

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»

ΣΤΥΛΙΑΝΗ ΣΑΤΟΥ

Συμβολή στη μελέτη της γλώσσας του *Διγενή Ακρίτη* του Εσκοριάλ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2024

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	10
1 ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΟΡΟΛΟΓΙΑ	15
1.1 Όπλα και πολεμική εξάρτηση	15
1.2 Χαρακτηριστικές λέξεις και φράσεις	18
2 ΛΕΞΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΤΗΝ ΠΠΙΚΗ ΤΕΧΝΗ	21
2.1 Χαρακτηρισμοί αλόγων	21
2.2 Εξάρτηση αλόγων	23
2.3 Άλλες σπάνιες χρήσεις σχετικών όρων	25
3 ΕΝΔΥΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟΙ ΟΡΟΙ	28
4 Η ΠΡΟΙΚΑ ΤΟΥ ΔΙΓΕΝΗ	31
5 Η ΕΚΦΡΑΣΗ ΤΟΥ ΚΗΠΟΥ ΤΟΥ ΔΙΓΕΝΗ	33
6 Ο ΤΑΦΟΣ ΤΟΥ ΑΚΡΙΤΗ	39
7 ΤΑ ΜΟΥΣΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ ΤΟΥ ΑΚΡΙΤΗ	41
8 ΙΑΤΡΙΚΟΛΕΞΙΛΟΓΙΟ	45
9 ΦΡΑΣΕΙΣ ΜΕ ΜΕΓΑΛΗ ΟΜΟΙΟΤΗΤΑ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ	48
10 ΦΡΑΣΕΙΣ ΜΕ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΧΡΟΙΑ	52
10.1 Τα μυθικά τέρατα	52
10.2 Άλλες αξιοσημείωτες φράσεις	55
11 ΕΠΠΛΕΟΝ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΜΕ ΙΔΙΑΙΤΕΡΗ ΣΗΜΑΣΙΑ	62
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	71
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α: ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΠΟΥ ΕΞΕΤΑΣΤΗΚΕ	79
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β: ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΠΟΥ ΑΠΑΝΤΑ ΣΕ ΕΡΓΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΥ	84

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η περαιτέρω διερεύνηση λεξιλογικών όρων, φράσεων και διατυπώσεων, οι οποίες κίνησαν το ενδιαφέρον των μελετητών του ακριτικού έπους ως προς τη σημασία τους και την προέλευσή τους. Με την προτροπή του Επίκουρου Καθηγητή Δ. Σ. Γεωργακόπουλου, τον οποίο ευχαριστώ για τις πρώτες κατευθύνσεις που μου έδωσε για την επεξεργασία του θέματος, άρχισα ήδη να ασχολούμαι με το ζήτημα αυτό στα πλαίσια μιας σεμιναριακής εργασίας και σύντομα αποφασίστηκε η εκπόνηση μιας διπλωματικής εργασίας, η οποία θα συμβάλει στη καλύτερη κατανόηση των λεξιλογικών επιλογών της διασκευής του χειρογράφου του Εσκοριάλ.

Δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην ανίχνευση παράλληλων χωρίων σε έργα τόσο της κοσμικής όσο και της εκκλησιαστικής γραμματείας. Εξετάστηκαν διεξοδικά σε λεξιλογικό επίπεδο όλα τα τμήματα του έργου και καταγράφηκαν κείμενα στα οποία λέξεις και φράσεις απαντώνται με παρόμοια ή και ακριβώς ίδια σημασία, ενώ σημειώθηκαν και κείμενα όπου οι όροι απαντούν μόνο μία φορά.

Με την βοήθεια σύγχρονων και πολύτιμων εργαλείων αναζήτησης, μπόρεσα να εξετάσω γρήγορα και αποτελεσματικά μεγάλο πλήθος κειμένων της προγενέστερης γραμματείας και να διαπιστώσω ομοιότητες και διαφορές στο σημασιολογικό επίπεδο και τη χρήση των όρων σε σχέση με το Έπος του Βασιλείου Διγενή Ακρίτη. Στηρίχθηκα κυρίως στην ψηφιακή βιβλιοθήκη έργων της ελληνικής γραμματείας που δημιουργήθηκε από το Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια, Thesaurus Linguae Graecae (TLG), η οποία στάθηκε εξαιρετικός σύμμαχος, αφού δίνει τη δυνατότητα αναζήτησης στοιχείων και κατάταξης των έργων στα οποία απαντούν χρονολογικά. Πολύ σημαντική είναι και η πρόσβαση που παρέχει σε αρκετά λεξικά, μέσω των οποίων οδηγήθηκα σε ερμηνείες και πηγές.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Ελένη Καλτσογιάννη, η οποία πρόθυμα ανταποκρίθηκε στα αιτήματά μου και με βοήθησε να αποκτήσω πρόσβαση σε βιβλιογραφία και εκδόσεις έργων δυσπρόσιτων για εμένα, ώστε να αποκτήσω μια πιο σφαιρική εικόνα για την πνευματική παραγωγή του 10^{ου} αιώνα, στον οποίο επικεντρώνονται τα συμπεράσματα που εξάγονται για τη διασκευή αυτή του ακριτικού έπους. Θερμές ευχαριστίες οφείλω και στον Ομότιμο Καθηγητή Ιωάννη Μαυρομάτη, που δέχθηκε να είναι μέλος της τριμελούς εξεταστικής επιτροπής και με πολύτιμες παρατηρήσεις βοήθησε, ώστε να βελτιωθεί η εργασία αυτή.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου και τους πολύ κοντινούς μου ανθρώπους για την πίστη στις δυνατότητές μου και την ψυχολογική στήριξη που μου έδιναν, παροτρύνοντάς με να συνεχίσω με αμείωτο ενδιαφέρον και όρεξη, παρόλο που έπρεπε παράλληλα να συνδυάζω όσα έκανα με εργασία.

Άρτα, 3.7.2024

Στυλιανή Σάτου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Αλεξίου, *Ακριτικά*

Αλεξίου Στ., *Ακριτικά. Το πρόβλημα της εγκυρότητας του κειμένου Ε – Χρονολόγηση, αποκατάσταση χωρίων - ερμηνευτικά*, Ηράκλειο 1979.

Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*

Αλεξίου Στ., *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης και το Άσμα του Αρμούρη*, Αθήνα 1985.

Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης – Άσματα*

Αλεξίου Στ., *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης και τα Άσματα του Αρμούρη και του Υιού του Ανδρονίκου*, Αθήνα 1995.

Ανδρόνικος Μ., «Το παλάτι του Διγενή Ακρίτα», *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 11 (1969), 7 κ.ε.

Φ. Ανωγειάκης, «Ένα βυζαντινό μουσικό όργανο», *Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 3 (1962), 115 – 125.

Ανωγειάκης, *Ελληνικά λαϊκά μουσικά όργανα*

Ανωγειάκης Φ., *Ελληνικά λαϊκά μουσικά όργανα*, Αθήνα 1976 [²1991].

Babuín A., «Ο ίππος και η εξάρτυσή του κατά την ύστερη βυζαντινή εποχή», *Βυζαντινά* 27 (2007) 119 – 152.

Beaton R., *The Medieval Greek Romance*, Cambridge 1989 [²1996].

Beaton R., «Καππαδόκες στην αυλή: Διγενής και Τιμαρίων», στον τ. R. Beaton, *Η ιδέα του έθνους στην ελληνική λογοτεχνία. Από το Βυζάντιο στη σύγχρονη Ελλάδα*, Ηράκλειο 2016, σσ. 67 – 80.

Beck, *Ιστορία*

Beck H. G., *Ιστορία της Βυζαντινής Δημόδους Λογοτεχνίας*. Μετάφρ. N. Eideneier, Αθήνα 1988 [⁴2009].

Browning, «The Language of Byzantine Literature»

Browning R., «The Language of Byzantine Literature. The past in medieval and modern Greek culture» στον τ. R. Browning, *History, Language and Literacy in the Byzantine World*, Northampton 1989, σσ. XV 103-133.

Γεωργακόπουλος Δ., «Πρασινορόδινος αετός στην σέλαν εξοπίσω. Το άλογο στο ακριτικό έπος Βασίλειος Διγενής Ακρίτης», στον τ. Σ. Σταυρακοπούλου (επιμ.), *Άνθρωποι και ζώα στη Νεοελληνική λογοτεχνία. Από τις αρχές (12^{ος} αι.) ως σήμερα*. Θεσσαλονίκη 2021, σσ. 60 – 69.

Dagron-Flusin, *Le Livre Des Ceremoniis*

G.Dagron – B.Flusin, *Constantin VII Porphyrogenete. Le Livre Des Ceremoniis*, [CFHB 52], I- V, Paris 2020.

Δετοράκης, *Βυζαντινή Φιλολογία*

Δετοράκης Θ., *Βυζαντινή Φιλολογία τα πρόσωπα και τα κείμενα. Γ'. Η Εποχή των Μακεδόνων και των Κομνηνών (867- 1204)*, Αθήνα 2018.

Δημητράκος, *Λεξικό*

Δημητράκος Δ., *Μέγα Λεξικόν ὅλης τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης*, Α' - ΙΕ', Αθήνα 1936-1950.

Grimal P., *Λεξικό της Ελληνικής και Ρωμαϊκής Μυθολογίας*, Μετάφρ. Β. Άτσαλος, Θεσσαλονίκη 1991.

Høgel Chr., «The redaction of Symeon Metaphrastes: Literary aspects of the metaphrastic martyria», στο Chr. Høgel, *Metaphrasis. Redactions and Audienses in Middle Byzantine Hagiography*, Oslo 1996, 7 – 21.

Hörandner W., «Poetic Forms in the Tenth Century», στον τ. Α. Μαρκόπουλος (εκδ.), *Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ οΠορφυρογέννητος και η Εποχή του. Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών, Β΄ Διεθνής Βυζαντινολογική Συνάντηση (Δελφοί 1987)*, Αθήνα 1989, σσ. 135-153.

Hörandner W., *Η ποίηση στη βυζαντινή κοινωνία. Μορφή και λειτουργία*. Μετάφρ. Ι. Βάσσης – Μ. Λουκάκη, Αθήνα 2017.

Hunger H., *Βυζαντινή Λογοτεχνία*

Hunger H., *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*.
Μετάφρ. Λ. Μπενάκης κ.ά, Α' - Γ', Αθήνα 1991 – 1994.

Irigoin, «Pour une étude des centres de copie II»

Irigoin J., «Pour une étude des centres de copie byzantins II», *Scrirtorium* 13 (1959)
177 – 209.

Irigoin J., «Tradition manuscrite et histoire du texte: quelques problems relatifs à la
collection hippocratique», *Revue d' Histoire des Textes* 3 (1973) 1 – 13.

Jean – Benjamin de Laborde, *Essai sur la musique ancienne et moderne*, Α', Paris 1780.

Καραγιάννη, *Ο Διγενής του Εσκοριάλ*

Ι. Καραγιάννη, *Ο «Διγενής Ακρίτας» του Εσκοριάλ. Συμβολή στη μελέτη του κειμένου*,
(διδακτορική διατριβή). Ιωάννινα 1976.

Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*

Καρπόζηλος Α., *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, Α' - Δ', Αθήνα 1997 – 2015.

Kazhdan A. (ed.) κ.ά, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Α' - Γ', Νέα Υόρκη –
Οξφόρδη 1991.

Κεχαγιόγλου Γ., «Μαβής ουρανός, μαβιά θάλασσα, μαβιά μάτια...: Η 'ανακάλυψη' του
ιώδους, ή Περι της αχρωματοψίας σύγχρονων λεξικών στο γαλανό - γαλάζιο»,
Μικροφιλογολικά 7 (2000), 5 – 9.

Κιορίδης Ι., «Δώρα και προίκα στον Διγενή Ε και στο Cantar de mio Cid», στον τ. Σ.
Κακλαμάνης – Α. Καλοκαιρινός (επιμ.), *Χαρτογραφώντας τη Δημόδη Λογοτεχνία (12^{ος} –
17^{ος} αι.)*, Ηράκλειο 2017, σσ. 61 – 69.

Κουκουλές, *Βίος και πολιτισμός*

Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, Α' - Στ', Αθήνα 1951 – 1954.

Κουρούσης, *Από τον ταμπουρά στο μπουζούκι*.

Κουρούσης Στ., *Από τον ταμπουρά στο μπουζούκι. Η ιστορία και η εξέλιξη του μπουζουκιού και οι πρώτες ηχογραφήσεις [1917-1932]²*, Α', Αθήνα 2022.

Krumbacher K., «Eine neue Handschrift des Digenis Akritas», *Sitzungsberichte der Philos. – Philol. Und der Histor. Klasse der Kgl. Bayer. Akademie der Wissenschaften, Jahrg. 1904*, München 1905, σσ. 309-356.

Κυριακίδης, *Ο Διγενής Ακρίτας*

Κυριακίδης Στ., *Ο Διγενής Ακρίτας*, Αθήνα 1926.

Lauxtermann, *Byzantine Poetry*

Lauxtermann M., *Byzantine Poetry from Pisides to Geometers. Texts and Contexts*, Α', Wien 2003.

_____, *Οι απαρχές του ρυθμού. Ένα δοκίμιο για τον πολιτικό στίχο και άλλα βυζαντινά μέτρα*, Μετάφρ. Ε. Καλτσογιάννη, Θεσσαλονίκη 2007.

Lemerle, *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός*

Lemerle P., *Ο πρώτος Βυζαντινός ουμανισμός. Σημειώσεις και παρατηρήσεις για την εκπαίδευση και την παιδεία στο Βυζάντιο από τις αρχές ως τον 10^ο αιώνα*. Μετάφρ. Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, Αθήνα 1981.

McCabe, *Hippiatrica*

McCabe A., *A Byzantine Encyclopedia of Horse Medicine. The Sources, Compilation and Transmission of the Hippiatrica*, Oxford 2007.

Montanari, *Λεξικό*

Montanari Fr., *Σύγχρονο Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*. Επιμ. Α. Ρεγκάκος, Αθήνα 2016.

Prinzing G., «Historiography, Epic and the Textual Transmission of Imperial Values: Liudprand's Antapodosis and Digenes Akrites», στοντ. T. Shawcross & I. Toth (εκδ.) *Reading in the Byzantine Empire and Beyond*, Cambridge 2018, σσ. 336– 350.

Quattrocchi U., *CRC World Dictionary of Plant Names: common names, scientific Names, Eponyms, Synonyms, and Etymology*. Vol. III, New York 1999.

Σιδερή Χ., *Νεωτερικές τάσεις στην ιστοριογραφία των Μακεδόνων: η περίπτωση της Συνέχειας Θεοφάνη (βιβλία α' - δ')*, (διδακτορική διατριβή). Αθήνα 2017.

Trapp, «The Lexicon of Horses' Colours»

Trapp E., «The Lexicon of Horses' Colours in Learned and Vernacular Texts», στον τ. T. Shawcross & I. Toth (εκδ.) *Reading in the Byzantine Empire and Beyond*, Cambridge 2018, σσ. 587 – 594.

Χατζηγιακουμής, *Ανάλεκτα*

Χατζηγιακουμής Μ., *Νεοελληνικά Φιλολογικά Ανάλεκτα. Σολωμός – Παλαμάς – Ερωτόκριτος – Διγενής*, Αθήνα 2020.

Διαδικτυακοί Ιστότοποι

Μουσείο Ελληνικών Λαϊκών Μουσικών Οργάνων Φοίβου Ανωγειάκη : <https://web.archive.org/web/20131005050020/http://www.instruments-museum.gr/details2.php?lang=1&wh=1&the1id=1&the2id=3&the3id=5&theid=8&open1=1&open2=3&open3=5&thepid=234&theq=>, ημερομηνία προσπέλασης : 06/ 04/ 2024 (21:48).

Η επιτομή του Λεξικού της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας: https://www.greek-language.gr/greekLang/medieval_greek/kriaras/index.html=
Thesaurus Linguae Graecae: <https://stephanus.tlg.uci.edu/>

Τριανταφυλλίδης Μ., Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής: https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/

Χαραλαμπίδης Χ. κά, Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας: <https://christikolexiko.academyofathens.gr/>

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πρώτος ο Κ. Krumbacher παρουσιάζοντας το χειρόγραφο του Escorial αποφάνθηκε για την αξία της παραλλαγής του ακριτικού έπους που παραδίδεται σε αυτή με κριτήριο τη γλώσσα.¹ Ο Στ. Κυριακίδης διατύπωσε την άποψη ότι μια από τις βασικές διαφορές μεταξύ των παραλλαγών είναι η γλώσσα και τόνισε ότι, ιδιαίτερα στην παραλλαγή του Escorial, «μαζί με την δημωδεστέραν γλώσσαν αισθάνεται κανείς δροσεράν τήν αὔραν τῆς δημοτικῆς ποιήσεως». Θεωρεί μάλιστα ότι η γλώσσα της παραλλαγής παρουσιάζει δυσκολίες, λόγω της ύπαρξης λέξεων που δεν χρησιμοποιούνται πλέον και των ανωμαλιών που σχετίζονται με έναν «λογιωτατισμό», όπως τον χαρακτηρίζει.² Αργότερα με τη γλώσσα του κειμένου ασχολήθηκε η Ιωάννα Καραγιάννη στη διδακτορική της διατριβή και σχεδόν ταυτόχρονα ο Στ. Αλεξίου, ο οποίος με ισχυρή τεκμηρίωση ανέδειξε την συγκεκριμένη παραλλαγή ως την εγγύτερη προς το αρχικό πρότυπο του ακριτικού έπους.

Η Ιωάννα Καραγιάννη ασχολήθηκε με τη γλώσσα και τη στιχουργία της παραλλαγής. Μετρικά προσπαθεί να αποκαταστήσει χωρία του κειμένου έχοντας υπόψιν την έκδοση του Trapp. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις της, το κείμενο αλλοιώνεται στην πρόσφατη έκδοση του, αφού ανύπαρκτοι γλωσσικά τύποι αντικαθιστούν γραφές, οι οποίες καταγράφονται μόνο στο κριτικό υπόμνημα παρά το ενδιαφέρον τους. Αυτό οφείλεται στην προσπάθεια αποκατάστασης στίχων που θεωρήθηκαν ελλιπείς ή υπέρμετροι, ώστε να πάρουν τη μορφή δεκαπεντασύλλαβου.³ Η πρακτική αυτή τελικά κρίνεται λανθασμένη, αφού συχνά σε μεσαιωνικά κείμενα στίχοι δεκαπεντασύλλαβοι εναλλάσσονται με δωδεκασύλλαβους, επτασύλλαβους, οκτασύλλαβους και δεκαεπτασύλλαβους.⁴ Σημειώνει ότι ο διασκευαστής προσπαθεί να αποφύγει το αναπαιστικό μέτρο, γι' αυτό και στις περισσότερες περιπτώσεις χρησιμοποιεί διαφορετικούς τύπους γνωστών λέξεων⁵ ή παρατονίζει.⁶ Ο Αλεξίου

¹Κ. Krumbacher, «Eine neue Handschrift des DigenisAkritas», *Sitzungsberichte der Philos – Philol. Und der Histor. Klasse der Kgl. Bayer. Akademie der Wissenschaften*, Jahrg.1904, Munchen 1905, σσ. 309 – 356.

²Κυριακίδης, *Ο Διγενής Ακρίτας*, σσ. 19 – 20.

³Καραγιάννη, *Ο Διγενής του Escorial*, σ. 133.

⁴Καραγιάννη, *Ο Διγενής του Escorial*, σ. 133, σημ. 2.

⁵Καραγιάννη, *Ο Διγενής του Escorial*, σ. 145, ένα παράδειγμα που χρησιμοποιεί η Καραγιάννη είναι η χρήση της λέξης «στράτης» αντί του στρατηγός.

⁶Για την αλλαγή του τονισμού βλ. Καραγιάννη, *Ο Διγενής του Escorial*, σσ. 151-152, όπου

διαφωνεί και υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν ενδείξεις για δεκαεπτασύλλαβους, δωδεκασύλλαβους, οκτασύλλαβους ή επτασύλλαβους στίχους, παρά μόνο φθαρμένοι υπέρμετροι ή ελλιπείς στίχοι που προκαλούν αυτή την εντύπωση. Οι δεκαπεντασύλλαβοι χαρακτηρίζονται από «ισομετρία, νοηματική πληρότητα του στίχου και ισορροπία των δύο ημιστιχίων» και ταιριάζουν με το χαρακτήρα ενός δημώδους βυζαντινού κειμένου.⁷ Αντίθετα με αυτόν, ο Χατζηγιακουμής απορρίπτει την αλλοίωση του κειμένου με τη δημιουργία παντού του δεκαπεντασύλλαβου στίχου και διορθώνει έχοντας υπόψιν τον εσωτερικό ρυθμό του λόγου.⁸

Σε επίπεδο φωνητικής η Καραγιάννη καταγράφει φαινόμενα αλλαγής των φωνηέντων και των συμφώνων στις λέξεις. Παραθέτει στοιχεία μεταβολής φωνηέντων μέσα στην λέξη, αφαίρεσης ή προσθήκης, αφομοίωσης ή ανομοίωσης, αποκοπής ή υφαίρεσης. Παρόμοια ανάλυση ακολουθεί και για τα σύμφωνα, ενώ καταγράφει αλλαγές λέξεων λόγω αναλογίας ή συμμορφώσεως με άλλες λέξεις, καθώς και παραδείγματα υπερδιόρθωσης, στην οποία μπορούν να αποδοθούν πολλά γραμματικά και συντακτικά λάθη.⁹ Παρατηρεί ακόμη τη χρήση ενός παρασιτικού -ν σε τριτόκλιτα ουσιαστικά ουδετέρου γένους που λήγουν σε -α, στο ουδέτερο της αντωνυμίας «τούτος», σε καταλήξεις ρημάτων ενεργητικής και παθητικής φωνής και στα απαρέμφατα.¹⁰

Επισημαίνει στα μορφολογικά χαρακτηριστικά του κειμένου τη μεταβολή σε καταλήξεις ουσιαστικών και επιθέτων, ενώ σχολιάζει αναλυτικά τον σχηματισμό των ρημάτων στους χρόνους και τις εγκλίσεις, όπου η αύξηση άλλοτε δεν χρησιμοποιείται σωστά και άλλοτε εμφανίζεται και σε άλλες εγκλίσεις, εκτός από την οριστική, ή και σε μετοχές.¹¹ Τέλος, παραθέτει παραδείγματα από τη χρήση των πτώσεων στα ουσιαστικά, καθώς και από τη σύνταξη των ρημάτων του κειμένου, ενώ καταγράφει ξεχωριστά τα είδη των δευτερευουσών προτάσεων που υπάρχουν.¹²

Συγκεντρώνει στη διατριβή της όλες τις απόψεις των προηγούμενων μελετητών του κειμένου σχετικά με τα ιδιωματικά στοιχεία της γλώσσας,¹³ όμως η ίδια καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η γλώσσα της παραλλαγής δεν μπορεί να συνδεθεί αποκλειστικά

δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα από ουσιαστικά, επίθετα, αντωνυμίες, ρήματα, επιρρήματα και συνδέσμους.

⁷ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σσ. πβ' - πγ'.

⁸ Χατζηγιακουμής, *Ανάλεκτα*, σσ. 93 - 97.

⁹ Καραγιάννη, *Ο Διγενής του Escorial*, σσ. 152 - 160.

¹⁰ Καραγιάννη, *Ο Διγενής του Escorial*, σσ. 160- 163.

¹¹ Καραγιάννη, *Ο Διγενής του Escorial*, σσ. 163 - 172.

¹² Καραγιάννη, *Ο Διγενής του Escorial*, σσ. 172 - 179.

¹³ Καραγιάννη, *Ο Διγενής του Escorial*, σσ. 181 - 213.

με ένα ιδίωμα, αφού δεν γνωρίζουμε αν στοιχεία που σήμερα συναντώνται σε ιδιοματικά κείμενα ήταν τότε στοιχεία της κοινής γλώσσας.¹⁴ Εξετάζει τα λεξιλογικά δεδομένα της παραλλαγής του Escorial σε σύγκριση με άλλα κείμενα της κρητικής λογοτεχνίας, και κυρίως με τον Ντελλαπόρτα, και αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο κατάταξης της παραλλαγής αυτής στα κρητικά κείμενα.¹⁵ Στο τέταρτο μέρος της διατριβής της επικεντρώνεται στις θεματικές και γλωσσικές ομοιότητες που παρουσιάζει το κείμενο της παραλλαγής αυτής με τον «Λίβιστρο» που παραδίδεται στο ίδιο χειρόγραφο. Λαμβάνοντας έτσι υπόψιν της τη γλωσσική συγγένεια του κειμένου με τον «Λίβιστρο» και τον Ντελλαπόρτα, προσπαθεί να προσεγγίσει τα χρονολογικά όρια συγγραφής της διασκευής του Escorial.¹⁶

Σύμφωνα με τον Αλεξίου η γλώσσα της παραλλαγής του χειρογράφου του Escorial είναι η δημώδης μικτή μεσαιωνική ελληνική. Στο κείμενο του χειρογράφου εντοπίζονται νεώτεροι τύποι αλλά και διαλεκτικοί από το κρητικό ιδίωμα, οι οποίοι πιθανόν προστέθηκαν αργότερα από αντιγραφείς που θέλησαν να απλοποιήσουν τη γλώσσα. Ακόμη, συχνά εντοπίζονται στρατιωτικοί και ενδυματολογικοί όροι λατινικής και αραβικής προέλευσης που έχουν ενσωματωθεί στην ελληνική γλώσσα.¹⁷ Οι επαναλήψεις, οι λογοτυπικές εκφράσεις, η παρατακτική δομή και οι αλλαγές για χάρη της στιχουργίας (συνίζηση, αποφυγή χασμωδίας) εξηγούνται, αν γίνει δεκτό ότι ο συγγραφέας, ο οποίος ίσως έφτασε στην Κωνσταντινούπολη μετά τη μάχη του Ματζικέρτ (1071), συγκέντρωσε τμήματα της προφορικής παράδοσης της πατρίδας του και τα συνένωσε με σκοπό την κατασκευή ενός ενιαίου έργου.¹⁸

Στην εισαγωγή της κριτικής έκδοσης του κειμένου του Escorial ο Αλεξίου παρατηρεί ότι διατηρούνται μορφολογικά και συντακτικά στοιχεία της μεσαιωνικής Ελληνικής γλώσσας. Η εξωτερική ή εσωτερική συλλαβική αύξηση, το τελικό -ν σε ονόματα και ρήματα, η κατάληξη –ας σε πρωτόκλιτα ουσιαστικά, η χρήση του μέσου αορίστου και του μέσου μέλλοντα στη θέση της υποτακτικής, η χρήση του ἦν στο τρίτο πληθυντικό πρόσωπο και ο σχηματισμός του πρώτου ενικού προσώπου των ρημάτων σε -ην, είναι ορισμένα τέτοια στοιχεία. Σε συντακτικό επίπεδο, ο Αλεξίου σημειώνει ότι κάποια στοιχεία παραπέμπουν σε λόγια γλώσσα. Σε τελικές προτάσεις χρησιμοποιούνται έναρθρα απαρέμφατα και τελικά απαρέμφατα, η σύνταξη της

¹⁴Καραγιάννη, *Ο Διγενής του Escorial*, σ. 216.

¹⁵Καραγιάννη, *Ο Διγενής του Escorial*, σσ. 218 – 222.

¹⁶Καραγιάννη, *Ο Διγενής του Escorial*, σ. 271.

¹⁷Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης – Άσματα*, σ. 61.

¹⁸ R. Beaton, *The Medieval Greek Romance*, Cambridge 1989 [²1996], σσ. 46 – 47.

πρόθεσης σὺν γίνεται με γενική, η πρόθεση ὑπὲρ έχει τη σημασία του *περί*, χρησιμοποιείται η αντωνυμία ὅς και το λόγιο *ἐστὶν*, ταυτόχρονα με μεσαιωνικούς τύπους του ρήματος.¹⁹ Ο ίδιος στην έκδοσή του παρεμβαίνει δραστικά στο κείμενο της παραλλαγής και προχωρά στην αποκατάσταση ή τη διόρθωση χωρίων τα οποία, κατά τη γνώμη του, είναι «προβληματικά».

Ο Μανόλης Χατζηγιακουμής, ωστόσο, του ασκεί έντονη κριτική σχετικά με την γλωσσική αντιμετώπιση του κειμένου, αφού οι επιλογές του έγιναν με βάση την μετρική ομαλοποίηση της παραλλαγής του Escorial. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αλλοίωση του κειμένου και την απώλεια του αυθεντικού λαϊκού χαρακτήρα του.²⁰ Ο ίδιος πιστεύει πως οι παρεμβάσεις των νεότερων εκδοτών είναι φιλολογικά ανορθόδοξες, καθώς προσπαθούν να αποκαταστήσουν μετρικά το κείμενο παραβλέποντας όμως τα χαρακτηριστικά της λαϊκότητας της γλώσσας και το φαινόμενο της καταστροφής της μετρικής φόρμας, που είναι συχνό σε εκδοχές δημωδών μεσαιωνικών κειμένων.²¹ Από την ομοιότητα της διασκευής με το κείμενο του «Λίβιστρου» φαίνεται ότι γίνεται προσπάθεια απλούστευσης της γλώσσας από ένα λογιότερο πρότυπο, γι' αυτό και οι διασκευαστές δεν ενδιαφέρονται για την διατήρηση της μετρικής μορφής. Εξάλλου, σημασία για το κοινό της εποχής του κειμένου είχε το αφηγηματικό περιεχόμενο και η πλοκή της υπόθεσης και όχι η μετρική φόρμα.

Η γλωσσική παρέμβαση που παρατηρείται, σχετίζεται με την μεταποίηση ιδιοματικών τύπων, την αντικατάσταση ιδιότυπων φράσεων από πιο απλές και την μεταβολή των ιστορικών χρόνων σε «ιστορικό ενεστώτα» για χάρη της ζωντάνιας της αφήγησης. Ακόμη, σχολιάζει την αποβολή των ρηματικών αυξήσεων και του τελικού ευφωνικού -ν, την συγκοπή της πρόθεσης *εἰς* και τις εκθλίψεις τελικών φωνηέντων που υπήρχαν στο κείμενο του χειρογράφου δείχνοντας τις δραστικές παρεμβάσεις του Αλεξίου σε στοιχεία χαρακτηριστικά για την εκφορά του μεσαιωνικού και νεοελληνικού λόγου.²² Ο Χατζηγιακουμής δίνει παραδείγματα προσθήκης, αφαίρεσης, αντιμετάθεσης και αντικατάστασης λέξεων ή φράσεων, λόγω της λανθασμένης ερμηνείας πολλών χωρίων, και προτείνει διορθώσεις στίχων της παραλλαγής, λαμβάνοντας υπόψιν τις εκδόσεις των Αλεξίου, Trapp και Jeffreys, με στόχο να επαναφέρει τον εσωτερικό φυσικό ρυθμό του λόγου και να αποκαταστήσει

¹⁹ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σσ. οη' - οθ'.

²⁰ Χατζηγιακουμής, *Ανάλεκτα*, σσ. 13 – 14.

²¹ Χατζηγιακουμής, *Ανάλεκτα*, σσ. 85 – 87.

²² Χατζηγιακουμής, *Ανάλεκτα*, σσ. 91 – 93.

νοηματικά δυσνόητα χωρία του κειμένου.²³ Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η εκδοτική μέθοδος που στοχεύει μόνο στην αποκατάσταση του μέτρου, έχει ως αποτέλεσμα τελικά την «αλλοίωση της ιστορικής και εκφραστικής φυσιογνωμίας του κειμένου».²⁴

Όσον αφορά στο λεξιλόγιο του κειμένου, ο Αλεξίου θεωρεί πως, παρά το γεγονός ότι στο κείμενο του χειρογράφου υπάρχουν νεωτερισμοί που παραπέμπουν στην νεοελληνική δημοτική γλώσσα, αυτοί προκύπτουν από την ανανεωτική τάση των γραφέων της εποχής. Τονίζει ιδιαίτερα χαρακτηριστικές και σπάνιες λέξεις αλλά και ξενικούς όρους (λατινικούς και αραβικούς), των οποίων η προέλευση δεν είχε προσδιοριστεί ακόμη με σαφήνεια, δίνοντας έτσι το έναυσμα σε κάποιον άλλο μελετητή να ασχοληθεί περαιτέρω με τη γλωσσική ύλη του κειμένου.²⁵

²³Χατζηγιακουμής, *Ανάλεκτα*, σσ. 96 – 171.

²⁴Χατζηγιακουμής, *Ανάλεκτα*, σ. 172.

²⁵Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σσ. π' - πβ'.

1.1 Όπλα και πολεμική εξάρτηση

Αρκετές φορές συναντάμε τη λέξη *λουρίκιν* (41, 278, 279-80, 343, 853, 1461, 1463, 1491, 1760) σε διάφορες παραλλαγές και συνδυασμένη με ποικίλες προθέσεις και συμπληρώματα [έσωλούρικοι (1221) ή έξωλούρικοι (υπήρχε στο χειρόγραφο), όλολούρικά (579), λουρικιασμένοι (432, 945, 1160)], καθώς την εποχή εκείνη οι προθέσεις έχουν ατονήσει και δεν διαφοροποιούν σημασιολογικά τη λέξη.²⁶ Η λέξη αυτή συνδέεται με τη λατινικής προέλευσης «lorica» και προσδιορίζει τον θώρακα της μάχης.²⁷ Εξαιρετικά συχνή είναι και η χρήση της σε στρατιωτικά εγχειρίδια, όπως στα *Τακτικά* του Λέοντος: ...έπιλώρικά, ιμάτια, κλιβάνια σιδηρά (5.3.3), στο *Τακτικόν Ανωνύμου*: ...ἡ θώρακα ἀλυσιδωτὸν καὶ ἐπιλωρίκιον φορεῖτο (37.1.3), στην *Στρατιωτικὴ Ἐκθεσιν* του Νικηφόρου Φωκά²⁸ :...φορεῖν ἐπιλώρικά (3.31), καθώς και στα *Τακτικά* του Νικηφόρου Ουρανού (60.67). Εκτός από τα *Τακτικά* αναφέρεται στα λεξικά του Ἡρωδιανού *Περὶ Ὁρθογραφίας* (3.2.417.16) και του Φωτίου *Λέξεων συναγωγή* (300.1), καθώς και στο *Περὶ βασιλείου τάξεως* του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου: Κλιβάνια ο'. λωρίκια ψιλὰ λόγῳ τῶν πρωτοκαράβων καὶ σιφωναρίων καὶ προρέων ιβ'. ἕτερα λωρίκια κοινὰ ι'. κασίδια π'. αὐτοπρόσωπα ι' (669.18). Απαντά και ο όρος *ύπολούρικον* (1171), τον οποίο ίσως θα ήταν προτιμότερο να διορθώσουμε σε *έπιλούρικον*,²⁹ αφού ως *έπιλωρίκιον* απαντά σε όλα τα στρατηγικά εγχειρίδια [*Τακτικόν Ανωνύμου* (37.1.3), *Τακτικά* Λέοντος Σοφού (5.3.3), *Στρατηγικὴ ἔκθεσις* του Νικηφόρου Φωκά (3.31), *Τακτικά* Νικηφόρου Ουρανού (60.42), καθώς και στο *Περὶ βασιλείου τάξεως* (505.11)]. Έτσι μαρτυρείται αργότερα και στο *Τυπικόν Μονῆς Ἰβήρων* (17.104), αλλά και στην παραλλαγή της Grottaferrata (6.736).³⁰ Δεν απαντά σε άλλα κείμενα ο όρος *έξωλώρικά* (1221), που υπήρχε στο χειρόγραφο. Σε μεταγενέστερα Έγγραφα, όμως, της μονῆς Βατοπεδίου εντοπίζεται ο όρος *έσολώρικον*: ...τὰ ἄρματά μου, καζακάν, έσολώρικον, τὸ λωρίκιόν μου (64.220).

²⁶ Αλεξίου, *Ακριτικά*, σσ.15-16.

²⁷ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.226.

²⁸ Αλεξίου, *Ακριτικά*, σ.16.

²⁹ Όπως υποστηρίζει ο Αλεξίου στα *Ακριτικά*, σ.15.

³⁰ Το *έπιλούρικον* είναι κάτι που φοριέται πάνω από το θώρακα σαν προστατευτικό, ενώ κάτω από το θώρακα υπήρχε μόνο το ιμάτιο. Με περισσότερες λεπτομέρειες επεξηγείται στα *Ακριτικά*, σ. 16 και στη σημείωση 25 της ίδιας σελίδας.

Παρόμοιας σημασίας είναι και ο όρος **χρυσοκλιβανιασμένος** (277, 579 = με επιχρυσωμένο μετάλλινο θώρακα),³¹ ο οποίος χρησιμοποιείται στα εγχειρίδια μάχης απλός και όχι σύνθετος. Προσδιοριζόμενος όμως με το επίθετο χρυσός απαντά μόνο στο *Περὶ βασιλείου τάξεως*: ...ἔμπροσθεν τοῦ βασιλέως οἱ πραιπόσιτοι καὶ τὸ κουβούκλειον, χρυσοκλίβανοι· (506.14) και ...ὁ δὲ καῖσαρ ἐφόρεσεν χρυσοῦν κλιβάνιον σὺν μανικελλίων (505.14). Σχετικοί με τον όρο «κλιβάνιον» του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου είναι και οι κλιβανάριοι τους οποίους ο Φώτιος χαρακτηρίζει ως *όλοσίδερους* στις *Επιστολές* και στα *Αμφιλόγια*:...πριμοσκουτάριοι δὲ οἱ ὑπερασπισταί, οἱ νῦν καλούμενοι πρωτίκτορες· καὶ κλιβανάριοι δὲ οἱ ὀλοσίδηροι (323.56). Το επίθετο **όλοσίδερους** (1233), δηλαδή θωρακισμένος όλος με σίδηρο, μάλλον πανοπλίας, χρησιμοποιείται και στο έργο *Περὶ ἀρχῶν τῆς Ρωμαίων πολιτείας* του Ιωάννη του Λυδού:...τοξόται πρῶτοι κλιβανάριοι ὀλοσίδηροι (74.4) και στη *Συνέχεια του Γεωργίου Μοναχού*³²:... ὁμως ἡρματώθησαν οἱ Ρωμαῖοι ἀπὸ τὸ ἓν μέρος, καὶ οἱ Βούλγαροι ἀπὸ τὸ ἕτερον· καὶ ἐκ τῶν δύο μερῶν ὀλοσίδηροι ὄντες καβαλάριοι (110.1220.20). Απαντά ακόμη σε δύο έργα του 9^{ου} και 10^{ου} αιώνα αντίστοιχα· στο *Χρονικόν του 811*³³ όπου χρησιμοποιείται για να περιγράψει την πολεμική ενδυμασία των Βουλγάρων:...ἐξῆλθον οἱ Βούλγαροι χιλιάδες τριάκοντα ὀλοσίδηροι (346.14), έργο που αποτέλεσε πηγή για τον Ψευδο- Συμεών τον Μάγιστρο στην *Χρονογραφία* του (616.13).

Σε έργα εμφανίζονται και πολεμικά όπλα όπως το **κασ(σ)ιδολίτσιν**³⁴(931), τα **ράβδία**³⁵ (433, 615, 660, 690 και αλλού), τα **σπαθία**³⁶ (367, 802) και τα **τουβία**³⁷ (1494 = περικνημίδα). Ο Αλεξίου ερμηνεύει το *κασιδολίτσιν* (931) ως το *ρόπαλο με μεταλλικό εξόγκωμα στην άκρη*, το οποίο προέρχεται από το λατινικό «cassidula».³⁸ Ενδεικτικά είναι τα χωρία στα εγχειρίδια πολέμου, όπου επανέρχονται οι όροι αυτοί, όπως η *Στρατηγική Έκθεσις* του Νικηφόρου Φωκά: *χρή εἶναι τοξότας ἐπιτηδείους ἄνδρας ρι' εἶτε ρκ' φοροῦντας καὶ αὐτοὺς κλιβάνια καὶ κασίδια εἶτε λωρίκια καὶ σπαθία καὶ ράβδία* (4.9), τα *Τακτικά* του Νικηφόρου Ουρανού:...οἱ δὲ τοιοῦτα

³¹ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.251.

³² Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, Β', σσ. 358 – 359.

³³ Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, Β', σσ. 189 – 194.

³⁴ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σσ.219 – 220.

³⁵ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ. 239.

³⁶ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ. 241.

³⁷ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ. 245. Στα *Ακριτικά* του (σσ. 61 – 62) ο Αλεξίου επισημαίνει ότι τα *τουβία* σήμαιναν «άναξυρίδες» και «γκέτες» ή κνημίδες μεταλλικές και δερμάτινες για τον πόλεμο ή το κυνήγι.

³⁸ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.290.

πεντακόσιοι καβαλλάριοι ἐχέτωσαν καὶ κασίδια καὶ κλιβάνια εἴτε λωρίκια καὶ σπαθία καὶ ῥαβδία (61.13) και το *Περὶ βασιλείου τάξεως*:...βαλὼν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ καὶ κασίδα σὺν περικεφαλαία χρυσῇ (505.16). Στη *Συνέχεια*, επίσης, του Γεωργίου Μοναχού συναντάται η λέξη χωρίς την κατάληξη -ισιν, στην περιγραφή της βασιλείας του Βασιλείου Β' Βουλγαροκτόνου:...σπαθία καὶ κασίδια ἔκλαμπρα καὶ κοντάρια ἔκστιλβα (110.1213.21). Με την έννοια της περικεφαλαίας (1492) η λέξη κασίδι απαντά στο *Περὶ βασιλείου τάξεως*: ...ἕτερα λωρίκια κοινὰ ἰ', κασίδια π' (669.18), στη *Στρατηγικὴν ἔκθεσιν* του Νικηφόρου Φωκά:...ἔχειν δὲ αὐτοὺς καὶ κασίδας σιδηρᾶς (3.66) και στα *Τακτικά* του Νικηφόρου Ουρανού (60.77). Τα **τουβία** αναφέρονται σε ελάχιστες πηγές της ελληνικής γραμματείας. Αξιοσημείωτο είναι και εδώ το *Περὶ βασιλείου τάξεως*, όπου η λέξη επαναλαμβάνεται:...τουβία ἐκ τούτων πάντων, τὰ μὲν προκριτότερα ἀπὸ διβλαττίων ἀετῶν καὶ βασιλικίων ἀμφιεσμένα, τὰ δὲ δεύτερα τούτων ἀπὸ βδελλίων (470.4). Εντοπίζεται επίσης στη *Συνέχεια* του Γεωργίου Μοναχού: ...Λέων ὁ βασιλεὺς καὶ διαβληθεὶς, ὡς εἴρηται, καὶ φωραθεὶς ἐν τῷ τουβίῳ (110.1085.8), ενώ αργότερα η χρήση του όρου επιβεβαιώνεται στα *Ευχολόγια* (8.106.2), στα *Πτωχοπροδρομικά* (2.33), στην *Αχιλλίδα* (1199) και στο *Περὶ τῶν ὀφικιαλίων τοῦ παλατίου Κωνσταντινουπόλεως [καὶ τῶν ὀφικίων τῆς μεγάλης ἐκκλησίας]* του Ψευδο- Κωδινού (270.10). Τα **τουβία** συνδυάζονται με τον όρο **ὀξυκάστορα** (1494), που χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει το χρώμα και την ύλη κατασκευής του περικνημίδων. Ήταν κατασκευασμένα από καστόρινο δέρμα, το οποίο με ειδική επεξεργασία αποκτούσε μια μωβ απόχρωση.³⁹ Τον όρο **ὀξυκάστορα** ἢ **ὀξυκαῖστορα** βρίσκουμε όμως σε μοναστηριακά τυπικά μεταγενέστερης εποχής. Στο *Τυπικὸν* της μονῆς της Θεοτόκου Πετριτζιώτισσας: ...ἐπιλώρικα βασιλικά ὀξυκάστορα δύο (33.1723), και στα *Εγγραφα* της μονῆς της Θεοτόκου της Ελεούσης: ...ἕτεραι δύο ὀξυκαῖστοραι κοιναι· ἕτεραι δύο κόκκιναι μετὰ ψιττακῶν χρυσοραντίστων (123.21).

Τα χαρακτηριστικά επίθετα **βένετον**⁴⁰ **χρυσωμένον** (17) για το κοντάρι που θα σηκώσει τελικά ο γιος του Αμιρά απαντούν και τα δύο μαζί, ως επιθετικοί προσδιορισμοί, στο *Περὶ βασιλείου τάξεως* για να περιγράψουν ένα ένδυμα κατάλληλο για το αξίωμα του δομέστικου: ...φορῶν τὸ χρυσοῦν βένετον χλανίδιον τοῦ δομεστίκου τῶν σχολῶν (588.19). Τέλος το **χεροσκοντάρι** (1248), δηλαδή η

³⁹ Αλεξίου, *Ακριτικά*, σσ.61-62, Κουκουλές, *Βίος και πολιτισμός*, Β', σ. 37: ὀξέα υφάσματα ήταν εκείνα που είχαν βαθύ ερυθρό χρώμα.

⁴⁰ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.206.

ασπίδα, από το λατινικό *scutum*⁴¹, απαντά στην *Στρατηγικὴν ἔκθεσιν* του Νικηφόρου Φωκά: ...σκουτάρια μικρά, *χεροσκούταρα* (1.36). Βέβαια ως *σκουτάρι* συναντάται κυρίως σε έργα του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου, όπως στο *Περὶ βασιλείου τάξεως*: ...καὶ τὸ σκουτάριν καὶ τὴν λαγκίαν ἐκράτησεν (411.17, 423.7, 423.11, 427.17), στο *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν* (38.53, 51.118) και στο *Περὶ ἐπιβουλῶν* (172.16, 148.25). Απαντά, επίσης στα *Τακτικά* του Λεόντος Σοφού (5.2.2, 6.3.1), στο *Στρατηγικὸν* του Ψευδο – Μαυρικίου (2.7.1.4, 1.2.3.2, 3.5.2.5, 3.5.6.4), στα *Τακτικά* του Νικηφόρου Ουρανού (56.39) και στη *Συνέχεια* του Γεωργίου Μοναχού (110.1213.19).

1.2 Χαρακτηριστικές λέξεις και φράσεις

Άλλες γλωσσικές επιλογές όπως, τα *γυρίσματα*⁴² (48), τα *πισταποδίσματα*⁴³ (1254), τα *στενώματα*⁴⁴ ή, όπως αλλού λέγεται, οι *κλεισούρες* (405), και η φράση *καβαλάρους ἔστειλεν*⁴⁵ (497), επίσης οδηγούν στα ίδια έργα ως ενδεχόμενες πηγές του διασκευαστή. Ο όρος *γυρίσματα* εντοπίζεται στο *Στρατηγικὸν* Κεκαυμένου: ...καὶ βάδισμα καὶ γύρισμα καὶ ζῶσμα (3.101.12), τα *στενώματα* / *κλεισούρες* στη *Στρατηγικὴν ἔκθεσιν* του Νικηφόρου Φωκά (3.2.1), στα *Τακτικά* του Νικηφόρου Ουρανού (64.50), αλλά και στη *Χρονογραφία* του Θεοφάνους Ομολογητή: ἐστὶ γὰρ ἐκεῖ καὶ ποταμὸς δύσβατος στενὴν γέφυραν ἔχων καὶ στενώματα πολλὰ ἀπὸ οἰκημάτων (321.4) και στο *Συνεχιστὴ* του Θεοφάνους (476.13), ενώ η φράση *καβαλάρους ἔστειλεν* απαντά στο *Στρατηγικὸν* του Ψευδο – Μαυρικίου: ὑποστελλομένων τῶν καβαλλαρίων ἐξέρχεσθαι (12.7.16.5), στα *Τακτικά* Λεόντος Σοφού: ἀποστείλης δὲ καὶ τινὰς καβαλλαρίους (9.38.1), και στη *Στρατηγικὴν ἔκθεσιν* του Νικηφόρου Φωκά: ...προαποσταλῆναι καβαλλαρίους (2.18), αποδεικνύοντας ότι υπάρχει κοινή ορολογία στο έργο και σε πολεμικά συγγράμματα που θα πρέπει να ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένα και γνωστά.

Τα *πισταποδίσματα* πάλι με τη γλωσσική μορφή *ὀπισθοποδῶ*, εκτός από στρατιωτικά εγχειρίδια, όπως το *Στρατηγικὸν* Κεκαυμένου:...ὥστε μὴ δύνασθαι ὀπισθοποδῆσαι (2.79.14), και το *Περὶ βασιλείου τάξεως*: ...οἱ δὲ φιλόχριστοι

⁴¹ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.241,250.

⁴² Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.209.

⁴³ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.231.

⁴⁴ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.242.

⁴⁵ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.218.

βασιλεῖς μικρὸν τι ὀπισθοποδοῦδιν (656.18), εμφανίζεται και στην εκκλησιαστική γραμματεία, ὅπως στα θαύματα των Αγίων Κοσμά και Δαμιανού⁴⁶: ...ἀλλ' ἡνάγκαζον ὀπισθοποδεῖν (6.43.16), στον Βίο του Αγίου Βασιλείου του Νέου⁴⁷:...τῇ δὲ ψυχῇ ὀπισθοποδεῖτε (5.143.13), στον Συμεῶνα Νέο Θεολόγο⁴⁸:...μηδὲ ὀπισθοποδεῖν (3.72.3) και στη Μεγάλην Κατήχησιν του Θεοδώρου Στουδίτη: ...μὴ ὀπισθοποδῆσωμεν (11.74.11). Το ρῆμα **ἀπληκεύω** (293,528 = στρατοπεδεύω)⁴⁹ και μάλιστα συνοδευόμενο με ομόρριζα του ρήματος «ἔρχομαι» εντοπίζονται στο Στρατηγικὸν του Ψευδο-Μαυρικίου:... καὶ τὴν ἀποσκευὴν κατὰ τάξιν εἰσέρχεσθαι καὶ ἀπληκεύειν (9.3.23.5), στα Τακτικά του Λέοντος Στ' Σοφού (17.50.6) με την ίδια ακριβῶς διατύπωση, στο Περὶ παραδρομῆς πολέμου του Νικηφόρου Φωκά:...διέρχονται καὶ ἀπληκεύειν (8.3.6), καθώς και στην Χρονογραφία του Θεοφάνους Ομολογητοῦ: ...ἀπῆλθον καὶ ἡπλήκευσαν εἰς πρόποδα ὄρους(319.13).

Ὡς σχετικὸς με αὐτὸ στρατιωτικὸς ὅρος θεωρεῖται και η **κουρτῖνα** (929), δηλαδή το πρόχειρο ξύλινο προπέτασμα στρατοπέδου.⁵⁰ Η λέξη εἶναι λατινικῆς προέλευσης και προέρχεται ἀπὸ το *cortina*, *curtina*. Οἱ κορτινάριοι ἦταν σώμα υπεύθυνο για τη φύλαξη των σκηνῶν του στρατοπέδου, στις οποίες λειτουργεῖ το επιτελεῖο του βασιλιά ἢ του αρχιστράτηγου.⁵¹ Στο Περὶ βασιλείου τάξεως αναφέρονται και οἱ κουρτίνες:...κάκειθεν δηριγευόμενος ὁ βασιλεὺς ὑπὸ πάντων, ὡς προεῖρηται, διέρχεται διὰ τῶν κορτινῶν (451.8),...ἰππεύουσιν ἔξω τῶν κορτίνων (1.93),...οὕτως εἰσέρχονται ἔνδον τῆς κορτίνας τῆς κρεμασμένης ἐν τῷ Ἀγίῳ Φρέατι (1.62) με την ἔννοια του προπετάσματος, και το αξίωμα των κορτιναρίων (487.21, 801.3, 805.19, 489.20). Η **βίγλα** (921), δηλαδή η σκοπιά ἢ ἐφιππη φρουρά, ἀπὸ το λατινογενές *vigilia*,⁵² ἀπαντᾷ κατὰ κύριο λόγο σε ἔργα του Λέοντος Στ' και του Πορφυρογέννητου με κυριότερο το Περὶ βασιλείου τάξεως:...τέταρτον, ἀσφαλίσασθαι τὰς βίγλας τοῦ σπουδάζειν μανθάνειν τὰ τῶν ἐχθρῶν καὶ ἀναφέρειν αὐτά (447.18).

Το ρῆμα **ὀρδινιάζω** (1370), ὡς ετοιμάζομαι, ἔχει ἐπίσης λατινογενὴ προέλευση

⁴⁶Πρόκειται για την ἔκδοση L. Deubner, *Kosmas und Damian: Texte und Einleitung*, Leipzig – Berlin 1907, σσ. 97 – 208.

⁴⁷Πρόκειται για την ἔκδοση S. McGrath, D. F. Sullivan, and A. M. Talbot, *The Life of Saint Basil the Younger* [Dumbarton Oaks Studies 45], Washington D. C. 2014, σσ. 64 - 752.

⁴⁸J. Darrouzès, *Syméon le Nouveau Théologien, Chapitres théologiques, gnostiques et pratiques* [Sources chrétiennes 51bis.], Paris 1996, σσ. 40 – 186, 191.

⁴⁹Ἀλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτης*, σ.202.

⁵⁰Ἀλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτης*, σ.223, Κουκουλές, *Βίος και πολιτισμός*, Β', σσ. 87 – 88.

⁵¹Δημητράκος, *Λεξικό*, Η', σ.4054 (κορτινάριοι).

⁵²Ἀλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτης*, σ.206.

από το *ordino*⁵³ που σημαίνει τακτοποιώ, και συναντάται και στην ενεργητική φωνή *ὀρδινιάζω* ή *ὀρντινέω* ή *ὀρδινεύω*. Εντοπίζεται κυρίως ως *ὀρδινεύω* σε στρατιωτικά εγχειρίδια, όπως το *Στρατηγικὸν* του Ψευδο - Μαυρικού: ...*τῆς διανομῆς τοῦ στρατοῦ γινομένης δεῖ ἕκαστον ἄρχοντα τὸ ἴδιον τάγμα ὀρδινεῦσαι* (1.5.1.2), τα *Τακτικὰ* του Λέοντος Σοφού:...*καὶ ἀπομένοντας ὀρδινεῦσαι εἰς τὰς ἀκίας* (4.35.7), ...*τὰς μέντοι ἀκίας ἐκάστου τάγματος τῶν πεζῶν προφυλάττειν ἀπὸ δεκαῆξ ἀνδρῶν ὀρδινεύεσθαι εἰς τὸν τῆς μάχης κάματον* (4.66.2) και τα *Προβλήματα*⁵⁴ του Λέοντος Σοφού:...*μετὰ τὸ ὀρδινευθῆναι καὶ γενέσθαι τὰ κοντουβέρνια δεῖ συναγαγεῖν τὸ τάγμα κατὰ δεκαρχίαν* (1.5.3). Ο ίδιος τύπος βρίσκεται στο *Μαρτύριον τοῦ Ἀγίου μάρτυρος Βαβύλα καὶ τῶν σὺν αὐτῷ πδ' νηπίων*⁵⁵:... *καὶ ὀρδινευθέντων αὐτῶν ὀκτὼ παιδιά εἶπον ἑαυτὰ ἐλληνικὰ εἶναι* (433), στον *Βίο και το εγκώμιο του Ἀγίου Παγκρατίου*⁵⁶:... *τὴν τε τῆς χειροτονίας κατάστασιν ὀρδινεύσας* (5.4) και στον *Λόγον εἰς τὸν προφήτην Ἰωνᾶν καὶ περὶ μετανοίας τῶν Νινευϊτῶν του Εφραίμ Σύρου*⁵⁷:...*τοὺς νυμφίους καὶ τὰς νύμφας ὀρδίνεον εἰς τὸ μέσον* (326.14).

⁵³ Ἀλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ. 231.

⁵⁴ Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, Γ', σσ. 169 – 171.

⁵⁵ F. Halkin, *Inédits byzantins d' Ochrida, Candie et Moscou* [Subsidia hagiographica 38], Brussels 1963, σσ. 330 – 339.

⁵⁶ C. S. Stallman – Pacitii, *The Life of Saint Pankratios of Taormina* [Byzantina Australiensia 22], Leiden – Boston 2018, σσ. 42 – 492.

⁵⁷ K. G. Phrantzolas, *Ὁσίου Ἐφραίμ τοῦ Σύρου ἔργα*, 7, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 301 – 337.

2. ΛΕΞΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΤΗΝ ΙΠΠΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

2.1 Χαρακτηρισμοί αλόγων

Τα άλογα χαρακτηρίζονται ως *ίππάρια* (1554, 1588, 1589)⁵⁸ και ως *βάδεοι* (279) από το λατινικό «*badius*» (= σκούρος κόκκινος ή καστανός).⁵⁹ Τα *ίππάρια* εμφανίζονται επίσης στα *Τακτικά Ανωνύμου* (1.4.1), στα *Τακτικά* του Νικηφόρου Ουρανού (57.20), στα *Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως* (84.1), στα *Κείμενα* του Αρέθα Καισαρείας (26.243.21) και στο *Περὶ βασιλείου τάξεως*:...λαβιδοῦνται πάντα τὰ ἰπάρια καὶ γίνονται εὐνοῦχα, καὶ διὰ τοῦ φοσσάτου γίνεται προσθήκη (459.19). Όμως η λέξη *βάδεος* συναντάται μόνο στα *Ιππιατρικά*:... βάδεον ἢ μαῦρον (61.5) και ... ὁ βάδεος ἵππος ἐν πολέμῳ (201.3). Οι χαρακτηρισμοί ως *γρίβας* (798,1534,1536) και ως *μαῦρος* (42,798, 844,919) απαντούν μόνο στα *Ιππιατρικά*, όπου περιγράφονται οι διαφορές των ίππων και σημειώνεται ότι:...ὁ βάδεος ἵππος ἐν πολέμῳ, ὁ μαυροβάδεος εὐτονος, ὁ σοῦρτος κάτοχος καὶ ὄξυς, ὁ γρίβας ἵππος καλὸς, ὁ σιδηρέας (201.5), ενώ προσφωνείται ο ίππος και ως μαῦρος:...ὦ ἵπε μαῦρε (61.7).⁶⁰ Η παραλλαγή της Grottaferrata παραδίδει τον όρο *βούλχας* (4.314) αντί του *γρίβας*, όμως εκείνος δεν απαντά αλλού. Ο Δ. Γεωργακόπουλος παρατηρεί ότι στα ακριτικά τραγούδια συχνά τα άλογα αναφέρονται με το χρώμα του τριχώματός τους. Συνηθέστερο είναι το μαῦρο χρώμα, ενώ σπανιότερα γίνεται λόγος για τον *γρίβα*, δηλαδή το σταχτί άλογο, και τον *βάδεον*, το καστανόχρωμο άλογο. Τα άλογα χαρακτηρίζονται, επίσης, από τα ιδιαίτερα μορφικά χαρακτηριστικά τους ή από τον τρόπο που αυτά χρησιμοποιούνταν (εφεδρικά άλογα για μακρές πορείες).⁶¹

Ο Trapp σε μια σειρά διαφορετικών κειμένων εντοπίζει ομοιότητες στην ειδική ορολογία που σχετίζεται με τα χρώματα του τριχώματος των αλόγων. Εστιάζει την προσοχή του κυρίως στις παραλλαγές της Grottaferrata και του Escorial για το κείμενο

⁵⁸ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.218.

⁵⁹ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.205.

⁶⁰ Ο Αλεξίου στο γλωσσάρι της κριτικής του έκδοσης (Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ. 227) εικάζει ότι πρόκειται ίσως για ράτσα αλόγου από τη Μαυριτανία, ωστόσο ίσως δηλώνεται απλώς το χρώμα του.

⁶¹ Δ. Γεωργακόπουλος, «Πρασινορόδινος αετός στην σέλαν εξοπίσω. Το άλογο στο ακριτικό έπος Βασίλειος Διγενής Ακρίτης », στον τ. Σ. Σταυρακοπούλου (επιμ.), *Άνθρωποι και ζώα στη Νεοελληνική λογοτεχνία. Από τις αρχές (12^{ος} αι.) ως σήμερα*. Θεσσαλονίκη 2021, σσ. 63 – 64.

του Διγενή Ακρίτη, στα *Ιππιατρικά* και σε ένα κοπτικό ή ελληνο - αραβικό γλωσσάρι. Σημειώνει την ύπαρξη του όρου *badius* πρώτα στο λατινικό λεξικό του Ισίδωρου της Σεβίλλης και παραθέτει τα αποσπάσματα των *Ιππιατρικών* στα οποία παραδίδεται ο ίδιος όρος «βάδιος» ή «βάδεος» με τη σημασία *μαύρος*.⁶² Στο κοπτικό ή ελληνο - αραβικό γλωσσάρι εκτός από τον όρο «βάδεος» απαντά και ο όρος «φιτιλίν», τον οποίο ο Trapp αποδίδει ως *παρδαλό, πιτσιλιστό*, λαμβάνοντας υπόψιν του την αρχαία ελληνική λέξη *πιτυλός*, αλλά και τον όρο *φίτυλλος* που επιβιώνει στην κυπριακή διάλεκτο. Στο ίδιο γλωσσάρι εντοπίζει και τον όρο *βόρχιν*, ο οποίος αντιστοιχεί τους τύπους *βούλχας, βρόχα ή βούρχος* και προέρχεται από το λατινικό *burrichus* (= μικρό άλογο) ή *burrus* (= αυτό που έχει τρίχωμα που μοιάζει με το χρώμα του τριχώματος της αλεπούς).⁶³

Και ο Αλεξίου ερμηνεύει ως *πιτσιλιστός* τη λέξη *φίτυλος* (10).⁶⁴ Η λέξη αυτή, ωστόσο, στην αρχαιότερη μορφή της (*πιτυλός*) απαντά στους τραγικούς ποιητές, καθώς και σε λεξικά (Φώτιος π1.903.1, Σούδα π1.1669.1, Ιούλιος Πολυδεύκης 2.147.5) με τη σημασία *ορμητικός, επιθετικός, χειμαρρώδης*. Ειδικότερα, στον Αισχύλο: ...*ἀλλὰ γόων, ὦ φίλοι, κατ'οὔρον ἐρέσσει ἄμφι κρατὶ πόμπιμον χεροῖν πίτυλον ὅς αἰὲν δι' Ἀχέροντ' ἀμείβεται τὰν ἄστολον μελάγκροκον θεωρίδα* (*Επτά ἐπὶ Θήβας* στ. 856) και στον Ευριπίδη: ...*πίπτει δὲ μανίας πίτυλον ὁ ξένος μεθείς σταζων ἀφρῶι γένειον* (*Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις* στ. 307) και ...*καὶ μὴν νεὼς γε πίτυλος εὐήρης πάρα* (στ.1050), ... *ἄρ' ἐς τὸν αὐτὸν πίτυλον ἤκομεν φόβου, γέροντες, οἷον φάσμι ὑπὲρ δόμων ὁρῶ;* (*Ἡρακλῆς Μαινόμενος* στ.816), ... *ἄρασσ' ἄρασσε κρᾶτα πίτύλους διδοῦσα χειρός* (*Τρωᾶδες* στ. 1236) και ...*νεὼς μὲν πίτυλος εἷς λελειμμένος* (στ. 1123), ...*τοῦ νῦν σκυθρωποῦ καὶ ζυνεστῶτος φρενῶν μεθορμιεῖ σε πίτυλος ἐμπεσὼν σκύφου* (*ἈλκΗΣΤΙΣ* στ.798), ...*τὰ πρῶτα μὲν νυν πίτυλος Ἀργείου δορὸς* (*Ἡρακλεῖδαι* στ. 834) και ...*πολλῶν δακρύων ἔσται πίτυλος* (*Ἰππόλυτος* στ. 1464). Τέλος συναντάται στον Αριστοφάνη: ...*Κατάγου ῥοθιάζων. ναῦς ὅταν ἐκ πίτύλων ῥοθιάζῃ σῶφρονι κόσμῳ*....(*Αποσπάσματα* 9-10) και στον Θεόκριτο: ...*αἰεὶ δ' ὀξυτέρῳ πιτύλῳ δηλεῖ το πρόσωπον* (*Εἰδύλλια* 22.128).

Τα άλογα περιγράφονται και ως *συρτά* (1050), όρος που καταγράφεται μόνο σε πολεμικά εγχειρίδια και πιο συγκεκριμένα στη *Στρατηγικὴν Ἑκθεσιν* του Νικηφόρου Φωκά: ... *πολεμιστὰς καβαλλαρίους, τὰ δὲ συρτὰ αὐτῶν ὀπιθεν αὐτῶν*...(1.162), στα

⁶² Trapp, «The Lexicon of Horses' Colours», σσ. 588 – 589.

⁶³ Trapp, «The Lexicon of Horses' Colours», σσ. 589 – 593.

⁶⁴ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.249.

Τακτικά του Νικηφόρου Ουρανού:...τὰ δὲ συρτὰ αὐτῶν ὀπίσω (57.8) και στο ἔργο *Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων τοῦ παλατίου Κωνσταντινουπόλεως [καὶ τῶν ὀφφικίων τῆς μεγάλης ἐκκλησίας]* του Ψευδο- Κωδινού :...καβαλλικεύειν συρτὸν...(169.20).

2.2 Εξάρτυση αλόγων

Για τα ἄλογα και την εξάρτυσή τους χρησιμοποιεῖται λεξιλόγιο κυρίως λατινικῆς προέλευσης που σπάνια συναντάται σε ἄλλα κείμενα.⁶⁵ Η λέξη *ἵγκλες* (800), ἀπὸ το λατινικὸ *cingula* ἢ *cingulum*, ἀποδίδεται ὡς ζώνη ἢ λουρί που συγκρατεῖται σέλα και περνάει κάτω ἀπὸ την κοιλιά του αλόγου.⁶⁶ Ωστόσο η *ἵγγλα* και ἔχει τὴ σημασία «ἐποχον, ζώνη δι' ἧς στηρίζεται το ἐφιππιον ἐπὶ ἵππου ἢ ὄνου».⁶⁷ Σήμερα χρησιμοποιούμε τὴ λέξη *ξεῖγκλωτος* με τὴν ἔννοια του «ασουλούπωτου ἢ ατιμέλητου». Στον Θεόγνωστο (*Περὶ ὀρθογραφίας* 91.6) ἀναφέρεται ὡς *κίγγλα* ἴσως ὡς πρῶτη μεταφορὰ του *cingula*. Τον ὅρο συναντάμε πάλι στον *Πόλεμο τῆς Τρωάδας* του 13^{ου} – 14^{ου} αἰῶνα με τὴν ἴδια σημασία:...τὸ αἶμα ἐκαλάνιζε τῶν ἵππων ἕως τὰς κίγγλας...(στ. 12.162). Για να συγκρατεῖται ἡ σέλα στο στήθος του ζώου χρησιμοποιούνταν ἓνα λουρί που ονομάζεται ἐδῶ *ὀμπροστελίνα* (800).⁶⁸ Εντοπίζεται με τὴ μορφή *ἐμπροστέλα*, *ἐμπροστελίνα*, *ἀντεληνομπροστελήνα* ἀπὸ το λατινικὸ *antela*, *antelena*, *antilena*, *postilena*,⁶⁹ ἐνῶ σχετικὸς εἶναι και ὁ ὅρος *ὀπισθελίνα* (λατ. *postilena*) ὡς λουράκι ουράς, ὁ ὁποῖος καταγράφεται στο *Στρατηγικὸν* του Μαυρικίου (I 2,24.44).⁷⁰ Με -λλ- παραδίδεται καταγεγραμμένο τόσο στα *Τακτικά* του Λέοντος, ὅσο και στον Μαυρίκιο. Ενδεικτικὰ ἀναφέρουμε το *Στρατηγικὸν* του Ψευδο- Μαυρικίου:...οὐκ ἄτοπον δὲ καὶ χειρομάνικα σιδηρᾶ τοὺς βουκελλαρίους ἐπινοῆσαι καὶ μικρὰ τουφία κατὰ τῶν ὀπισθελινῶν καὶ ἀντελινῶν τῶν ἵππων (1.2.3.4), και τα *Τακτικά* του Λέοντος Σοφού, ὅπου ἐμπλουτίζεται ελαφρῶς το ἴδιο χωρίο, φανερόνοντας ξεκάθαρα τὴ σχέση των δύο κειμένων (εἰ δὲ καὶ χειρομάνικα σιδηρᾶ, ἃ λέγεται χειρόψελλα, τινὲς κτήσονται, λίαν χρήσιμον. Ἐχειν δὲ καὶ μικρὰ τουφία κατὰ τῶν ὀπισθελινῶν τῶν ἵππων...(6.3.3),...τουφία δὲ εἰς τὰς ὀπισθελλίνας τέσσαρα, καὶ κορυφὰδιν τοῦ ἵππου τουφὴν καὶ ὑπὸ γένειον ὁμοίως

⁶⁵ Η εξάρτυση των αλόγων του ακριτικού ἔπους ἀναλύεται στην ἐιδική μελέτη του Α. Babuin, «Ο ἵππος και ἡ εξάρτυσή του κατὰ τὴν ὕστερη βυζαντινὴ ἐποχή», *Βυζαντινά* 27 (2007) 119 – 152.

⁶⁶ Ἀλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ.218.

⁶⁷ Δημητράκος, *Λεξικό*, Ζ', σ.3407 (ἵγγλα).

⁶⁸ Ἀλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ. 231.

⁶⁹ Κριαράς, *Λεξικό* (ἀντελινομπροστελίνα).

⁷⁰ Trapp, *Lexicon der Byzantinischen Gräzitat* (ὀπισθελίνα).

(6.10.3). Ομοίως η λέξη *άντελίνα* απαντά μόνο στον Ψευδο - Μαυρίκιο: *...τουφία εἰς τὰς ἀπισθελίνας τέσσαρα, κορυφὰδιν καὶ ὑπὸ γένειον τουφὶν* (1.2.75). Για το μπροστινό μέρος της σέλας χρησιμοποιείται η λατινική λέξη *μπροστοκούρβιν* (914) από το *curvus*, δηλαδή *καμπήλος*.⁷¹ Στη λατινική η *κούρβα* είναι «ή σκαμβή, σκαιά καὶ καμπύλη, διὰ τὸ παρ' ἐκείνοις ἐπὶ τοῦ ὀχήματος κυρβὴν λεγόμενον» (Burgmann κ.ά., *Lexica iuridica Byzantina*). Η λέξη απαντά στον *Βίο του Αγίου Δανιήλ του Στυλῆτη*: *...ἡ κούρβα τῆς σέλας ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ βασιλέως ἐλθοῦσα ὀλίγον ὑπέθλιψεν...*(49.5), κυρίως στο *Στρατηγικὸν* του Ψευδο – Μαυρικίου: *...τουτέστι τὴν μίαν πρὸς τῇ κούρβα, ὡς ἔθος ἐστὶ, καὶ τὴν ἄλλην πρὸς τῇ ὀπισθοκούρβα...ἵνα τῶν δύο ἐπὶ τὸν ἵππον βουλομένων ἀνέρχεσθαι...*(2.8.3.3), και σε ἔργα του Λέοντος Στ' Σοφοῦ ὅπου αξιοποιεῖται το ἴδιο ἀπόσπασμα (*Προβλήματα* 2.36.6), και: *...ὁπισθεν τῶν ὀπισθοκουρβίων κατὰ τὰς ψύας τῶν ἵππων...*(*Τακτικά* 6.18.3). Με διαφορετικὴ ἔννοια εμφανίζεται ἡ ἴδια λέξη ὅταν ἡ Μαξιμὸς χαρακτηρίζεται ὡς πόρνη (1518), ἀπὸ το λατινικὸ *curva*.⁷² Η λέξη αὐτὴ απαντᾷ στον Λεόντιο Νεαπόλεως: *...εἰσέρχεται εἰς μίαν τῶν κουρβῶν καὶ ἐδίδει αὐτῇ τὰ φολλερὰ καὶ ἔλεγεν «χάρισά μοι τὴν νύκτα ταύτην καὶ μὴ πορνεύσης...»*(*Βίος του Ιωάννη του Ελεήμονος επισκόπου Αλεξανδρείας* 387.28)⁷³.

Στο ἔργο του Πορφυρογέννητου συναντῶνται ἐπίσης φράσεις και ὅροι που δεν μαρτυροῦνται σε ἄλλα κείμενα, ἀλλὰ περιλαμβάνονται και στην παραλλαγή του Escorial. Οι ομόρριζες λέξεις *καλιγοκάρφια* και *καλιγωμένον* (13)⁷⁴ που χαρακτηρίζουν το πετάλωμα του αλόγου βρίσκονται μόνο στον Κλαύδιο Αἰλιανὸ ὅπου ο συγγραφέας αναφέρει πῶς ο Καλιγούλας πήρε το ὄνομά του: *...οὕτως ἐκαλεῖτο Γάιος ὁ βασιλεὺς Ῥωμαίων, ἐπειδὴ ἐκ μικρᾶς ἡλικίας τὰ πολλὰ ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἐτρέφετο καὶ τοῖς στρατιωτικοῖς ἐχρήτο ὑποδήμασιν. ἐκ τῶν καλίων οὖν Καλιγόλαν αὐτὸν ὠνόμασαν...*(*Κλ. Αἰλιανός* 24.4) και πάλι στο *Περὶ βασιλείου τάξεως*: *ὁ δὲ ἐπείκτης παρίσταται εἰς τὰς ταγὰς τῶν ἵππων καὶ εἰς τὰ καλιώματα καὶ εἰς τὰ καπίστρια καὶ εἰς τὰ σαγίσματα καὶ εἰς τὸν ποτόν* (480.2) και *...ὁ δὲ ἀπὸ καλίων γενέσθαι θέλων σπαθαροκουβικουλάριος...*(694.4).

Τη λέξη *σελοχάλινα* (1051), την οποία εντοπίζουμε στο *Στρατηγικὸν* του Κεκαυμένου: *...σελοχάλινα...*(2.59.3), στο *Περὶ βασιλείου τάξεως*: *...ἵππος ἔστρωται*

⁷¹ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ.229.

⁷² Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ.223.

⁷³ A. J. Festugière and L. Rydén, *Leontios de Néapolis, Vie de Syméon le Fou et Vie de Jean de Chypre* [Bibliothèque archéologique et historique 95], Paris 1974, σσ. 343 – 409.

⁷⁴ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ.219: ο Αλεξίου ἤδη εντοπίζει τη φράση στον Κωνσταντῖνο Πορφυρογέννητο.

σελλοχάλινον χρυσόν...(1.72.32), ...ὁ βασιλεὺς ἐφ' ἵππου ἐστρωμένου ἀπὸ σελλοχαλίνου...(1.92.21),...ὕπὸ σελλοχαλίνου...(1.92.23) και στις Ἐκλογαὶ:...τὸ ἱππάριον αὐτοῦ σὺν τοῦ σελλοχαλίνου...(16.2,1). Ἡ σημασία του ὀρου επιβεβαιώνεται και αργότερα ἀπὸ τα Ἐγγραφα την μονῆς Ξηροποτάμου:...τὸ ἄλογον τὸ μαῦρον σελοχαλινωμένον...(9.628)⁷⁵ και της μονῆς Ἰβήρων⁷⁶:...τὸ σελοχάλινον...(17.69).

2.3 Ἄλλες σπάνιες χρήσεις σχετικῶν βόρων

Σπάνια εἶναι η φράση **τὰ ῥέτενα γυρίζουν**⁷⁷ (77,962,1014) που απαντά ως ῥέτενα στις παραλλαγές Ε και Ζ (2.396), και ως ῥέτινα επανέρχεται στο *Περὶ βασιλείου τάξεως*: καὶ ὀφείλει λαβεῖν ῥέτινα καὶ καπιτζάλια ἀπλὰ ἀπὸ τῶν βυρσαρίων (463.5), ενώ ἀκόμη και η ἔκφραση **πρασινορόδιнос ἀετὸς** (15)⁷⁸ εμφανίζεται ομοίως μόνο στο ἴδιο ἐκεῖνο ἔργο: ...ἤγουν οἱ τοὺς πρασινοροδίνους ἀετοὺς φοροῦντες ἔνθεν κάκειθεν...(578.2). Στην παραλλαγή της Grottaferrata ἀντὶ της λέξης ἀετὸς χρησιμοποιεῖται η φράση **πρασινορρόδινον βλαττίν** (4. 239). Ως ἀετὸς⁷⁹ ἐδῶ νοεῖται το εἶδος υφάσματος που χρησιμοποιούνταν ως κάλυμμα και προστατευτικό του καπουλιού του ἀλόγου. Αὐτό πρέπει να εἶχε πράσινες και κόκκινες αποχρώσεις, ενώ σχηματιζόταν το σύμβολο ἐνός αετού.⁸⁰

Το **οὐράδιον** (787) με αὐτή την ἐμφατική μορφή απαντά σε δύο μόνο πηγές, ἀφού πιο συνηθισμένη εἶναι η χρήση της λέξης οὐρά, η ὀποία ἐξίσου χρησιμοποιεῖται (στ. 14, 1124). Πρώτη πηγή εἶναι ο Αἴλιος Ἡρωδιανός:...πυκνῶς τὸ οὐράδιον σεῖουσα...(Σχηματισμοὶ Ὀμηρικοὶ 114.3) και δεύτερη τα *Γεωπονικά*:.... Χωρὶς τῶν οὐραδίων...(20.27.1.1). Ο χαρακτηρισμός **χαρζανιστοί** (509 = γρήγορος σαν ἀπὸ χτύπημα μαστιγίου)⁸¹ ἐντοπίζεται στα *Τακτικά* του Λέοντος Στ' Σοφού:...ποτὲ δὲ καὶ τὰ λεγόμενα χαρζάνια ἢ τούτοις ὁμοια τινα χρῆσθωσαν ἐν τῇ μάχῃ...(7.10.5) και στο

⁷⁵J. Bompair, *Actes de Xéropotamou* [Archives de l' Athos III], Paris 1964, σσ. 39 – 241.

⁷⁶V. Kravari, J. Lefort, H. Métrévél, N. Oikonomidès, and D. Papachryssanthou, *Actes d'Iviron II. Du milieu du XIe siècle à 1204* [Archives de l' Athos XVI], Paris 1990, σσ. 77 – 283.

⁷⁷Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ. 240.

⁷⁸Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ. 238.

⁷⁹Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ. 198.

⁸⁰Κουκουλές, *Βίος και πολιτισμός*, σσ.44 – 45: υπήρχε η συνήθεια πάνω στα ἐνδύματα να υφαινόνται μορφές ζώων. Καταγράφονται περιπτώσεις υφασμάτων που παριστάνουν λιοντάρια, παρδάλεις, ἀρκτους, ταύρους και δράκοντες. Εκτός ἀπὸ τετράποδα και ἐρπετά, υφαινόνταν πέρδικες, παγώνια, αετοὶ και ἄλλα πτηνά.

⁸¹Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ. 250.

Περὶ βασιλείου τάξεως χωρίς τη χαρακτηριστική κατάληξη –στός: ...καὶ τὸ ἄσπρον μαφώριον καὶ τὸ λευκὸν χαρζάνιον (623.12).

Το ρήμα *ἐκαβαλλίκευσεν* (1010) ἀπὸ το λατινικὸ *caballico*⁸² ἀπαντᾷ σε αρκετές πραγματείες καὶ κυρίως στο *Περὶ βασιλείου τάξεως*, ἀπὸ το ὁποῖο ἀναφέρονται ἐνδεικτικὰ τα ἐξῆς: ...καβαλικεύοντας τὰ χιώματα... (1.176.23), ...καὶ καβαλικεύει ὁ προβληθεὶς ἀπὸ σαγίου... (2.76.14), ...καὶ καβαλικεύει καὶ ἀπέρχεται... (2.76.18), ...εἴτα καβαλικεύει ὁ δήμαρχος... (2.78.10), ...μετὰ τὸ καβαλικεῦσαι αὐτὴν ἵσταται... (2.180.4). Πιο συχνὰ χρησιμοποιεῖται με -λλ- κρατώντας τὴν ἀντιστοιχία πρὸς το λατινικόν. Μερικὰ στρατιωτικὰ εγχειρίδια καὶ ἄλλα ἔργα που συνδέονται κυρίως με τοὺς δύο αυτοκράτορες, Λέοντα Σοφὸ καὶ Κωνσταντῖνο Πορφυρογέννητο,⁸³ ὅπως το *Στρατηγικὸν* τοὺ Ψευδο-Μαυρικίου: ...καβαλλικευόντων... (1.2.8.3), τα *Τακτικὰ* τοὺ Λέοντος Σοφοῦ: ...καβαλλικεύειν... (6.12.2), το *Περὶ βασιλείου τάξεως*: ...καβαλλικεῦσαι... (483.12), *καβαλλικεύουσι*... (488.12) καὶ το *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν* (15.10) εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ ὅτι ἐναλλάσσουν καὶ τὶς δύο μορφές ἀδιακρίτως, ἐνδεχομένως λόγῳ τῆς ξενικῆς προέλευσης τοῦ ὀρου. Ἀκόμη ἀπαντᾷ στο ἔργο *Ἑρμηνεία περὶ ἐνεργῶν λίθων*⁸⁴: ...καβαλλικεύουν... (12.3) τοὺ Ψευδο- Ἰπποκράτη, στον *Βίον τοῦ Αγίου Θεοδώρου τοῦ Συκεώτη*⁸⁵: ... πάλιν καβαλλικεύσας εἰς τὸ προάστειον... (154.52), στοὺς *Λόγους τοῦ Ἀναστασίου Σιναΐτη*⁸⁶: ...ἐν ᾗ ἐπάτουν καβαλλικεύων... κατελθὼν τοῦ ἵππου ἐπᾶραι αὐτὴν... (2.121), στην *Χρονογραφία* τοῦ Θεοφάνους Ὁμολογητοῦ: ...καβαλλικεύσας... (388.13), στον *Βίον τοῦ Αγίου Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου*⁸⁷ (5.149, 6.13.5, 6.191, 58.10, 61.5) καὶ ἀλλοῦ. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ὅτι αὐτός ὁ τύπος χρησιμοποιεῖται καὶ στην παραλλαγή τῆς Grottaferrata (1.119, 2.95, 2.153, 4.231, 4.597, 4.789, 6.839), ἀλλὰ καὶ στην παραλλαγή Z (3.641, 3.727, 3.1141, 4.1355).

Σχετικὰ ἐπίσης με τα ἄλογα εἶναι καὶ τα ρήματα *ὑποστρώνω* καὶ *ὑποχαλινώνω* (1425), τα ὁποῖα ἀπαντοῦν στο *Χρονικὸν τοῦ 811*: ...καὶ τὸν ἵππον αὐτοῦ ἐκράτει ὁ

⁸² Ἀλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτης*, σ. 218.

⁸³ Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, Γ', σσ. 157 – 179.

⁸⁴ C. É. Ruelle, *Les lapidaires de l' antiquité et du Moyen Age*, 2.1, Paris 1898, σσ. 185 – 190.

⁸⁵ A. J. Festugière, *Vie de Théodore de Sykéon*, 1 [Subsidia hagiographica 48], Brussels 1970, σσ. 1 – 161.

⁸⁶ D. Krausmüller, "Two Middle Byzantine treatises in defence of the care of the dead", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 68 (2018), 192 – 208.

⁸⁷ J. B. Aufhauser, *Das Drachenwunder des heiligen Georg in der griechischen und lateinischen Überlieferung* [Byzantinisches Archiv 5], Leipzig 1911, σσ. 52 – 69, 96 – 98, 108 – 110, 128 – 131, 135 – 143, 146 – 153.

υἱὸς Κωνσταντίνου στρωμένον χαλινωμένον...(343.15) και στο ἔργο *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν*:...ἀλλὰ δοῦναι ἱπάρια χίλια ἐστρωμένα καὶ χαλινωμένα καὶ λογάριον κεκτηνάρου...(5.1.204). Οι οπλές του αλόγου είναι **τσαπωμένες** (1188), δηλαδή επενδυμένες με ἄργυρο ή κάποιο ἄλλο υλικό, ὅρος που απαντάται μόνο σε μοναστικά τυπικά ως «τζαπωτὸν ἢ τζαπωτός»⁸⁸. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του *Τυπικού* της μονῆς Θεοτόκου Κεχαριτωμένης, ὅπου περιγράφονται σταυροὶ επενδυμένοι με το ἴδιο υλικό:...σταυρὸς ἄργυρὸς διάχρυσος, ὁ ἰστάμενος ἔσωθεν τοῦ βήματος ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω τζαπωτός...(82),...ἕτερος σταυρὸς ἄργυρὸς, λιτός, τζαπωτός, μικρὸς λειπόντων αὐτῷ δύο μίλων (88).

Ο Αλεξίου ερμηνεύει τη λέξη **κουτάλας** (1546) ως *καπούλια* του αλόγου.⁸⁹ Θα ἦταν καλύτερο ἴσως να ερμηνευτεῖ ως *κούτελο*, αφού εντοπίζεται και στον *Βίο της Αγίας Μαρίας της Μαγδαληνῆς*⁹⁰:...καὶ ἐσταύρωσεν αὐτοὺς εἰς τὰς κουτάλας...(10.31). Η ερμηνεία αὐτή επιβεβαιώνεται και ἀπὸ το στίχο:... σπαθέαν τῆς φάρας ἔδωκα ἀπάνω εἰς τὸ κεφάλιν...(1558), αφού νοηματικά το περιεχόμενο εἶναι ἴδιο. Τέλος, το ρῆμα **κατεζουλίστην** (1560) ετυμολογικά προέκυψε ἀπὸ το *ζουλίζω* ἢ *διυλίζω*, ὅμως με τη μορφή του κειμένου απαντά μόνο στα *Ιππιατρικά*:...παγούρους θαλασσίους ζουλίσας καὶ ἐκπιάσας τὸ ἐξαὐτῶν ἐξελθὸν καὶ κράμβης χυλὸν ἡμερον...(60.7).

⁸⁸ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ. 246.

⁸⁹ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ. 223.

⁹⁰ F. Halkin, "Une vie grecque de sainte Marie – Madeleine (BHG 1161x)", *Analecta Bollandiana* 105 (1987), 6 16.

3. ΕΝΔΥΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟΙ ΟΡΟΙ

Ο όρος **βλαττία** (574),⁹¹ δηλαδή ένα είδος υφάσματος, προέρχεται από το λατινικό *blatta* ή στην ελληνική *βλάττα*⁹² και μαρτυρείται στο *Περὶ βασιλείου τάξεως*:...ἰστέον ὅτι τὰ μὲν βλαττία τὰ τε ἀράφια...(473.18) και στο *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν*:...βλαττία, πράνδια, χορέρια...(6.8), στο *Ἐπαρχικὸν Βιβλίον*: οἱ σερικάριοι εἰργέσθωσαν βλαττία...(8.1.1), στο ἔργο *Περὶ τῶν ἰβ' λίθων τῶν ὄντων ἐν τοῖς στολισμοῖς τοῦ Ἀαρὼν βιβλίον* του Επιφάνιου⁹³:...ὡς βλάττης πορφύρας...(1.5.1), στο *Λόγο περὶ μετανοίας* του Εφραίμ Σύρου:...ὡς ἀπὸ ἐρέας πορφύραν ἢ βλάτταν (1.21.3:...καὶ ἢ κυανοῦν...(62.13), στο ἔργο *Περὶ τῶν μηνῶν* του Ἰωάννη του Λυδού: βλάττα δέ, ἐξ ἧς τὰ βλάττια λέγομεν (1.21.3) και στον *Βίο του Αγίου Γεωργίου*:...λάβετε χρυσίον καὶ ἀργύριον καὶ βλαττὴν (2.30). Αργότερα ο όρος εντοπίζεται στους *Λόγους* του Ψελλού:... καὶ τυπικὰ βλαττία πρὸς τῇ ρόγα ἀγωνισμένα εἰσιν..(8.103), και στην *Διάταξη* του Ατταλειάτη: ... ἕτερα βλαττία δύο...(6.1790). Ένα άλλο είδος υφάσματος είναι το **μοναπλούτσικον** (1223) που σύμφωνα με τον Αλεξίου προσδιορίζει ένα ιμάτιο.⁹⁴ Ο όρος *μοναπλουῶς* έχει τη σημασία *ο εντελὸς απλός*, επίθετο που δεν προσδιορίζει απαραίτητα ένδυμα.⁹⁵ Η μόνη προγενέστερη πηγή που διασώζει την απλή του μορφή είναι το *Περὶ διαίτης*:...μοναπλουῶν τὸν οἶνον...(1.34.6).

Αρκετές αναφορές γίνονται στα **καλίκια ἢ καλίτσια** (763) από το λατινογενές *caliga* που σημαίνει μπότα ή το *calceus* που σημαίνει σανδάλι.⁹⁶ Ο Αλεξίου αναφέρει ως πηγή αναφοράς τον Πολύβιο: ...κεφαλὴν εἰαὶ πιλίον ἔχων (λευκὸν) καὶ τήβενναν καὶ καλικίους ἀπὴντα τούτοις (*Ιστορία* 30.18.3.4). Ίσως όμως είναι ευκολότερα προσβάσιμο το χωρίο αυτό στον δημιουργό από το *Περὶ πρεσβειῶν* (330.14) του Πορφυρογέννητου, όπου αναπαράγεται το ίδιο απόσπασμα.

⁹¹ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.206.

⁹² Ως *βλαττία* αναφέρονται τα υφάσματα που βάφονταν από το χρώμα της θαλάσσιας πορφύρας. Η λέξη δηλώνει το μεταξωτό και πολυτελές υφάσμα που ήταν βαμμένο με βαθύ ερυθρό χρώμα. Χρησιμοποιούνταν μόνο στο παλάτι, αφού υπήρχε απαγόρευση στους πολίτες να φορούν μεταξωτά υφάσματα βαμμένα με χυμό πορφύρας. Από αυτή την απαγόρευση εξαιρέσε τις γυναίκες αργότερα ο Ιουστινιανός. Βλ. Κουκουλές, *Βίος και πολιτισμός*, Β', σσ. 38 – 41.

⁹³ C.É. Ruelle, *Les lapidaries del' antiquité et du Moyen Age*, 2.1, Paris 1898, σσ.193-199.

⁹⁴ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ. 228, Κουκουλές, *Βίος και πολιτισμός*, Δ', σσ. 414 – 415: τα *καλίκια* ήταν χαμηλά υποδήματα, τα οποία κάποιες φορές ήταν διακοσμημένα με χρυσά κεντήματα και πολύτιμους λίθους.

⁹⁵ Δημητράκος, *Λεξικό*, Θ', σ.4735 (μοναπλουῶς).

⁹⁶ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ. 219.

Παρόμοια διατύπωση χρησιμοποιεί ακόμη ο Διόδωρος Σικελιώτης:...καὶ πῖλεον ἔχων λευκόν, ἔτι δὲ φορῶν τήβενναν καὶ καλίκιον (Βιβλιοθήκη 31.15.2.10). Τον όρο χρησιμοποιεί και ο Θεόδωρος Στουδίτης στην *Μεγάλη Κατήχησιν*:...καλίκια ὀλένδντα (6.37.7, 12.80.13, 20.144.7, 33.241.17).

Στην παραλλαγή του Escorial (824) παραδίδεται και ο τύπος *ἐξυπολύθη*, ο οποίος όμως πάλι απαντά στην *Μεγάλη Κατήχησιν* του Θεοδώρου Στουδίτη:...ὕποδύεσθαι καὶ ἐξυποδύεσθαι (77.537.10) σε μια μορφή πιο αρχαιοπρεπή και στο έργο *Διάλογοι Ἱστορικοὶ Περί πολιτείας διαφόρων πατέρων τῶν ἐν τῇ Ἰταλίᾳ διαλαμψάντων* (3.20, PL 77.150.).⁹⁷

Συναφή με τα παπούτσια είναι και τα *καύκαλα* (1496), δηλαδή το κοῖλον μέρος του παπουτσιού που τοποθετείται πάνω από τη σόλα,⁹⁸ το οποίο επεξηγείται καλύτερα στον Ανώνυμο Σχολιαστή της *Ρητορικῆς τέχνης* του Αριστοτέλη⁹⁹:...κεφαλὶς δὲ τὸ καύκαλον καὶ πάλιν ἐπὶ τοῦ καλιγίου πρόσχισμα τὸ κοῖλον, κεφαλὶς δὲ τὸ καύκαλον...(123.21) και στα *Ιππιατρικά*:...τῇ δὲ δευτέρᾳ ἡμέρᾳ πιάσας χελώνην χερσαίαν τρύπησον τὸ καύκαλον αὐτῆς καὶ μάζοξαι τὸ ἐξ αὐτῆς ἐξερχόμενον αἷμα...(21.8), όπου αναφέρεται το καύκαλο, δηλαδή το καβούκι της χελώνας, το οποίο αν τρυπηθεί και ματώσει μπορεί να χρησιμοποιηθεί το υγρό του ως αλοιφή σε τραύματα του αλόγου.

Η λέξη *μουτάτος* (754, 1361) χαρακτηρίζει τα πτηνά που αλλάζουν το πτέρωμά τους με ετήσια πτερόροια και προέρχεται από την παθητική μετοχή *mutatus* του λατινικού ρήματος *muto*, που σημαίνει *αλλάζω, μεταβάλλω*.¹⁰⁰ Ο όρος αργότερα αποκτά τη σημασία *αλλάζω ρούχα, ενδύματα*, όπως φαίνεται στο *Περί βασιλείου τάξεως*, όπου εντοπίζεται μόνο η λέξη *μουτατώριον*:...εἰσέρχεται εἰς τὸ μουτατώριον...(412.19),...ἀποθέμενος ὁ βασιλεὺς ἐν τῷ μουτατωρίῳ τὸν στέφανον (413.10, 413.9, 413.13, 413.20, 414.7, 415.3, 425.16, 425.19). Επρόκειτο ουσιαστικά για κάποιο δωμάτιο κατάλληλο για αλλαγή ενδυμασίας, και το γεγονός ότι μόνο σε αυτό το έργο χρησιμοποιείται ο όρος πριν από την παραλλαγή του Escorial, δείχνει ενδεχομένως καλή γνώση του *Περί βασιλείου τάξεως* από τον συγγραφέα.

Τα *ἐγκόλφια* (996) ή αλλιώς *ἐγκόλπια*, δηλαδή τα κοσμήματα που κρέμονται στο

⁹⁷Montanari, *Λεξικό*, σ. 765 (ἐξυπολύω).

⁹⁸Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ. 221.

⁹⁹H. Rabe, *Anonymi et Stephani in artem rhetoricam commentaria* [*Commentaria in Aristotelem Graeca* 21.2], Berlin 1896, σσ. 1-262.

¹⁰⁰Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σσ.228-229 και του ιδίου, *Ακριτικά*, σ.65.

λαιμό από αλυσίδα¹⁰¹ αναφέρονται κυρίως σε ιστοριογραφικά – χρονογραφικά έργα, όπως στον Θεοφύλακτο Σιμοκάττη:...τὰ δὲ ἐγκόλπια τοῦ γυναιίου ἀνιστόρητα...(Οἰκουμενικὴ Ἱστορία 7.16.8.1), στους Συνεχιστές του Θεοφάνη:...καὶ μάρτυρας τῶν εἰρημένων τότε τοῦ βασιλέως ἐγκόλπιον...(119.20), στον Ιωσήφ Γενέσιο:...καὶ στραυρικὸν ἐγκόλπιον τοῦ τῷ δίδωσι κρύφα...(Βασιλεῖαι 3.10.12), αλλά και σε εκκλησιαστικά έργα, όπως στη Μεγάλῃ Κατήχησιν του Θεοδώρου Στουδίτου:..πατρικῶς καὶ μητρικῶς ὡς ἐγκόλπια τοὺς οἰκείους σου ἀδελφοὺς βρεφοτροφῶν...(63.441.10), στον Βίο του Βασιλείου του Νέου:...ἔστειλαν δὲ αὐτῷ πρὸς πίστωσιν καὶ τὰ ἐγκόλπια αὐτῶν...(1.15.13) και στο ἔργο του Θεοφύλακτου Αχρίδος, Προσλαλιὰ τινὶ τῶν αὐτοῦ ὁμιλητῶν περὶ ὧν ἐγκαλοῦνται Λατίνοι¹⁰²:...τὰ περὶ τῶν ἀζύμων καὶ τῶν νηστειῶν ἐγκόλπια στέργηται (275.19).

¹⁰¹ Αλεξίου, Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης, σ. 211.

¹⁰² P. Gautier, *Theophylacte d'Achrida. Discours, Traités, Poésies* [Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Thessalonicensis 16.1], Θεσσαλονίκη 1980, σσ.247-285.

4. Η ΠΡΟΙΚΑ ΤΟΥ ΔΙΓΕΝΗ

Οι *άτσουπάδες* (1076) αποδίδονται από τον Αλεξίου ως μαύροι σωματοφύλακες,¹⁰³ τους οποίους έλαβε ο Ακρίτης μαζί με την υπόλοιπη προίκα από τον πεθερό του.¹⁰⁴ Καταγράφονται οι παραλλαγές *άτσουπάς*, *άτζιμπάς*, *άτζιπάς*,¹⁰⁵ όμως στις πηγές ο όρος σώζεται ως *άτζυπάς*. Μία φορά απαντά *Ανώνυμη Χρονογραφία*¹⁰⁶:...ό δὲ Διογένης ὁ στρατηγὸς παρὰ τῶν δύο ἀτζουπάδων τοῦ Μαλεῖνου τὸν κακὸν θάνατον ἀπετέλεσεν (1.10) και τρεις φορές στη *Συνέχεια του Θεοφάνη*:...ό δὲ Διογένης καὶ στρατηγὸς λογχευθεὶς παρὰ δύο ἀτζυπάδων τοῦ Μαλεῖνου κακὸν θάνατον ἔδωκεν...(438.15), ...συνεδαβελίζετο δὲ ὑπὸ ἀτζυπάδων πολλῶν...(439.1), ...ἀγόμενοι παρὰ ἀτζυπάδων...(439.6). Παίρνει επίσης *εἰκόνες ὀλοχόμεντες* (1078), κατασκευασμένες ἐξ ολοκλήρου ἀπὸ σμάλτο. Ο όρος *χύμενσις*, δηλαδή κράμα,¹⁰⁷ εμφανίζεται στις πηγές ἀπὸ τον 3^ο/4^ο αἰώνα στα ἀποσπάσματα αλχημείας του Ζώσιμου Πανοπολίτη¹⁰⁸:...βίβλος μεταλλικὴ καὶ χυμευτικὴ περὶ χρυσοποιῆας (2.220.12), ἀλλὰ πιο συχνός είναι στο ἔργο ἀνεπιγράφου φιλοσόφου *Περὶ τῆς θείας καὶ ἱερᾶς τέχνης φιλοσόφων*¹⁰⁹:...περὶ χυμευτικῆς ὕλης...(2.437.10), στον Γέωργιο Σύγκελλο:...πραγματεῖαν ἰατρικῶν καὶ φυσικῶν καὶ γεργικῶν καὶ χυμευτικῶν...(Ἐκλογὴ χρονογραφίας 439.19), στον Θεοφάνη Ομολογητή:...ἀνεφάνη τις ἀνὴρ χυμευτῆς ὑπάρχων...(Χρονογραφία 150.12) και στον *Βίο του Αγίου Παγκρατίου*:...τὸ χυμευτικὸν γήδιον τοῦ μεταλλικοῦ εὐρέθη ἐν τῷ τοπῷ...(298.4). Κουβαλούσαν ἀκόμη *λιθάρια ἀτίμητα*, *λυχνίτας* και *ὕακίνθους*.

Τα *λιθάρια ἀτίμητα* (1079) θυμίζουν τον *λίθον ἀτίμητον* που ἀπαντά στην *Παλαιὰ Διαθήκη*:...οὐδὲ ὁμοίωσα αὐτῇ λίθον ἀτίμητον...(Σοφία Σολομόντος 7.9.1) και ἐπαναλαμβάνεται μέσα σε θρησκευτικὰ συμφραζόμενα· στον *Βίο του Αγίου Ιγνατίου*¹¹⁰:...θησαυρὸς ἀτίμητος...(6.5.3), στον *Βίο της Αγίας Αγαθονίκης*¹¹¹:...καὶ

¹⁰³ Αλεξίου, Βασίλειος *Διγενής Ακρίτης*, σ. 204.

¹⁰⁴ Για την προίκα του Διγενή βλ. Ι. Κιορίδης, «Δώρα και προίκα στον Διγενή Ε και στο Cantar de mio Cid», στον τ. Σ. Κακλαμάνης – Α. Καλοκαιρινός (επιμ.), *Χαρτογραφώντας τη Δημόδη Λογοτεχνία (12^{ος} – 17^{ος} αι.)*, Ηράκλειο 2017, σσ. 61 – 69.

¹⁰⁵ Δημητράκος, *Λεξικό*, Γ', σ.1137 (άτζουμπάς).

¹⁰⁶ Α. Ph. Markopoulos, "Le témoignage du Vaticanus gr. 163 pour la période entre 945-963," *Σύμμεικτα* 3 (1979), 91-100.

¹⁰⁷ Montanari, *Λεξικό*, σ. 2401 (χύμενσις).

¹⁰⁸ M. Berthelot and C.É. Ruelle, *Collection des anciens alchimistes grecs*, 2, Paris 1888, σσ. 219-220.

¹⁰⁹ M. Berthelot and C.É. Ruelle, *Collection des anciens alchimistes grecs*, 2, Paris 1888, σσ. 433-441.

¹¹⁰ F. Diekamp and F.X. Funk, *Patres apostolici*, 2, Tübingen ³1913, σσ. 324-338.

τὴν τῆς θεοσέβειας ἀτίμητον εἰσοικισάμενον μαργαρίτην...(3.20), στους Βίους των Αγίων Λαυρεντίου, Ξύστου και Ιππολύτου¹¹²:...ἀτιμήτους καὶ λαμπροὺς θησαυροὺς...(8.21) και στον Φυσιολόγο:...ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ θεοῦ χωρηθῆναι ἐν τῷ παναγίῳ πίνῃ τῇ Θεοτόκῳ Μαρίᾳ, ἀτίμητος μαργαρίτης...(446.16). Οι **λυχνίτες και οι ὑακίνθοι** του ίδιου στίχου, εκτός από το Διγενή, βρίσκονται μόνο στα *Ἀλχημικὰ Ἀποσπάσματα (Fragmenta alchemica)*¹¹³:...καταβαφὴ λίθων καὶ σμαράγδων καὶ λιχνιτῶν καὶ ὑακίνθων...(2.350.5t),...ὑακίνθου εἰ βούλει λυχνίτην...(2.361.20).

¹¹¹G. Van Hoof, "Encomium in sanctum Agathonicum Nicomediensem martyrem," *Analecta Bollandiana* 5 (1886), 397-415.

¹¹²F. Halkin, *Inedits byzantins d'Ochrida, Candie et Moscou* [*Subsidia hagiographica* 38], Brussels 1963, σσ. 286-300.

¹¹³M. Berthelot and C.É. Ruelle, *Collection des anciens alchimistes grecs*, 2, Paris 1888, σσ. 350-364.

5. Η ΕΚΦΡΑΣΗ ΤΟΥ ΚΗΠΟΥ ΤΟΥ ΔΙΓΕΝΗ

Στο τελευταίο μέρος του κειμένου της παραλλαγής περιγράφεται το σπίτι του Διγενή το οποίο επέλεξε να τοποθετήσει μέσα σε μια πανέμορφη περιοχή κοντά στον Ευφράτη ποταμό.¹¹⁴ Έχτισε τείχη με προμαχώνες και **ὀρθομαρμάρωση** (1631). Οι επενδύσεις τοίχων με ὀρθιες πλάκες μαρμάρων¹¹⁵ συναντάται μόνο σε τέσσερις πηγές. Αρχικά στο έργο *Ιστορία τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου Σοφίας ἥν ἀνεκαίνισεν ἐκ βάθρων ὁ εὐσεβέστατος καὶ χριστιανικώτατος ἐν βασιλεῦσι μέγας Ἰουστινιανὸς ἐν τῇ μεγάλῃ πόλει ταύτῃ*,¹¹⁶ και ειδικότερα στην ιστορία και την περιγραφή της Αγίας Σοφίας: ...καὶ ὡς ἐπλήρωσαν τὰς λαμπρὰς καὶ περικαλλεῖς ὀρθομαρμαρώσεις... (309.7), στη *Συνέχεια του Γεωργίου Μοναχού*:...καὶ ὑπέδειξεν αὐτῷ τὸν ἀνακτισθέντα πλοῦτον ὑπὸ ὀρθομαρμαρώσεως... (110.972.31), στα *Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως*, σε χωρίο το οποίο παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με αυτό της *Ανώνυμης Χρονογραφίας*:...καὶ οὕτως ἐπάνω ἀνέστησεν τὰς ποικίλας ὀρθομαρμαρώσεις... (13.5) και το *Χρονικὸν του Συμεώνος Λογοθέτου ἢ Μεταφραστοῦ*:...προσελάβετο δὲ Κωνσταντῖνον, υἱὸν αὐτῆς, ὃς καὶ ὑπέδειξεν αὐτῷ τὸν ἀνακτισθέντα πλοῦτον ὑπὸ ὀρθομαρμαρώσεως, τὸν νῦν ἐν τῷ Σίγματι ὄντα... (125.3.2).

Κοντά ήταν και μια πλαγιά βουνού ή αλλιώς **παράβουνον** (635), ὅρος που εντοπίζεται ὁμως μόνο αργότερα στα Έγγραφα της μονῆς Ἰβήρων:...καὶ ἀκουμβίζει εἰς τὸ παραβούνιν... (22.637) και στην *Διήγησιν Γαδάρου, λύκου καὶ ἀλεπούς*:...τὰ ῥκρυβα κοντὰ στοῦ παραβούνι... (198). Καθὼς υπήρχε κοντά και ποτάμι, ο Διγενὴς φρόντισε να διακοσμήσει την αυλή του με **φισκίνες** (636).¹¹⁷ Η λέξη ετυμολογικά συγγενεύει με την λατινική *piscina*, δηλαδή πηγή. Μια πρώτη αναφορά γίνεται στο έργο *Φιλοσοφούμενα ἥ κατὰ πασῶν αἰρέσεων ἔλεγχος του Ἰππόλυτου Ρώμης*¹¹⁸:...ὃς λαβὼν τράπεζαν ἐπεχείρησεν ἐν τῇ λεγομένη Πισκίνη Πουπλικῇ... (9.12.1.5). Απαντὰ στη συνέχεια στις *Ὀμιλίες του Αναστασίου Σιναΐτη*:...εἶδον ἄνωθεν εἰς τὸ χεῖλος τῆς φισκίνας ὅπου ἐβαπτίσάτέ με... (51.103), και στα *Βασιλικά*:...οἱ δὲ ἐν ταῖς πισκίναῖς ἰχθύες οὐκ εἰσὶ τοῦ οἴκου ἢ τοῦ ἀγροῦ... (19.8,

¹¹⁴ Μ. Ανδρόνικος, «Το παλάτι του Διγενὴ Ακρίτα», *Επιστημονικὴ Επετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 11 (1969), 7 κ.ε.

¹¹⁵ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενὴς Ακρίτης*, σ.231.

¹¹⁶ Α. Delatte, *Anecdota Atheniensia*, 1 [*Bibliothèque de la Faculté de philosophie et lettres de l'Université de Liège* 36], Liège-Paris 1927, σσ.299-312.

¹¹⁷ Αλεξίου, *Ακριτικά*, σ.108.

¹¹⁸ Μ. Marcovich, *Hippolytus. Refutatio omnium haeresium* [*Patristische Texte und Studien* 25], Berlin 1986, σσ. 53-417.

restitutus.15.3). Η σημασία της λέξης επιβεβαιώνεται και αργότερα στα Έγγραφα της μονής Ιβήρων:... *τὴν φισκίναν καὶ τὸ φρέαρ*...(22.369). Φρόντισε να τοποθετήσει ακόμα και **βιβάρια** (638), δηλαδή *ιχθυοτροφεία*, σύμφωνα με την λατινική μετάφραση του *nivarium*.¹¹⁹ Δεν θα έπρεπε μάλλον να το περιορίσουμε μόνο σε χώρο εκτροφής ψαριών, παρόλο που μέχρι σήμερα έχει αυτή τη σημασία. Ίσως χρησιμοποιούνταν αρχικά γενικά ως τόπος ή αγρός εκτροφής ζώων, αν ληφθούν υπόψιν και τα συμφοραζόμενα άλλων έργων. Αρχικά καταγράφεται στο *Περὶ πολέμου* του Προκοπίου:...*διὸ καὶ βιβάριον τοῦτο ὠνόμασται. Οὕτω γὰρ Ῥωμαῖοι καλοῦσι τὸν χῶρον οὗ ἂν τῶν ζώων τὰ μὴ χειροήθη τρέφεσθαι εἴωθεν*...(5.23.17.2), όπου έχει ακριβώς αυτή την ευρύτερη σημασία. Επανέρχεται στα *Βασιλικά*:...*εἰ θηρία ἐν βιβαρίοις ἀποκλείσω ἢ ἰχθύας εἰς πισκίαν συναγάγω*...(50.2.2.25) και στα *Σχόλια των Βασιλικών*¹²⁰:... *ἐν τούτῳ τῷ ἀγρῷ βιβάριον ἦτοι μάνδρα τὶς ἣν ἐγκεκλεισμένους ἔχουσα τοὺς θήρες*...(16.1 ri), στο έργο *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν*:...*διβάρια ἀσήμιν λίτρας λς' καθ' ἕκαστον χρόνον*...(28.42). Αναφέρεται τέλος, αρκετές φορές σε *Νεαρές* και αυτοκρατορικά *Χρυσόβουλλα*:...*ἀπετέλεσαν οἱ μοναχοὶ τῆς αὐτῆς μονῆς διὰ κόπων καὶ ἐξόδων οὐκ ὀλίγων εἰς βιβάριον*...(2.70, 2.88, 2.106, 2.108, 43.68...). Η ερμηνεία αυτή του όρου επιβεβαιώνεται και από Έγγραφα της μονής Ξενοφώντος:...*ἡσυχαστηρίων τῶν ἐντὸς τοῦ νησίου καὶ ἐκτὸς, τῆς ἀλικῆς, τοῦ βιβαρίου*...(34.65).

Περιγράφεται ακόμη η φύτευση ενός ιδιαίτερου φυτού το οποίο ονομάζεται **βάρσαμον ἐκ τῆς Αἰγύπτου** (1640). Πρόκειται για είδος πόας με χαμηλό, ξυλώδη κορμό και πράσινα φύλλα. Το άνθος του είναι κόκκινο και ευωδιαστό, οι κλώνοι του επίσης κόκκινοι και από τη ρίζα του βγαίνει υγρό δροσερό με φαρμακευτικές ιδιότητες για τον άνθρωπο. Από την περιγραφή προκύπτει ότι τρία είδη φυτών προσεγγίζουν αυτά τα χαρακτηριστικά:

1) Ῥους ὁ βυρσοδεψικὸς

Πρόκειται για είδος που φύεται στην Μεσόγειο και κυρίως στην Αίγυπτο. Έχει κοκκινωπό χρώμα και ταιριάζει με κάποιες από τις περιγραφές του κειμένου. Έχει φαρμακευτική δράση, γι' αυτό και μνημονεύεται από τον Γαληνό στην πραγματεία

¹¹⁹ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ. 206: σύμφωνα με νομικά κείμενα, οι εύποροι γαιοκτήμονες διέθεταν συχνά οικίες με εντυπωσιακούς κήπους και ιδιωτικής χρήσης ιχθυοτροφεία, του ίδιου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης – Άσματα*, σ. 50.

¹²⁰ D. Holwerda and H.J. Scheltema, *Basilicorum libri LX.*, Series B, 1-9 [*Scripta Universitatis Groninganae*], Groningen 1953 – 1985, σσ. 1:1-448, 2:449-838, 3:839-1219, 4:1221-1715, 5:1719-2157, 6:2159-2574, 7:2575-3020, 8:3021-3476, 9:3477-3954.

του *Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ τόπους Βιβλίον Κ'* (12.928), από τον Αέτιο Αμιδηνό στο έργο του *Ίατρικὰ* (βιβλίο 7^ο, 43.42) και στο 7^ο βιβλίο της *Ίατρικῆς Ἐπιτομῆς* του Παύλου Αιγινίτου¹²¹ ...*Αἰγυπτίας ἀκάνθης ὁ καρπὸς...*(43.42). Αυτό πρέπει να είναι το *σουμάκι*, γνωστό ήδη από τον Γαληνό (*Λέξεις βοτάνων* 391.17). Έχει καρπὸ ὅλο ξύλο και είναι εξίσου χαμηλό φυτό. Στα μεσαιωνικά λατινικά ονομαζόταν *sumach* και στα Αραβικά *summaq*. Τα ριζώματα του σχηματίζουν μεγάλες αποικίες κλώνων. Έχει φαρμακευτική και αντιοξειδωτική χρήση και χρησιμοποιείται στη μελισσοκομία και στην τέχνη της βυρσοδεψίας, από την οποία πήρε το όνομά του. Οι αίγες συνήθως τρώνε το φυτό αυτό και το περιορίζουν.¹²²

2) Χαμαιπίτυς

Πληροί όλα τα χαρακτηριστικά που περιγράφονται στο κείμενο της παραλλαγής. Είναι φυτό με δασιά φυλλώματα και κορμό πολύ χαμηλό. Το άνθος του είναι πορφυρό και έχει πολύ έντομη οσμή. Και αυτό έχει φαρμακευτική και διουρητική δράση, όταν είναι πόσιμο, ενώ μπορεί να τοποθετηθεί και ως αλοιφή ή πολτός σε φλεγμονές και τραύματα. Ο Διοσκουρίδης στην πραγματεία του *Περὶ ὕλης ἱατρικῆς* περιγράφει λεπτομερώς την δράση και τα χαρακτηριστικά του: ...*ἀνθυλλίς: δισσὴ ἢ μὲν γὰρ τις φακῶ παραπλήσια φύλλα ἔχει κλωνία σπιθαμῆς <τὸ> ὕψος, ὀρθὰ δὲ καὶ τὰ φύλλα μαλακά· ρίζα δὲ λεπτὴ, μικρά· φύεται ἐν ὑφαμμοῖς τόποις καὶ εὐηλίοις, γενομένῳ ὕψαλμος· ἢ δ' ἑτέρα χαμαιπίτυ· τὰ δὲ φύλλα καὶ τὰ κλωνία ἔοικε, δασυτέρα μέντοι καὶ βραχυτέρα· τὸ δ' ἄνθος πορφυροῦν, βαρύοσμον ἰσχυρῶς, ρίζα ὥσπερ κιχορίου. Δύναται δὲ ἰσχυρῶς δυσουροῦσι καὶ νεφριτικοῖς βοηθεῖν πιναμένη πλῆθος δραχμῶν τεσσάρων. ἐκ μαλάσσουσι δὲ φλεγμονὰς τὰς ἐν ὑστέρα λεῖται σὺν ροδίνῳ καὶ γάλακτι προστιθέμεναι· ἰῶνται δὲ καὶ τραύματα. ἢ δὲ τῇ χαμαιπιτύϊ ὁμοία μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ἐπιλημπτικῶν βοήθημα σὺν ὀξυμέλιτι πινομένη...*(3.136.1.4).

3) Ὑπερικὸν

Παρόμοια στοιχεία δίνει και ο Ορειβάσιος, στηριζόμενος στις πραγματείες προγενέστερων ιατρών, στη συλλογή του *Ίατρικαὶ Συναγωγαὶ* (4.121.1.4) για το

¹²¹Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, Γ', σσ. 127-128.

¹²² U. Quattrocchi, *CRC World Dictionary of Plant Names: common names, scientific Names, Eponyms, Synonyms, and Etymology*. Vol. III, New York 1999, σ. 2304 λήμμα : *Rhus* L. *Anacardiaceae*.

ύπερικόν και (3.157) για το φυτό κόριν, αλλά και ο Παύλος ο Αιγινίτης στο 7^ο βιβλίο της *Ιατρικής Επιτομής* (7.3.1.235).

Στον κήπο του είχε και *ψιττακοὺς* (1658), δηλαδή παπαγάλους, ένα είδος πουλιών που απαντά στον Αριστοτέλη:...ὅλως δὲ τὰ γαμψόνυχα πάντα βραχυτράχηλα καὶ πλατύγλωττα καὶ μιμητικά· καὶ γὰρ τὸ Ἰνδικὸν ὄρνεον ἢ ψιττάκη, τὸ λεγόμενον ἀνθρωπόγλωττον, τοιοῦτόν ἐστι (Περὶ τὰ ζῶα ἱστορία 597b.27), όπου περιγράφεται σαν πτηνό μιμητικό επειδή γνωρίζει την ανθρώπινη ομιλία και μπορεί να την μιμηθεί, και στον Πλούταρχο:...ψᾶρες δὲ καὶ κόρακες καὶ ψιττακοὶ μαυθάνοντες διαλέγεσθαι καὶ τὸ τῆς φωνῆς πνεῦμα τοῖς διδάσκουσιν εὐπλαστον...(Πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα τὰ χερσαία ἢ τὰ ἔνδρα 972.F.8), όπου τονίζεται ότι αυτά τα πτηνά μαθαίνουν να συνδιαλέγονται εύκολα και να χρησιμοποιούν τη φωνή.

Ακόμη χρησιμοποιείται ο όρος **κρεβάτιν** (1679), αντί για το *κράββατος*, που είναι αρχαιοπρεπέστερο και πιο συνηθισμένο στις πηγές. Η λέξη εντοπίζεται με την ίδια μορφή στον Αρέθα (*Κείμενα* 26.240.7) και στο *Περὶ βασιλείου τάξεως* (53.481, 401.14, 849.5), παρόλο που με μεγαλύτερη συχνότητα συναντάται ο τύπος *κράββατον*. Επίσης υπάρχει στο έργο *Ἱστορία τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου Σοφίας ἥν ἀνεκαίνισεν ἐκ βάθρων ὁ εὐσεβέστατος καὶ χριστιανικώτατος ἐν βασιλεῦσι μέγας Ἰουστινιανὸς ἐν ταῇ μεγάλῃ πόλει ταύτῃ*:...κρεββάτια ὀλόχρυσα...(307.9) και στον *Βίο του Πάπα Μαρτίνου* I¹²³:...ἐπὶ τῇ κρεβάτῃ τοῦ πλοίου...(6.20). Το κρεβάτι αυτό αποτελείται από *κανόνια κρύα* (1680), δηλαδή ξύλα τα οποία μάλλον θυμίζουν τις σημερινές σανίδες. Μόνο στην *Παλαιά Διαθήκη* ξαναβρίσκουμε τα ξύλα από το κεφαλάρι του κρεβατιού ως κανόνια:...καὶ προσελθοῦσα τῷ κανόνι τῆς κλίνης, ὃς ἦν πρὸς κεφαλῆς Ὀλοφέρνηου...(Ιουδίθ 13.6.2).

Το κρεβάτι του είναι στρωμένο με *ὄξυν μετάξι* (1682), με κάποιο μεταξένιο ύφασμα το οποίο ο Αλεξίου μεταφράζει ως *μαβή*.¹²⁴ Η λέξη *ὄξυν* χρησιμοποιείται

¹²³P. Peeters, "Une vie grecque du pape S. Martin I," *Analecta Bollandiana* 51 (1933), 253-262.

¹²⁴Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.231. Ο Γ. Κεχαγιόγλου μελετώντας τη χρήση και την ερμηνεία της λέξης *μαβής* σημειώνει ότι το επίθετο προέρχεται από το τουρκικό *manvi, manı*, που σημαίνει γαλάζιος, ανοιχτογάλαζος, και όχι από το λατινικό *malva* που σημαίνει *μενεξεδής, ιώδης*. Δεν είναι γνωστή η εισαγωγή της λέξης στη γλώσσα, ωστόσο ο ίδιος την συναντά του Ιωάννη Καραντζά, ο οποίος στο ταξιδιωτικό ημερολόγιο περιγράφει την ενδυμασία των κουριέρηδων του καμπινέτου με «μαβιάν καὶ ἄσπρην σὺνιφόρμαν». Σε αντίθεση με τις λανθασμένες ερμηνείες λεξικών, παρατηρεί ότι οι έλληνες συγγραφείς ανατολικής – τουρκικής προέλευσης χρησιμοποιούσαν το *μαβί* ως *γαλάζιο*. Κεχαγιόγλου Γ., «Μαβής ουρανός, μαβιά θάλασσα, μαβιά μάτια...: Η ‘ανακάλυψη’ του ιώδους, ή Περι της αχρωματοψίας σύγχρονων

για χρώματα και για φως και σημαίνει διαπεραστικός, εκτυφλωτικός, ζωηρός, λαμπερός.¹²⁵ Οι πηγές που συνηγορούν προς αυτή την ερμηνεία είναι ο Όμηρος:...οὐδ' ἄν νῶϊ διαδράκοι Ἥελιος περ, οὗ τε καὶ ὀξύτατον πελεῖται φάος εἴσοράσθαι... (Ιλιάδα 14.345);...αὐγὴ ἡελίου ὀξεῖου (Ιλιάδα 17.372) και ο Αριστοφάνης:...σὺ δ', ὦ Διὸς, διπύρους ἀνέχουσα λαμπάδας ὀξύτατους χεροῖς... (Βάτραχοι 1362). Ο Μιχαήλ Ψελλὸς στη Χρονογραφία του χρησιμοποιεῖ το ἴδιο επίθετο για να αντιπαραβάλλει μια ανοιχτόχρωμη εσθήτα με μία μελανή:...ὁ δὲ πορφυρὰν ἐσθῆτα ἡμφισμένος, οὐδὲ τὴν κατακόρως ὀξεῖαν, ἀλλὰ τὴν μέλαιναν, μαργαρίσι τισὶ τὸ ἐπίσημον ἔχουσιν, τὰς τε προόδους ἐποιεῖτο καὶ τοῖς τέλεσιν ἐχρημάτιζεν (1.31.23). Βεβαίως, μεταγενέστερα ο Ψεῦδο- Κωδινὸς χαρακτηρίζει ἔτσι το ἔνδυμα μιας χήρας γυναίκας που λογικά θα ἦταν σκούρο:...εἰ δὲ τύχοι οὖσα χήρα, τὸ μὲν βάιον κατέχει καὶ ἰσταμένη καὶ καθημένη, φορεῖ δὲ ἔνδυμα μέλαν λεγόμενον ἱμάτιον καὶ μανδύαν ὀξύν...(261.4).

Κάτω ἦταν στρωμένο σαρακηνικό μεταξωτό **πεύχιν** (1683)¹²⁶ και από πάνω ὕφασμα **πιλωτὸν** (1684) και **ὕφάπλωμα σωληνωτὸν** (1685). Το **πεύχιν** ἢ **ἐπέυχιον** εἶναι ἓνα εἶδος φλοκάτης¹²⁷ το οποίο μνημονεύεται αρκετές φορές στα τελετουργικά που παρουσιάζονται στο *Περὶ βασιλείου τάξεως*:...ἄνω γὰρ τῶν γραδηλίων μέχρι τοῦ τελευταίου τίθεται ἐπέυχιον, ἐν ᾧ ἴστανται οἱ δεσπότες (546.4),... ἴστανται ἄνω εἰς τὸ πρῶτον γραδήλιον ἐν ᾧ καὶ τὸ ἐπέυχιον ἤπλωται...(546.18),...ἐπέυχια φούντατα τὰ εἰς χαμόκουμβα ἐνεργοῦντα...(465.11). Η λέξη εντοπίζεται αργότερα και στα *Σχόλια στον Πλούτο* του Αριστοφάνη: *τάπητος ἐπευκίου*...(542b.1),...*ἐπευκίοις ἐφαπλώμασιν*...(528b.1).¹²⁸ Το πάνω ὕφασμα ονομάζεται **πιλωτὸν**,¹²⁹ δηλαδή φτιαγμένο από συμπτυκνωμένο υλικό,¹³⁰ και μαρτυρεῖται στα *Γεωγραφικά* του Στράβωνα:...αἱ σκηναὶ **πιλωταὶ πεπήγασιν ἐπὶ ταῖς ἀμάξαις**...(73.17.34), στον Αἴλιο Ηρωδιανό:... τὸ **πιλωτὸν ἱμάτιον περισπᾶται**...(Καθολικὴ προσφῶδια 31.63.10), απόσπασμα που χρησιμοποιεῖ και ο

λεξικόν στο γαλανό - γαλάζιο», *Μικροφιλολογικά* 7 (2000), 5 – 9.

¹²⁵ Montanari, *Λεξικό*, σ.1491(ὀξὺς).

¹²⁶ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενὴς Ακρίτης*, σ.236.

¹²⁷ Κουκουλές, *Βίος και πολιτισμός*, Β', σσ. 85 – 86: τα ἐπέυχια ἢ ὑπέυχια ἢ πεύκια ἦταν τάπητες πάνω στους οποίους γονάτιζαν ὅσοι προσεύχονταν. Χρησιμοποιούνταν εἴτε ως στρωσίδι του πατώματος σε σπῖτια και εκκλησίες, εἴτε ως ὑπόστρωμα στα κρεβάτια.

¹²⁸ L. Massa Positano, *Jo. Tzetzae commentarii in Aristophanem* [*Scholia in Aristophanem* 4.1], Groningen 1960, σσ. 234-269.

¹²⁹ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενὴς Ακρίτης*, σ.236.

¹³⁰ Κουκουλές, *Βίος και πολιτισμός*, Β', σ.71: το **πιλωτὸν ἢ παραπιλωμένον** ἦταν ὕφασμα κατασκευασμένο από μαλλί προβάτου.

Αρκάδιος στην *Επιτομή* του:...τὸ πλωτὸν ἱμάτιον...(25.15), και ο Ορειβάσιος στο ἔργο *Ἱατρικαὶ Συναγωγαὶ*:...τελαμῶνας πλατεῖς ἐξ ἐρίων στρεπτῶν, ἢ πλωτῶν ἢ ἐσθήτων λαβόντες...(10.18.15.3). Συχνά, τέλος, αναφέρεται σε τέτοια κατασκευὴ υφασμάτων που χρησιμοποιούνται σαν στρωσίδια, ὅπως και στην παραλλαγή του Escorial, το *Περὶ βασιλείου τάξεως*:...πλωτὰ διβλάττια παχέα καὶ πτενὰ διὰ τὰ χαμόκουρβα...(465.15),...τοῖς ἐκ τῆς ἐρέας πλωτοῖς τοῦ ἐδάφους σκεπομένοι, ὥστε ἐπ' αὐτῶν βαδίζειν...(140.3, 465.17, 468.7, 487.5). Η λέξη *ὑφάπλωμα*¹³¹ δεν συναντάται σε ἄλλα κείμενα με αὐτὴ τη μορφή, ἀλλὰ ως *ἐφάπλωμα* βρίσκεται στον *Βίο του Αγίου Παγκρατίου*:...λάβε τὸ ἐφάπλωμα...(263.3), στα *Βασιλικά*:...ὁ γὰρ στρωμνὴν λαμβάνων καὶ ἐφάπλωμα λαμβάνει...(2.2.42.15) και στο *Περὶ βασιλείου τάξεως*:...καὶ ἐπισκεπάζονται ἢ τε αὐγούστα καὶ τὸ παιδίον ἐφαπλώματα χρυσοῦφанта...(618.8). Ἀπαντᾷ, ἀκόμη, στο ἔργο *Απομάσαρ*:...γενήσεται βλάβη εἰς τὰ μυριστικά αὐτοῦ καὶ τὰ ἐφαπλώματα καὶ τὰ χρήματα...(49.22). Τα σωληνωτά επαναλαμβάνονται στον *Βίο του Αγίου Παγκρατίου*:...σωληνωτὴν ζώνην τοῦ κυρίου...(290.10), στην *Διήγησιν περὶ τῆς συστάσεως τῶν ἐν τῇ Πηγῇ τῆς Θεοτόκου ναῶν καὶ περὶ τῶν ἐν αὐτοῖς γενομένων θαυμάτων*¹³²:...καὶ πέπλους χρυσοῦφεῖς καὶ περίχρυσά καταπετάσματα, σωληνωτὰ τῇ συνηθείᾳ καλούμενα...(8.14, 9.23, 10.45, 9.29), στα *Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως*:...ἐνδυτὰς διὰ λίθων χρυσᾶς σωληνωτὰς...(23.5), στο ἔργο του Ἰωάννη Λυδοῦ *Περὶ ἀρχῶν τῆς Ῥωμαίων πολιτείας*:...ἐπὶ δὲ τῶν ὤμων χρυσοῖς τουβουλαμένοις, οἷον εἰ σωληνωτοῖς, ὑφάσμασι διαλάμποντες...(8815), καθὼς και στο *Περὶ βασιλείου τάξεως* σε πιο σύνθετη μορφή:...ὁ βασιλεὺς κολόβιν τριβλάτιν χρυσοσωληνοκέντητον...διὰ λίθων καὶ μαργάρων ἡμφιασμένον...ὁ καὶ βότρυς καλεῖται...(1.72.17).

¹³¹ Ἀλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ.248.

¹³² H. Delehay, *Acta Sanctorum (Novembris)*, III, Brussels 1910, σσ.878-889.

6. Ο ΤΑΦΟΣ ΤΟΥ ΑΚΡΙΤΗ

Στη γέφυρα που έφτιαξε στον Ευφράτη ο Διγενής τοποθέτησε και ένα **τετρακάμαρο** (1662) θολωτό οικοδόμημα, κάτω από το οποίο τοποθέτησε το κιβούρι του, δηλαδή τον τάφο του.¹³³ Ο όρος *τετρακάμαρον* εμφανίζεται άλλες δύο φορές. Πρώτα βρίσκεται στα *Στερεομετρικά* του Ήρωνα: *ὁμοίως καὶ τὸ τετρακάμαρον τῇ αὐτῇ μεθόδῳ μετρεῖται, τὸ τε στερεὸν καὶ τὸ κένωμα* (1.88.3.1, 1.90.1.1, 2.1.1.1) και έπειτα στους *Ιάμβους* του Θεόδωρου Στουδίτη: *...εἰς τὸ τετρακάμαρον...*(90.t). Το **κιβούριν** (1665) προέρχεται από το λατινικό *ciborium*¹³⁴ και στις πηγές εντοπίζεται αρχικά στην *Χρονογραφία* του Ιωάννη Μαλάλα με τη σημασία κιβώτιο: *...συνέτριψε τὸ κιβούριν σὺν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ...*(18.128.5). Επαναλαμβάνεται στο *Πασχάλιο Χρονικό*: *...οὐ μόνον ὅτι τὰ κιβούρια καὶ ἄλλα κειμήλια ὀφείλαντο* (713.11), στο *Ἐγκώμιον εἰς τὴν ἐορτὴν τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου*¹³⁵: *...καὶ μετασκάπτοντας εὗρον ἓνα κιβούριον· καὶ ἀνοίγοντας τὸ σκέπασμα θεωρεῖ τὸ κορμὶ σῶον καὶ ἀκέραιον...*(6.193) με τη σημασία *λάρνακα, τάφος*, στους *Ιάμβους* του Θεόδωρου Στουδίτη: *...εἰς τὸ κιβούριον τοῦ Προδρόμου...*(42t), και στα *Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως*: *...τὸ δὲ κιβούριον ἀργυροέγκανστον ἐποίησεν...*(16.12). Πιο συχνή είναι η χρήση της λέξης *κιβώριον* τόσο σε χρονογραφικά όσο και σε αγιολογικά κείμενα, όπως στην *Χρονογραφία* του Μαλάλα (18.129.11), όπου χρησιμοποιούνται και οι δύο μορφές της λέξης χωρίς διαφορά, στο έργο *Ἐτέρα σύνοψις χρονικὴ περὶ τῶν ὅσοι Ῥωμαίων ἐβασίλευσαν* (2.16.29),¹³⁶ και στην *Χρονογραφία* του Θεοφάνη Ομολογητή (231.20). Όσον αφορά στα έργα της εκκλησιαστικής γραμματείας ο όρος απαντά στον Ιωάννη Χρυσόστομο: *...ἴσως ὥς κιβώρια μικρὰ...*(*Πράξεις Αποστόλων* 60.297.13), στον *Βίο καὶ πολιτεία καὶ διήγησιν τῶν ἁγίων Δαυίδ, Συμεὼν καὶ Γεωργίου Μυτιλήνης* (14.7)¹³⁷ και στον *Βίο καὶ τὰ θαύματα τοῦ ὁσίου Ευστρατίου*

¹³³ Ο Αλεξίου στα *Ακριτικά*, σ.66 παρατηρεί ότι ο τάφος του Ακρίτη θυμίζει αρχιτεκτονικά ένα γνωστό Βυζαντινό σχέδιο τάφων που χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή τάφων βασιλέων και επιφανών προσώπων.

¹³⁴ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ. 221.

¹³⁵ B. Laourdas, "Βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ ἐγκώμια εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον," *Μακεδονικά* 4 (1960), 105-112.

¹³⁶ F. Cumont, *Anecdota Bruxellensia*, I, *Chroniques byzantines du manuscrit 11376* [*Recueil des travaux publiés par la Faculté de philosophie et lettres* 9], Ghent 1894, σσ. 16-34.

¹³⁷ J. van den Gheyn, "Acta Graeca ss. Davidis, Symeonis et Georgii Mitylenae in insula Lesbo," *Analecta Bollandiana* 18 (1899), 211-259.

ἡγουμένου τῆς μονῆς τῶν Αὐγάρου (398.10)¹³⁸. Απαντά συχνά και στο *Περὶ βασιλείου τάξεως* με τη σημασία του κιβωτίου:...ἐν ᾧ καὶ τὸ ἀργυροῦν κιβώριον, τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου τυγχάνει...(534.15),...ἐκρεμάσθησαν τὰ χρυσᾶ βῆλα τῶν κίωνων τοῦ κιβωρίου...591.19, 636.15, 1.90.15...).

¹³⁸ A. Papadopoulos-Kerameus, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας*, 4, St. Petersburg 1897 (repr. Brussels 1963), σσ. 367-400.

7. ΤΑ ΜΟΥΣΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ ΤΟΥ ΑΚΡΙΤΗ

Στο κείμενο της παραλλαγής γίνεται αναφορά σε τρία μουσικά όργανα. Το *τερπνὸν λαβοῦτον* (627) ή αλλιώς *λαγοῦτον* συναντάται στον *Βίο και τα θαύματα του Νικολάου Μύρων*:...νὰ παίξῃ τὸν λαγοῦτον...(12.2.6.). Το ελληνικό λαγούτο αποτελεί σύνθεση στοιχείων από την αρχαιοελληνική *πανδούρα* (μακρύ χέρι) και το αραβικό *ούτι* (μεγάλο αχλαδόσχημο ηχείο).¹³⁹ Κατά τη βυζαντινή περίοδο τα λαουτοειδή όργανα φαίνεται να ήταν πολύ διαδεδομένα, αφού σώζονται σε απεικονίσεις χειρογράφων, πινάκια και μωσαϊκά. Μάλιστα στο *Μέγα Παλάτιον* υπήρχε τοιχογραφία που απεικόνιζε άνδρα να παίζει πανδούρα με τρεις χορδές και τρία κλειδιά.¹⁴⁰

Παρόμοιο πρέπει να ήταν και το *θαμπούριν* (827), το οποίο ο Αλεξίου παρατηρεί ότι προέρχεται από το Αραβικό *tamrour* και παραπέμπει στον Ανωγειάκη ο οποίος, λαμβάνοντας υπόψιν τις ανασκαφές της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Κόρινθο, περιγράφει ένα έγχορδο μουσικό όργανο που χρονολογείται τον 11^ο αιώνα και βρέθηκε στην περιοχή εκείνη.¹⁴¹ Είναι μουσικό όργανο που ομοιάζει προς την κιθάρα και τον ταμπουρά.¹⁴² Το συγκεκριμένο όργανο στους βυζαντινούς χρόνους αναφέρεται «πανδούρα» ή «θαμπούρα», ενώ από τον 16^ο αιώνα και μετά έχει κρατήσει την ονομασία «ταμπουράς».¹⁴³ Η λέξη *ταμπουράς* πρέπει να προέρχεται εξελικτικά από την *πανδούρα* ή *πανδούριον*, όργανο το οποίο εμφανίζεται στον *Βίο του Οσίου Θεόδουλου*, όπου περιγράφεται η προσπάθειά του να γνωρίσει τον πάνδουρο Κορνήλιο:...ἰδοὺ αὐτὸς πάνδουρος παρίει κατέχων τῇ μὲν μία χειρὶ ὄργανον, τῇ δὲ ἄλλῃ ἑταιρίδα γυμνοκέφαλον κοσμοφορούσαν ἀτάκτως καὶ ἀσέμνως, ἣτις περιερράπιζεν αὐτὸν καὶ περιτρίχιζεν μετὰ ἄπρεπους γέλωτος.¹⁴⁴ Σε *Αποσπάσματα* του Πρωταγορίδη του 2^{ου} αιώνα π.Χ. γίνεται επίσης αναφορά στον πανδουριστή

¹³⁹ Μουσείο Ελληνικών Λαϊκών Μουσικών Οργάνων Φοίβου Ανωγειάκη : <https://web.archive.org/web/20131005050020/http://www.instruments-museum.gr/details2.php?lang=1&wh=1&the1id=1&the2id=3&the3id=5&theid=8&open1=1&open2=3&open3=5&theid=234&theq=>, ημερομηνία προσπέλασης 06/04/2024 (21:48).

¹⁴⁰ Κουρούσης, *Από τον ταμπουρά στο μπουζούκι*, σ.24.

¹⁴¹ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.217, Φ. Ανωγειάκης, «Ένα βυζαντινό μουσικό όργανο», *Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 3 (1962), σ. 115 κεξ.

¹⁴² Δημητράκος, *Λεξικό, Ζ'*, σ.3300 (θαμπούρα).

¹⁴³ Κουρούσης, *Από τον ταμπουρά στο μπουζούκι*, σ.24.

¹⁴⁴ Κουρούσης, *Από τον ταμπουρά στο μπουζούκι*, σ.25.

Ευφορίωνα: τοῦ δὲ καλουμένου πανδούρου Εὐφορίωνος μὲν, ὡς προεῖρηται, καὶ Πρωταγορίδης ἐν δευτέρῳ περὶ τῶν ἐπὶ Δάφνῃ πανηγυρέων (3.1). Στον Ησύχιο δίνεται ένας ορισμός του οργάνου: πανδοῦρα ἢ πανδουρίς· ὄργανον μουσικόν. Πάνδουρος δὲ ὁ μεταχειριζόμενος τὸ ὄργανον (Λεξικό 331.2), ενώ στους Δειπνοσοφιστές του Αθήναιου περιγράφεται και ο τρόπος κατασκευής της: Πυθαγόρας δὲ ὁ γράψας περὶ ἐρυθρᾶς θαλάσσης τοὺς Τρωγλοδύτας φησὶ κατασκευάζειν τὴν πανδοῦραν ἐκ τῆς ἐν θαλάσῃ φυομένης δάφνης (2,1.62.18). Ο Ιούλιος Πολυδεύκης στο Ὀνομαστικόν του καταγράφει πως η πανδοῦρα ήταν τρίχορδο εὔρημα των Ασσυρίων:...τρίχορδον, ὅπερ Ἀσσύριοι πανδοῦραν ὠνόμαζον...(4.60.3). Στο Πασχάλιον Χρονικόν, αναφέρονται οι πάνδουροι να πηγαίνουν στα σπίτια που τους καλούσαν τα βράδια: οἱ οὖν ἐκάστου ἀριθμοῦ πάνδουροι ἀπὸ ἐσπέρας εἰς τοὺς οἴκους ἀπionτες τῶν καλούντων οὓς ἤθελον ἐπ' ἀρίστῳ εἰς τὴν ἐξῆς ἠῶλον πρὸς τὸ γινῶναι ἐκεῖνον ὅτι παρ' αὐτῷ τρέφονται αὔριον (212.7) και στον Βίο του Συμεώνος του Σαλού η πανδοῦρα χρησιμοποιεῖται ως ὄργανο συνοδευτικό μιας προσευχῆς για την απομάκρυνση ενός ακάθαρτου πνεύματος: Ἐλαβεν ὡς ἦν εἰς τὸ φουσκάριον ἐν μιᾷ πανδοῦριν καὶ ἤρξαντο αὐλεῖν εἰς ἓν στενωρύμιν, ὅπου ἦν πνεῦμα ἀκάθαρτον (87.18).¹⁴⁵ Αρκετές φορές αναφέρεται το ἔργο Περὶ βασιλείου τάξεως στην πανδοῦρα και τους πανδουριστές:...ἴσταται ὁ τοῦ μέρους τῶν Βενετῶν μαῖστωρ μετὰ καὶ ὀλίγων δημοτῶν καὶ τῶν πανδουριστῶν μετὰ τῶν πανδούρων (2.182.9) ὅταν περιγράφει με λεπτομέρειες ἓνα γεῦμα που παρέθετε ο αυτοκράτορας την δεύτερη μέρα του Ιανουαρίου στους πιο εκλεκτοὺς υπηκόους του.

Πληροφορίες για τον ταμπουρά και άλλα συγγενικά του ὄργανα δίνει ο Abu Nasr Al- Farabi, ο οποίος αναφέρεται σε δύο εἶδη ταμπουρά τον 9^ο και 10^ο αἰώνα, τον *tunbural- Baghdadi* και τον *tunbural- khurasami* στο βιβλίο του *Το Μεγάλο Βιβλίο της Μουσικῆς*, (*Kitabal-musiqaal-kabir*). Ο Johannes Tinctoris, θεωρητικός της μουσικῆς και συνθέτης της Αναγέννησης, στο ἔργο του *De inventione et usu musicae* (4.4) αναφέρεται στη λύρα και στα διάφορα ὄργανα που προέρχονται ἀπὸ αὐτὴ ἀνάμεσα στα οποία συμπεριλαμβάνεται και ο ταμπουράς.¹⁴⁶ Αργότερα ο Χρῦσανθος ἀρχιεπίσκοπος Δυρραχίου στο *Θεωρητικὸν Μέγα της μουσικῆς* (ἐν Τεργέστη 1832) αναφέρει « Ἀπὸ μελωδικὰ ὄργανα ἢ πανδουρίς ἔρχεται

¹⁴⁵ A.-J. Festugière and L. Rydén, *Léontios de Néapolis, Vie de Syméon le Fou et Vie de Jean de Chypre* [Bibliothèque archéologique et historique 95], Paris 1974, σσ. 55-104.

¹⁴⁶ Κουρούσης, *Απὸ τον ταμπουρά στο μπουζούκι*, σ. 35.

εύκολότερα εἰς δίδαξιν καὶ σαφεστέως γνωρίζονται ἐπάνω εἰς αὐτὴν οἱ τόνοι τὰ ἡμιτόνια καὶ ἀπλῶς κάθε διάστημα. Λέγεται καὶ πανδούρα καὶ Φανδούρα εἰς ἐμᾶς δὲ Ταμπούρα ἢ Ταμπούρ. Ἐχουσα δὲ δύο μέρη τὴν σκάφην καὶ τὸν ζυγὸν, ἐπὶ τούτου δεσμεύονται οἱ τόνοι καὶ τὰ ἡμιτόνια...».

Το ὄργανο του Διγενή περιγράφεται νὰ ἔχει χορδές, **κορδές** (828), ἀπὸ το λατινικὸ *corda*,¹⁴⁷ ἀπὸ δέρμα φιδιού, ἴσως γιὰ τὸ δέρμα τοῦ φιδιού εἶναι ἀνθεκτικὸ καὶ ἀντέχει στὴ συνεχὴ τριβή. Ἡ χρῆση δέρματος στὴν κατασκευὴ μουσικῶν οργάνων θυμίζει τὸ κυπριακὸ σουραύλι, τὸ ὁποῖο ἐντύναν με δέρμα φιδιού γιὰ νὰ μὴ ραγίζει. Σύμφωνα με τὸν Ἀλεξίου οἱ παραλλαγές Ε (828) καὶ Ζ (5.1805) σώζουν δύο στοιχεῖα ποὺ προϋπήρχαν στὸ πρότυπο τους, δηλαδὴ τὴν κατασκευὴ ἀπὸ δέρμα φιδιού καὶ ἐντερα προβάτου. Τὴ λέξη *κόρδα* νὰ σχετίζεται με χορδές τόξου τὴ συναντάμε στὸ *Περὶ βασιλείου τάξεως:...ἐδόθησαν παρὰ τοῦ εἰδικοῦ κόρδα μεταξωταῖ...* (676.10). Ὁ Jean Benjamin Laborde ἀναφέρει ὅτι ὁ ταμπουράς εἶχε τρεῖς χορδές καὶ γύρω ἀπὸ τὸν μάνικα βρίσκονταν τυλιγμένες χορδές φτιαγμένες ἀπὸ ἐντερα γιὰ νὰ κάνουν ἐντονότερους τοὺς ἤχους. Ἀκόμη λέει ὅτι ἡ *πανδούρα* εἶναι ὄργανο ποὺ μοιάζει με τὸ *λαούτο*,¹⁴⁸ γεγονὸς ποὺ ἴσως δηλώνει ὅτι ὁ διασκευαστὴς περιγράφει ἕνα μόνον ὄργανο ποὺ ὁ Διγενὴς ἔχει στὴν κατοχὴ τοῦ, παρόλο ποὺ τὸ ἀναφέρει καὶ ὡς *λαγούτο* καὶ ὡς *θαμπούρι*.¹⁴⁹ Εἰς ἄλλου συχνά καὶ οἱ λεξικογράφοι καὶ περιηγητὲς μπερδεύαν τὸν ταμπουρά με τὸ *λαούτο* καὶ τὰ ἄλλα συγγενικά ὄργανα.¹⁵⁰ Ὁ Διγενὴς τοποθετεῖ στὸ ὄργανό τοῦ δόντια ποὺ τὰ χρησιμοποιοῦ ὡς πανέμορφα **τριπάρια** (829). Τὰ *τριπάρια* πρέπει νὰ ἦταν σαν τὰ σημερινὰ *κλειδιά* ποὺ χρησιμεύουν στὸ κούρδισμα τοῦ οργάνου. Σήμερα οἱ μουσικοὶ τὰ ονομάζουν καὶ *στριφτάρια*.

Ἀκόμη, ἀναφέρεται τὸ ὄργανο **τσουκάνες** (1033), τὸ ὁποῖο ὁμοιάζει με τὸ *τροκάνι* > *τροκάνα*, ἡ ὁποία εἶναι *κουδούνι ποὺ κρεμοῦν στα πρόβατα ἢ εἶδος ξύλινου κροτάλου*, ἐνῶ ὡς *τροκάνι* περιγράφεται *τὸ κουδουνάκι, συνήθως ἀπὸ σίδερο, ποὺ κρεμοῦν στα μικρά ζῶα ἢ τὸ λαϊκὸ μουσικὸ ὄργανο, εἶδος κουδουνιού σε σχῆμα*

¹⁴⁷ Ἀλεξίου, *Βασίλειος Διγενὴς Ἀκρίτης*, σ. 322.

¹⁴⁸ Κουρούσης, *Ἀπὸ τὸν ταμπουρά στὸ μπουζούκι*, σ.53, Jean – Benjamin de Laborde, *Essai sur la musique ancienne et moderne*, Α', Paris 1780, σσ. 302, 380.

¹⁴⁹ Ἡ ὑπόθεσή μας εἶναι σωστὴ ἀν λάβουμε ὑπόψιν ὅσα περιγράφει ὁ Ἀνωγειάκης, *Ελληνικά λαϊκά μουσικά ὄργανα*, σ. 210: «τὸ λαγούτο ἢ ἀλλιῶς λαοῦτο, λαβοῦτο (ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ al oud = ξύλο ἢ εὐλύγιστο ραβδί) σε ὁρισμένες περιοχὲς εἶναι γνωστὸ καὶ ὡς ταμπουράς καὶ τσαμπουράς».

¹⁵⁰ Κουρούσης, *Ἀπὸ τὸν ταμπουρά στὸ μπουζούκι*, σ.54.

ισοσκελούς τραπεζίου.¹⁵¹ Καταγράφεται και η λέξη *τροκάνα* ως βαρύ ξύλινο κρόταλο ήχοῦν διὰ περιστροφῆς (*ροκάνα*) και βαρὺς κώδων τῶν προβάτων (*τροκάνι*),¹⁵² ενώ αναφέρεται το *τσουκάνι* ως 1) *σφῦρα ἢ τύκος* και γενικά ὄργανον δι' οὗ τύπτουσι, 2) *ρόπτρον, πληκτρον τοῦ κώδωνος*, 3) *χοντροειδῆς κώδων τῶν βοσκημάτων* και 4) *εἶδος ὑποτυπώδους ἀλωνιστικῆς μηχανῆς συραμένης ὑπὸ ὑποζυγίου πρὸς τεμαχισμόν τῆς καλάμης, τυκάνη*.¹⁵³ Η λέξη σχετίζεται με την αρχαία *τυκάνη* ή το περσικό *chokan*.¹⁵⁴ Ενδεχομένως λοιπόν να είναι συνώνυμο του σημερινού *ροκάνα*, ένα εἶδος μουσικού οργάνου που παράγει ξερό και δυνατό κρότο κατά την περιστροφική κίνηση οδοντωτοῦ τροχοῦ γύρω από τον άξονα – λαβή του.¹⁵⁵ Στις πηγές μόνο στην *Ιστορία Μεγάλου Αλεξάνδρου* μαρτυρεῖται ως μουσικό ὄργανο:...*Νὰ παίζης στὸ τσουγκάνι...*(*παραλλαγή R 69I*).

¹⁵¹Τριανταφυλλίδης, *Λεξικό της Κοινῆς Νεοελληνικῆς* (*τροκάνα, τροκάνι*).

¹⁵²Δημητράκος, *Λεξικό*, ΙΔ', σ.7303(*τροκάνα*).

¹⁵³Δημητράκος, *Λεξικό*, ΙΔ', σ. 7330 (*τσουκάνι*).

¹⁵⁴Αλεξίου, *Ακριτικά*, σ. 32.

¹⁵⁵Χαραλαμπάκης, *Χρηστικό Λεξικό* (*ροκάνα*).

8. ΙΑΤΡΙΚΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

Τα *ρόδοστάματα* (584)¹⁵⁶ εκτός από το *Περὶ βασιλείου τάξεως*:...*ψυχριστάρια ἀργυρᾷ μετὰ ἐνδυμάτων εἰς οἰνάνθην καὶ εἰς ροδόσταγμα καὶ εἰς νερὸν ἡ' ἐξ αὐτῶν εἰς οἰνάνθην ἄσπρον μικρὸν α, εἰς ροδόσταγμα μεγάλα δύο* (466.8) και:...*καὶ ἀπέστειλεν αὐτοῖς ὁ βασιλεὺς διὰ κοιτωνίτου οἰνάνθια καὶ ροδοστάγματα* (586.2), τον *Βίο και πολιτεία του οσίου Ανδρέα του δια Χριστόν Σαλού* (36.4237 και 27.880.10)¹⁵⁷ και το *Κανονάριον του Αγίου Νίκωνος του Μαύρου Όρους* (18.5.6),¹⁵⁸ τα εντοπίζουμε και σε κείμενα ιατρικού περιεχομένου, όπως αυτό του Ψευδο – Γαληνού:...*κρόκον συντρίψας καὶ ἀναζυμώσας μετὰ ροδοστάγματος ἐπάλειψε*...(Περὶ εὐπορίστων 14.544.2), κάτι που φανερώνει την θεραπευτική δράση και την σημασία στην καθημερινότητα της εποχής.¹⁵⁹

Σε ιατρικά ή ψευδο- ιατρικά έργα, επιπλέον, απαντά και ο όρος *ζυλαλόη* (179), ένα είδος αρωματικού ξύλου που παράγεται στην Ινδία.¹⁶⁰ Ειδικότερα, απαντά στα ιατρικά συγγράμματα του Ψευδο- Γαληνού:...*καθαρῶ ζυλαλόη* (Περὶ εὐπορίστων 14.547.10), στον Αέτιο (Περὶ ἱατρικῆς 1.131.37), στο έργο Περὶ τροφῶν δυνάμεως (476.5),¹⁶¹ στα Ἱππιατρικά:...*καὶ τὸν μόσχον καὶ τὴν ζυλαλόη καὶ τὸ ἄμβαρ καὶ τὸ κινάμωμον*...(7.50) και στις Κυρανίδες, μια συλλογή μαγικο – ιατρικών κειμένων (5.14.2).¹⁶² Δεν λείπει, βεβαίως, από το *Περὶ βασιλείου τάξεως*:...*ζυλαλόη ὑγρὰν καὶ ξηρὰν*...(468.17), όμως ιδιαίτερη ίσως σημασία έχει το έργο Περὶ τῶν ἰβ' μεγάλων ὁρέων τῆς γῆς, τὸ πῶς κεῖται (1.7),¹⁶³ αφού μαρτυρεῖται ότι η *ζυλαλόη* ευδοκιμεί στον Ευφράτη, γεγονός που ενδεχομένως συνδέεται με το ευρύτερο γεωγραφικό πλαίσιο, όπου εκτυλίσσονται τα εξιστορούμενα στην παραλλαγή του Escorial.

¹⁵⁶ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ.240.

¹⁵⁷ L. Rydén, *The Life of St. Andrew the Fool*, II [Studia Byzantina Upsaliensia 4], Uppsala 1995, σσ. 12-302.

¹⁵⁸ C. Hannick, *Das Taktikon des Nikon vom Schwarzen Berge: Griechischer Text und kirchenslavische Übersetzung des 14. Jahrhunderts*, I-II [Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes 62.1-2], Freiburg im Breisgau 2014, I: 2-622, II: 624-1000 (even pages).

¹⁵⁹ Όπως επισημαίνει ο Αλεξίου στα *Ακριτικά* (σ.61) τα *ρόδοστάματα* αντικαταστάθηκαν στην παραλλαγή της Grottaferrata από τη λέξη *νερό* γιατί χωρούσε μετρικά καλύτερα στο στίχο της διασκευής.

¹⁶⁰ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ.230.

¹⁶¹ A. Delatte, *Anecdota Atheniensia et alia*, 2, Paris 1939, σσ.467-479.

¹⁶² D.V. Kaimakes, *Die Kyraniden*, Meisenheim am Glan 1976, σσ. 14-18, 21-28, 30-37, 39-42, 44-47, 49-50, 52-58, 60-90, 92-96, 98-267, 269-310.

¹⁶³ A. Delatte, "Geographica," *Byzantinische Zeitschrift* 30 (1929/30), 512-518.

Στο ίδιο πλαίσιο το ρήμα **καρδιοπονέσης** (372)¹⁶⁴ εμπεριέχεται στο ίδιο βιβλίο του Ψευδο- Γαληνού (*Περὶ εὐπορίστων* 14.550.15), αλλά και στον Μάρκο Ερημίτη (*Περὶ βαπτίσεως* 11.71).¹⁶⁵ Η φράση **γοργὸν τὸ στρέμμα** (773) απαντά πρώτη φορά στο Ιπποκρατικό corpus και πιο συγκεκριμένα στο *Περὶ ἐπιδημιῶν* (5.1.705.1) και στο *Κατ' ἰητρεῖον* (2.3.1). Το ξαναβρίσκουμε, βεβαίως, στον Διοσκουρίδη (*Περὶ ὕλης ἱατρικῆς* 1.85.1.8, 1.103.3.6), ὅπως και στα *Ιππιατρικά* (9.4.1, 80.21.2, 50.1). Σε όλα τα αποσπάσματα έχει την σημασία του *στρεψίματος* ή του *διαστρέμματος*.

Χρησιμοποιείται, ακόμη, το ρήμα **κοπανίζω** (1392) με την σημασία του *χτυπώ κάποιον ή κάτι*.¹⁶⁶ Ως ἐπὶ το πλείστον, το ρήμα αυτό απαντά σε ιατρικά κείμενα για τη δημιουργία πολτών και μειγμάτων μετά από λιώσιμο φυλλωμάτων. Τον 1^ο αιώνα μνημονεύεται στις *Κυρανίδες*:...ἀριστολογίαν καὶ κνίδας κοπανίσας καὶ λειώσας ὁμοῦ, μῖζον...(4.28.25), στον Ψευδο - Γαληνό:...φύλλα κισσοῦ ἐψήσας σὺν ὄξει καὶ κοπανίσας ἐκπίασον τὸ ὕγρὸν...(Περὶ εὐπορίστων 14.461.7, 14.461.10, 14.524.2, 14.524.15...), στον Εφραίμ Σύρο:...ὥσπερ γὰρ τὸ εἶδος τῆς καννάβεως οὐ χρησιμεύει εἰς τὸ γενέσθαι ἀπ'αὐτοῦ νήματα λεπτότατα, ἐὰν μὴ ἐπὶ πολὺ κοπανισθῇ...(Περὶ ὑπομονῆς 312.11), στα *Θεραπευτικά* του Αλέξανδρου Τραλλιανού¹⁶⁷:...μετρίας μὲν οὔσης τῆς ὁδύνης ἐπὶ τούτων ἀρμόζει καὶ ἡ κράμβη καταπλαττομένη κοπανισθεῖσα καὶ τῶν σελίνων τὰ φύλλα...(2.531.12) και στον Δωρόθεο¹⁶⁸:...θέλει οὖν τις αὐτὰς τὰς ρίζας, ὡς εἶπον, ἀνασπάσῃ, καὶ μετὰ τὸ καλῶς καθαρίσαι αὐτὸ ἀπὸ τῶν βοτάνων καὶ ἀκανθῶν καὶ τῶν τοιούτων, θέλει βολοστροφῆσαι αὐτὸ καὶ κοπανίσει καὶ οὕτως ἀροτριάσει αὐτὸ...(Doctrinae diversae 12.130.14). Συμφωνεῖ με αυτά και η συλλογή των *Ιππιατρικῶν*:...δῆσε τὴν οὐρὰν μετὰ ζωναρίου δυνατοῦ καὶ σήκωσον αὐτὴν ἄνω καὶ κοπάνισον αὐτὴν ἀπο κάτω μετὰ σανίδιον μικροῦ ...(68.11, 91.2, 95.3, 187.5).

Μόνο στα *Ιππιατρικά* εντοπίζεται και το ρήμα **λυσιάζω** (1460) το οποίο αναφέρεται σε άγρια ζώα και κυρίως σε σκυλιά:...γητία εἰς τὴν λύσσαν, ἂν λυσιάζῃ σκυλὶν ἢ ἄλλο ζῷον...(103.2). Στην παραλλαγή του Escorial χαρακτηρίζει με αυτό ο Διγενής τον Φιλοπαππού στη μάχη. Την εικόνα λυσιασμένων σκυλιών παρομοιάζει και η *Συνέχεια του Γεωργίου Μοναχοῦ* τους Τούρκους που

¹⁶⁴ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.219.

¹⁶⁵ G.-M. de Durand, *Traité I [Sources chrétiennes 445]*. Paris 1999, σσ.296-396.

¹⁶⁶ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.222.

¹⁶⁷ T. Puschmann, *Alexander von Tralles*, 1-2, Vienna 1878 - 1879 (repr. Amsterdam 1963), σσ. 1:441-617, 2:3-585.

¹⁶⁸ L. Regnault and J. de Préville, *Dorothee de Gaza. Oeuvres spirituelles [Sources chrétiennes 92]*, Paris 1963, σσ. 146-486.

αιχμαλώτισαν τον Ρωμανό Δ΄ στη μάχη του Ματζικέρτ (110.1244.59: ...ἐπίασαν γοῦν αὐτὸν καὶ ἐκυνηγῆθη ὁ λέων ὑπὸ τῶν λυσιασμένων σκύλων...καὶ ἐπίασαν αἱ νυκτερίδαι τὸν αἰετὸν τὸν χρυσόπτερον...). Η εικόνα αυτή της περιγραφῆς θα μπορούσε να είναι γνωστή στον συγγραφέα, αν ὄντως ἦταν Καππαδόκης που πήγε στην Κωνσταντινούπολη μετά την ατυχή εκείνη ἐκβαση. Σε αυτό ἴσως συνηγορεῖ και το γεγονός ὅτι η φράση *χρυσόπτερος αετός* που περιγράφει τον Ρωμανό χρησιμοποιεῖται και στο α΄ μέρος της παραλλαγῆς για να χαρακτηρίσει τον Διγενή (322,328).¹⁶⁹

¹⁶⁹R. Beaton, «Καππαδόκες στην αυλή: Διγενῆς και Τιμαρίων», στον τ. R. Beaton, *Η ιδέα του ἔθνους στην ελληνική λογοτεχνία. Από το Βυζάντιο στη σύγχρονη Ελλάδα*, Ηράκλειο 2016, σσ. 71 – 73.

9. ΦΡΑΣΕΙΣ ΜΕ ΜΕΓΑΛΗ ΟΜΟΙΟΤΗΤΑ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

Παρατηρούνται στο κείμενο φράσεις που χρησιμοποιούνται παρόμοιες σχεδόν και σε άλλες πηγές. Η φράση *έντροπὴν μὴ ποιήσης* (5)¹⁷⁰ απαντά στο *Περὶ πρεσβειῶν*:... *έντροπὴν τὸ παράπαν πεποιήται*...(507.5) και στο *Ὑπὲρ τῶν πολέμων Λόγοι* του Προκοπίου (737.7.3). Η φράση *Σαρακηνὸν ὑπάντησαν* (67)¹⁷¹ μαρτυρεῖται στην *Χρονογραφία* του Θεοφάνη του Ομολογητή:...*ὑπαντηθέντες οἱ Σαρακηνοὶ* (489.18) και η φράση *χρυσόπτερος ἀετὸς* (327)¹⁷² εντοπίζεται στον Θεόδωρο Στουδίτη: *ὁ τοῦ θεοῦ ἀετὸς, ὁ μέγας, ὁ χρυσοπτέρυξ*...(Ἐγκώμιο στον Ἅγιο Εὐαγγελιστὴ Ἰωάννη 772.27), στη *Συνέχεια* του Γεωργίου Μοναχοῦ: ...*καὶ ἐπίασαν οἱ νυκτερίδαι τὸν ἀετὸν τὸν χρυσόπτερον*...(110.1244.61), στην *Σύνοψιν ἱστορικὴ* του Μανασσή: ...*ἀετὸς κρατεῖται χρυσοπτέρυξ*...(6.488), σε ἴδια συμφραζόμενα με τον Γεώργιο Μοναχό, στην *Κατήχησιν* του Συμεῶνος Νέου Θεολόγου (12. 214), στους *Λόγους* του Μιχαήλ Ἰταλικού (15.151.1) και στο αγιολογικὸ μυθιστόρημα *Βαρλαάμ και Ἰωάσαφ*:... *ἡ Φιλίππα εἶδεν κατ' ὄναρ ἐν τῷ κοιτῶνι αὐτῆς, ὅτι ἀετὸς χρυσοπτέρυγος εἶδεν καὶ ἔλαβεν αὐτὸν*...(1.92).

Επιπλέον, η φράση *τοὺς ὀφθαλμοὺς του ἡγρίωσεν* (419) απαντά στον Γαληνό: ...*ἡγριωμένον τὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς*...(Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν 5.16.7), στον *Βίο και πολιτεία του οσίου Ἀνδρέα του δια Χριστὸν Σαλού*:... *ὀφθαλμοὺς ἡγριωμένους* (14.876) και αργότερα στον *Βίο του Ἀγίου Λαζάρου του Γαλησιώτη*¹⁷³: ...*καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀπηγριωμένους αὐτοὺς ἔχων* (523.1.10). Η φράση *κορνιακτὸς ἐστύλωσεν* (511= σήκωσε σκόνη)¹⁷⁴ παλαιότερα αναφερόταν ως *κονιορτὸς* στον Ψευδο-Γαληνό:...*σημεῖον συλλήψεως ἑτερον κονιορτὸς ἄνω ἐσκορπισμένος ἢ ὡς στύλας ἰστάμενος* (*De signis ex urinis* 87).

Στο κείμενο γίνεται λόγος και για *λίτρες κεντηνάρια* (992), λέξη λατινικῆς προέλευσης ἀπὸ το *centenarium*.¹⁷⁵ Πρόκειται για μονάδα μέτρησης και για νόμισμα ἀντίστοιχα, τα οποία συναντάμε μαζί ως φράση σε δύο συγγραφείς, τον Προκόπιο:...*ἔλκει δὲ λίτρας τὸ κεντηνάριον ἑκατὸν*...(Ὑπὲρ τῶν πολέμων Λόγοι

¹⁷⁰ Ἀλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ.213.

¹⁷¹ Ἀλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σσ.201,240.

¹⁷² Ἀλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ.251.

¹⁷³ H. Delehaye, *Acta Sanctorum (Novembris III)*, Brussels 1910 (repr. 1965), σσ. 508-588.

¹⁷⁴ Ἀλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σσ. 222,242.

¹⁷⁵ Ἀλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ.221.

1.22.4.2) και τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο:...*κεντηνάρια ιε΄, λίτραι ς΄* (*Περὶ βασιλείου τάξεως* (654.9, 654.12, 654.14, 655.3, 655.5, 655.8, 655.11, 655.14, 656.1, 656.2, 656.4, 656.6, 656.13, 667.20, 669.5). Στο τέλος του έργου (1782) εμφανίζονται οι **τρίκλινοι**. Ο όρος απαντά στον *Καίσαρα* του Πλουτάρχου:...*ἐστιάσας μὲν ἐν δισμυρίοις καὶ δισχιλίοις τρικλίνοις ὁμοῦ σύμπαντας*...(55.4.3), στους *Δειπνοσοφιστές* του Αθήναιου:...*ὅτι καὶ οἱ τρίκλινοι οἴκοι καὶ τετράκλινοι καὶ ἐπτάκλινοι*...(2.29.4), στους *Λόγους* του Ψευδο-Μακάριου:...*ἐκεῖ εἰσὶ τρίκλινοι καὶ κοιτῶνες καὶ κουβούκλια, θύραι ἢ καὶ πρόθυμα*...(64 33.1.2.2, 33.3.6.4, 15.456, 13.2.5), στο ἔργο *Περὶ μνήμης θανάτου καὶ περὶ ἀρετῆς καὶ περὶ πλούτου* του Εφραίμ Σύρου¹⁷⁶:...*τίς ἄρα οἰκήσει ἐν τοῖς πύργοις καὶ τρικλίνοις*...(251.10), στον Φίλωνα ἐπίσκοπο Καρπασίας:... *ὥσπερ δὲ οἴκου εἰσὶ προπύλαια, καὶ πυλῶνες, στοαί τε τρίκλινοι καὶ οἴκοι περιφανεῖς*...(Ερμηνεία εἰς τὸ *Ἄσμα Ἀσμάτων* 32.30), στους *Συνεχιστές* του Θεοφάνη:...*κατὰ τὸ πρὸς δυσμὰς μέρος τοῦ Σίγμα τρίκλινοι πεφυκότες τῷ Θεοφίλῳ ἐξωκοδόμηνται*...(143.5) και στο *Περὶ βασιλείου τάξεως*:...*προστίθεται κλητώριον τῷ βασιλεῖ ἐπὶ ἀποκοπτῆς τραπέζης ἐν τοῖς ἐκεῖσε τρικλίνοις*...(774.11).

Παρόμοια χρήση της φράσης **καταφιλεῖ τὰ ὀμμάτια** (816) εντοπίζεται στον Επὶκτητο:...*ἄλλος τοὺς ὀφθαλμοὺς καταφιλεῖ*... (*Διατριβαὶ* 1.19.24.2), στον *Βίο* και *πολιτεία* του Αγίου Γρηγορίου Επισκόπου Ταφάρ¹⁷⁷:...*εἶτα καταφιλήσας αὐτοῦ τὰ ὀμμάτια ἔλεγεν*...(4.205), στον *Βίο* του Αγίου Σαμψών του Συμεώνος Μεταφραστοῦ:...*ὄμμασι ἐτίθει τοῖς ἑαυτοῦ καὶ καταφιληθῶν*...(288.7) και στον *Βίο* και *πολιτεία* του οσίου Ανδρέα του δια Χριστόν Σαλού:...*καταφιλήσας αὐτοῦ τὰ γλυκύτατα ὀμμάτια*...(7.696.16). Ακόμη, απαντά στη *Βιβλιοθήκη* του Φωτίου:...*καταφιλῶν τὸν διωρυγμένον αὐτοῦ ὀφθαλμὸν*...(256.47 1α 31), στις *Επιστολές* του Νικολάου Μυστικού:...*Διὰ τοῦτο... καταφιλῶ τὸ στόμα, τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ πᾶν ἄλλο μέλος*...(29.56) και αργότερα χρησιμοποιεῖται στις *Επιστολές* του Μιχαήλ Ψελλού:...*καταφιλήσουσί σου τὰ πονέσαντα ὀμματα*...(14.39.33).

Η φράση **τὸν νοῦν σου ἐπαρασάλευσεν** (867) χρησιμοποιεῖται για να περιγράψει κάποια ασθένεια που σχετίζεται με τους θεούς. Ἐτσι παραδίδεται στις *Αποκρίσεις* του Βαρσανούφιου:...*καὶ μικρὰ ἀσθένεια παρασαλεύει ἡμῶν τὸν νοῦν ἀπὸ*

¹⁷⁶K.G. Phrantzolas, *Ὁσίου Ἐφραίμ τοῦ Σύρου ἔργα*, 4, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 245-255.

¹⁷⁷A. Berger, *Life and Works of Saint Gregentios, Archbishop of Taphar*, Berlin - New York 2006, σσ. 188-410.

θεοὺς...(613.52) και στον Έγκώμιο προς τον προφήτη Δανιήλ του Νικήτα Δαυίδ Παφλαγόνος:...οὐκουν παρασαλευθείημεν ἀπὸ τῆς εὐσέβειας τὸν νοῦν...(8.7). Χρησιμοποιείται ακόμη η φράση *δίδω λογάριν* (995), η οποία χρησιμοποιείται σε δοσοληψίες που σχετίζονται κυρίως με χρηματικά ποσά. Απαντά στα *Τακτικά* του Νικηφόρου Ουρανού:...καὶ συνάγουσι τὴν λεγομένην παρ' αὐτῶν μισθοδοσίαν, λογάρια καὶ σῆτον πολὺν καὶ ἄλλους χρείας...(65.5.6), στη συλλογή *Ecloga Privata Aucta*¹⁷⁸:...εἰ δὲ καὶ λογάριν, ἐφ' ἐκάστῳ νομίσματι κεράτιον ἔν κατὰ τοὺς προειρημένους χρόνους (11.13.3) και στο ἔργο *Περὶ βασιλείου τάξεως*:...λογάριον κεντηνάριον α'...(661.13). Η σημασία της φράσης επιβεβαιώνεται ἀπὸ τοὺς *Λόγους* του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης:...μὴ ἀνταποδίδου μηδὲ λογάριον (7.7.9), τα Έγγραφα της μονῆς Κουτλουσίου:...διδόναι λογαριασμὸν...(75.52) και του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων:...διδόνται καὶ ἀπαιτεῖν λογαριασμὸν...(5.77).

Η φράση *κατάσκια δένδρη* (1087) χρησιμοποιείται στο Διγενή για να περιγραφεί το τοπίο στο οποίο ζούσε ο Διγενής με την αγαπημένη του. Παρόμοια διατύπωση σώζεται στον Ηρόδοτο:...δένδρεσι κατάσκιος...(Ιστορίαι 2.138.5), στον Πλούταρχο:...τὰ γὰρ ὑπεύδια καὶ κατασκιαζόμενα τῶν δένδρων...(Ἀποσπάσματα 127.3), στα Διονυσιακά του Νόννου:...κατάσκια δένδρασι λόχη... (13.399), στον Φίλωνα τον Ιουδαίο:...δένδρεσι κατασκίοις... (Περὶ τοῦ βίου Μωυσέως τοῦ νομοθέτου ἢ περὶ τῆς κατ' ἀρετὴν 1.228.8), στο ἔργο του Ιουλιανού *Εὐσεβίας τῆς βασιλίδος ἐγκώμιον*:...κατάσκιοις τοῖς δένδρεσι...(8.30), στα Προγυμνάσματα του Λιβανίου:...χλιβῶντα καὶ δένδροις κατάσκιον...(27.1.18.11), στους *Λόγους* του Βασιλείου Σελευκείας:...καὶ δένδρων κατάσκιος...(452.35) και αργότερα στην *Αλεξιάδα* της Ἄννας Κομνηνῆς:...κατάσκιον δένδροις...(1.11.5.8). Αξιοσημείωτη εἶναι η αναφορά και στον Φλάβιο Φιλόστρατο:...Ἀραβία γῆ δένδρα πολλά, πεδία κατάσκια γυμνὸν οὐδὲν...(Βίοι σοφιστῶν 2.574.23), καθώς περιγράφει την Αραβία σαν ἓνα τόπο γεμάτο ἀπὸ δέντρα.

Η φράση *ἄνθος τῶν ἐρώτων* (1477) με την οποία προσφωνεῖ ο Διγενής την αγαπημένη του χρησιμοποιεῖται στον *Αγαμέμνονα* του Αισχύλου ὅταν γίνεται αναφορά στην Ελένη:...ἀκασκαῖον δ' ἄγαλμα πλούτου μαλθακὸν ὁμμάτων βέλος δηξίθυμον ἔρωτος ἄνθος...(743). Ακόμη, συναντάται στα *Ανακρεόντεια Ποιήματα*:... ἔρωτος ἄνθος...(55.16)¹⁷⁹ και στα Διονυσιακά του Νόννου:...ὄπη νέον ἄνθος Ἐρώτων...(ρ1.23).

¹⁷⁸Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, Γ', σ. 350.

¹⁷⁹M.L. West, *Carmina Anacreontea*, Leipzig 1984, σσ. 1-49.

Λίγο πιο κάτω, η Μαξιμώ περιγράφεται ως *γαυριασμένη* (1485).¹⁸⁰ Η μετοχή αυτή στις υπόλοιπες πηγές απαντά ως *γαυριώμενος*. Ο Ξενοφών στην πραγματεία του *Περὶ ἵππικῆς* την χρησιμοποιεί με την ίδια σημασία:...ὕγροϊν δὲ τοῖν σκελοῖν γαυριώμενος φέρεται...(10.16.4), όπως και ο Ιππόλυτος Ρώμης:...γαυριώμενοι ἐπὶ ὄχλοις συρρέουσι διὰ τὰς ἡδονὰς...(Κατὰ πασῶν αἰρέσεων ἔλεγχος 9.12.24.2), ο Εφραίμ Σύρος:...οἱ γαυριώμενοι ἐπὶ πλήθει πλούτου καὶ τοῦ θεοῦ καταφρονοῦντες...(Περὶ ὑπομονῆς καὶ συντελείας καὶ τῆς δευτέρας παρουσίας. Καὶ περὶ μελέτης τῶν θείων Γραφῶν. καὶ τί τὸ τῆς ἡσυχίας ὠφέλιμον 161.11) και ο Ευσέβιος¹⁸¹:...Σαυρομάτας δ' αὐτὸς ὁ θεὸς ὑπὸ τοῖς Κωνσταντίνου ποσὶν ἤλαυνεν, ὥδε πη τοὺς ἄνδρας βαρβαρικῶ φρονήματι γαυρουμένους χειρωσάμενος...(Βίος Κωνσταντίνου 4.6.1.2). Επαναλαμβάνεται στο *Μαρτύριο της Αγίας Αικατερίνης*¹⁸²:...τούτοις τὸν ῥήτορα γαυριώμενον ὁ βασιλεὺς θεασάμενος ὑφ' ἡδονῆς πρὸς φαιδρότητα...(9.29), στον *Βίο του Αγίου Δημητρίου* (7.64), στον *Βίο Αγίου Νίκωνος* (60.92, 219.21) και στις *Επιστολές του Θεόδωρου Δαφνοπάτη* (37.88).

¹⁸⁰ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ. 207.

¹⁸¹ F. Winkelmann, *Eusebius Werke, Band 1.1: Über das Leben des Kaisers Konstantin* [Die griechischen christlichen Schriftsteller], Berlin 1975, σσ. 3-151.

¹⁸² J. Viteau, *Passions des saints Écaterine et Pierre d'Alexandrie Barbara et Anysia*, Paris 1897, σσ. 43-65.

10. ΦΡΑΣΕΙΣ ΜΕ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΧΡΟΙΑ

10.1 Τα μυθικά τέρατα

Ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει σε φράσεις ή όρους που θυμίζουν έντονα εκκλησιαστικά και θεολογικά συμφραζόμενα.¹⁸³ Στο Άσμα του Αμιρά εντοπίζεται η έκφραση *ὡς δράκοντες ἐσύριζαν καὶ ὡς λέοντες ἐβρυχοῦντα* (32) που θυμίζει τα *Θεολογικές Πραγματείες* του Μιχαήλ Ψελλού: *...ἢ βρυχόμενοι λέοντες ἢ συρίττοντες δράκοντες...*(73.73). Ο Διγενής φαίνεται να πολεμά συχνά με θηρία, όπως δράκοντες, άρκτους και λέοντες, στοιχεία που παραπέμπουν στη μυθολογία ή σε τοπικές παραδόσεις της Καππαδοκίας. Έρχεται αντιμέτωπος με *λέοντες καὶ ἄρκτους* (747), πλάσματα με τα οποία ήρθε αντιμέτωπος και ο Δαυίδ (*Βασιλειῶν Α΄*, 17. 34-37), επεισόδιο το οποίο αναφέρεται και στους *Ψαλμούς*. Ακόμη, ο Ιωάννης Στοβαίος στο *Ανθολόγιον* του (3.2.33.3) αναφέρει ότι όταν ο Θεόκριτος ρωτήθηκε ποιά είναι τα χειρότερα θηρία, απάντησε «στα βουνά οι ἄρκτοι και οι λέοντες, στις πόλεις οι τελώνες και οι φαρισαίοι».

Στο τέταρτο μέρος του έργου (1090 κεξ) περιγράφεται πάλι ένα περιστατικό μάχης του Διγενή με τον δράκοντα για χάρη της κόρης, στο οποίο ο δράκοντας μεταμορφώνεται σε ένα τέρας με τρία κεφάλια. Η εικόνα αυτή δεν είναι άγνωστη στην ελληνική μυθολογία. Ήδη στην *Ιλιάδα* (Α 38-40) περιγράφεται η ασπίδα του γιου του Ατρέα να απεικονίζει ένα δράκοντα με τρία κεφάλια, το καθένα από τα οποία ήταν στραμμένο και σε άλλη πλευρά. Τρία κεφάλια, βεβαίως, είχε και ο Κέρβερος, ένα πλάσμα με σώμα σκύλου και ουρά φιδιού- δράκου. Τα τρία κεφάλια του αντιπροσώπευαν σύμφωνα με την παράδοση το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον.¹⁸⁴

Και η Χίμαιρα ήταν ένα γνωστό μυθολογικό τέρας με τρία κεφάλια που συνδύαζε τη μορφή λιονταριού, κατσίκας και την ουρά φιδιού. Η ιστορία του Βελλερεφόντη

¹⁸³ Κάποιες φράσεις επεξεργάζεται και ο Αλεξίου στο επίμετρο των Ακριτικών, σ.116.

¹⁸⁴ P.Grimal, *Λεξικό της Ελληνικής και Ρωμαϊκής Μυθολογίας*. Μετάφρ. Β. Ατσαλος, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 353 (Κέρβερος). Σύμφωνα με άλλες λαϊκές παραδόσεις ο Κέρβερος είχε τρία κεφάλια που αντιπροσώπευαν το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον ή ήταν σύμβολα της γέννησης, την νεότητος και του γήρατος. Αυτή η μυθική παράδοση επιβεβαιώνεται από τους στίχους 1109 – 1111 του χειρογράφου όπου το τέρας μεταμορφώνεται και εμφανίζει τρία κεφάλια (*...ἢ μία ἦτον γέροντος, ἢ ἄλλη τοῦ νεωτέρου, ἢ δὲ μεσαία ὄφως, δράκοντος τῆς γενένης*). Ίσως εδώ μπλέκονται μυθολογικά στοιχεία από τις ιστορίες του Κερβέρου και του Βελλερεφόντη.

και της Χίμαιρας καταγράφεται στην *Ιλιάδα* (Θ 155-199), όπου φαίνεται ο Βελλερεφόντης να κάνει τρία κατορθώματα στη Λυκία, κοντά στον ποταμό Ξάνθο· σκότωσε τη Χίμαιρα, πολέμησε τους Σολύμους (λαός ανάμεσα στην Λυκία και την Παμφυλία) και σκότωσε τις Αμαζόνες. Τα κατορθώματα αυτά δεν διαφέρουν πολύ από εκείνα του Διγενή, ο οποίος πολέμησε εξίσου με ένα τρικέφαλο τέρας, αντιμετώπισε τους απελάτες και υπέταξε την Αμαζόνα Μαξιμώ. Και οι δύο βρίσκονται στην περιοχή της νοτιοανατολικής Μικράς Ασίας, στην οποία μάλλον κατά την εποχή του ποιητή -αν υποθέσουμε ότι ήταν Καππαδόκας- επιβιώνει ο θρύλος αυτός. Η μορφή της Χίμαιρας περιγράφεται και από τον Ησίοδο (*Θεογονία* 320-325) ως τέρας που λέγεται ότι είχε τρία κεφάλια (λέοντα, χίμαιρας και φιδιού). Στον πρόλογο της πραγματείας *Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας* (1.2), η οποία επίσης θα μπορούσε να θεωρηθεί πηγή έμπνευσης για τον ποιητή, όπως και τα υπόλοιπα ερασιμικά έργα του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου, τονίζεται ότι σκοπός είναι να συγκεντρωθεί κάθε ιστορική μεγαλουργία, γι'αυτό αναφέρεται στο παράδειγμα του Βελλερεφόντη: *...εἴτε Βελλεροφόντης εἴτε τὸ θηρίον ἀποθάνοι. Κτείνει δ' οὖν τὴν χίμαιραν καὶ τὴν Λυκίαν ἐλευθεροῖ τῶν φόβων ἀγασθεὶς δ' αὐτοῦ τὸ γενναῖον ἀμφιάναξ τὴν τε θυγατέρα ἔδωκε καὶ βασιλείαν ἔχειν...*(1.336), ο οποίος κατάφερε να ελευθερώσει την περιοχή από το φόβο του τέρατος, να παντρευτεί μια αρχοντοπούλα και να γίνει τρόπον τινά βασιλιάς της Ανατολής.

Στα *Ηθικά* του Πλούταρχου και,ειδικότερα, στο *Γυναικῶν ἀρεταὶ* (247 F – 248 A), δίνεται το παράδειγμα (exemplum) των γυναικών της Λυκίας και γίνεται προσπάθεια εκλογίκευσης του μύθου. Ο Πλούταρχος σε μια πρώτη εκδοχή παρουσιάζει τον Χίμαιο ως πολεμιστή ωμό και θηριώδη, που έπλεε με πλοίο που μπροστά είχε πλώρη με μορφή Λέοντα και πρύμνη με μορφή δράκοντα. Αυτός προκάλεσε πολλά δεινά στους Λυκίους, γι' αυτό τον σκότωσε ο Βελλεροφόντης. Έδιωξε επίσης τις Αμαζόνες από την περιοχή, όμως δεν ανταμείφθηκε με όσα του άξιζαν. Παρουσιάζεται η Χίμαιρα σαν όρος που στεκόταν απέναντι από τον ήλιο και το καλοκαίρι γινόταν αντανάκλασεις δύσκολες και πυρώδεις που μάραιναν ό,τι υπήρχε εκεί. Αυτές τις αντανάκλασεις τον έβαλαν να σταματήσει και να αλλάξει τη λεία πλαγιά του κρημνού. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τον Νύμφι (*Περὶ Ἡρακλείας*), υπήρχε στη χώρα των Ξανθίων ένας άγριος κάπρος (*σὺν ἄγριον*, που θυμίζει το σύαγρος του Διγενή) που κατάστρεφε ζώα και καρπούς της περιοχής.

Αν συνδυαστούν αυτά με τη φράση *ὥς θάλασσα ἀγριωμένη* (1125) τότε επιβεβαιώνεται αυτό που λέγεται στον Πανσανία, δηλαδή η μαρτυρία ότι ο

Χίμμαρος ήταν απειλητικός και για αυτό δεν μπορούσε κανείς να κατοικήσει κοντά στη θάλασσα στην περιοχή εκείνη. Επειδή ο Βελλεροφόντης έμεινε χωρίς ανταμοιβή για τη βοήθεια που είχε προσφέρει, μπήκε στη θάλασσα και προσευχήθηκε στον Ποσειδώνα, ώστε η γη να γίνει άγονη. Η θάλασσα ακολουθώντας τον υψώθηκε και σκέπασε όλη την πεδιάδα (*Περιήγησις τῆς Ἑλλάδος* 248a). Πρέπει λοιπόν να ληφθεί υπόψιν η επιβίωση του μύθου του Βελλεροφόντη στην Ασία και την Νότια Μικρά Ασία, αφού φαίνεται να έπαιξε κάποιο ρόλο στις προφορικές συνθέσεις των επεισοδίων της ζωής και των κατορθωμάτων του Διγενή.

Η φράση *ὁ συρισμὸς τοῦ δράκοντα* (1122) εμφανίζεται στο *Λόγο* του Αμφιλόχιου Ικονίου για την Πεντηκοστή¹⁸⁵:...οὐκ εἶχον ἀκοὴν καθαρὰν τῶν δρακοντιαίων συρισμάτων...(111), στο έργο *Εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ ἐνενηκοστοῦ καὶ δευτέρου ψαλμοῦ*, τὸ «Ἐπῆραν οἱ ποταμοὶ φωνὰς αὐτῶν» καὶ περὶ τοῦ ἐν θαλάσῃ περιπατοῦντος Σωτῆρος, εἰς τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, καὶ εἰς τοὺς πρωτοπλάστους κατὰ τῆς παραβάσεως τοῦ Ἰωάννη Χρυσοστόμου: ...Εὐὰ...δρακοντιαίων συρισμάτων ἀγαπήτρια...(PG 55, 614.71) και στον *Λόγο* του για την *Ανάστασιν του Κυρίου*:...αὕτη γὰρ ἔπαυσε τοῦ δράκοντος τὰ συρίσματα...(20), στη *Μεγάλη Κατήχησιν* του Θεόδωρου Στουδίτη:...ἐκ τοῦ μὴ εἰσδέχεσθαι τοὺς ἀπατηλοὺς λόγους καὶ συρισμοὺς τοῦ δράκοντος...(105.769.8) και στον *Βίο* του *Αγίου Ευθυμίου του Νέου*:...δρακοντίοις συρίσμασι τὸν ἰὸν κερασάμενος...(21.10). Γενικά η μνεία δρακόντων είναι συχνή σε *Ψαλμούς* και *Συναζάρια*, ενώ κάποιες φορές συνδυάζεται με τους λέοντες.¹⁸⁶

Τέλος, η έκφραση που συνδυάζει τις λέξεις *θαυμαστοὶ καὶ ἀνδρειωμένοι* (519)¹⁸⁷ ίσως παραπέμπουν στο πρόσωπο του Σαμψών της Παλαιάς Διαθήκης που συχνά αναφέρεται ως θαυμαστός και ανδρειωμένος. Ο Σαμψών στην Παλαιά Διαθήκη (*Κριταὶ* 14. 5-7) κατεβαίνοντας προς την πόλη Τιμναθά, συναντά ένα λιοντάρι, το οποίο, σύμφωνα με την διήγηση, ξεσκίζει με τα χέρια του σαν να ήταν ένα απλό κατσικάκι. Το κατόρθωμα αυτό θυμίζει έντονα την αντίστοιχη περιγραφή του ανδραγαθήματος του Διγενή. Ο Günter Prinzing προσπαθώντας να ταυτίσει το βασιλιά, ο οποίος επισκέφτηκε τον Διγενή στην παραλλαγή της Grottaferrata, με κάποιο ιστορικό πρόσωπο, καταγράφει ένα απόσπασμα της διήγησης του

¹⁸⁵ C. Datema, *Amphilochii Iconiensis opera*, Turnhout 1978, σσ. 251-262.

¹⁸⁶ Αλεξίου, *Ακριτικά*, σ.15, σημ.22.

¹⁸⁷ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.217.

Λιουτπράνδου της Κρεμόνας, σύμφωνα με την οποία ο Ρωμανός Α΄ σκότωσε ένα λιοντάρι που ζούσε σε έναν καλαμώνα χτυπώντας το με τέτοιο τρόπο, ώστε δεν μπορούσε να αντισταθεί. Έτσι καταλήγει στο συμπέρασμα ότι μάλλον ο βασιλιάς που μνημονεύεται στο έργο είναι ο Ρωμανός Λακαπηνός, η ιστορία του οποίου είχε διασωθεί σε κάποια βιογραφία του, η οποία είχε θέση μέσα στην αυλική ιστοριογραφία.¹⁸⁸ Δεν θα ήταν απίθανο η ιστορία αυτή να θεωρηθεί και πηγή έμπνευσης για το αντίστοιχο κατόρθωμα του Διγενή, εφόσον γίνει δεκτό ότι ο ποιητής ήταν κοντά στην αυλή του Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου.

10.2 Άλλες αξιοσημείωτες φράσεις

Στο κείμενο χρησιμοποιείται η φράση *οὐ θέλει τὸν παράδεισον μὲ τὰ μυρίσματά του* (841), τους όρους της οποίας εντοπίζουμε μόνο στον *Φυσιολόγο*:...*αἶρει ἀπὸ τῶν εὐόσμων ξύλων καὶ μυρισμάτων τῶν ἐν τῷ παραδείσῳ*... (21.4 *Περὶ φοίνικος*), ένα έργο του 2^{ου}-4^{ου} αιώνα που ήταν αρκετά διαδεδομένο και στην εποχή των Μακεδόνων, αφού σώζεται και στο τέλος του χειρογράφου L στο *Περὶ βασιλείου τάξεως*.

Η λέξη *κοράσια* (79)¹⁸⁹ απαντά στην *Παλαιά Διαθήκη* :... *αὐτοὶ εὐρίσκουσιν τὰ κοράσια*... (*Βασιλέων Α΄* 9.11.2), ενώ η φράση *εἰς θλίψιν ἐσεβήκασιν* (89) παραπέμπει σε θεολογικά συμφραζόμενα. Η διατύπωση επίσης *ἐξάκουστον εἰς ἅπασαν τὸν κόσμον* (213)¹⁹⁰ παραπέμπει στα *Σχόλια* του Ευσεβίου στον Ησαΐα¹⁹¹:...*εἰς ἐξάκουστον ἅπασιν ἀνθρώποις*...(1.91.40) όπως και στον *Βίο του Αγίου Αθανασίου του Αθωνίτου*¹⁹²:...*ἅπασιν ἐξάκουστον γέγονε*...(21.1), όμως πιο χαρακτηριστικές είναι φράσεις που εμπεριέχουν τον ήλιο και το φως. Η φράση *φωστήραν τὸν αὐγερινὸν* (220)¹⁹³ ελαφρώς αλλαγμένη εντοπίζεται και σε συγγραφείς όπως ο Γρηγόριος Νύσσης: *φωστήρων αὐγὰς*...(Λόγος εἰς τοὺς

¹⁸⁸ G. Prinzing, «Historiography, Epic and the Textual Transmission of Imperial Values: Liudprand's Antapodosis and Digenes Akrites», στον T. Shawcross & I. Toth (εκδ.), *Reading in the Byzantine Empire and Beyond*, Cambridge 2018, σσ. 344 – 350.

¹⁸⁹ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.222.

¹⁹⁰ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.213.

¹⁹¹ J. Ziegler, *Eusebius Werke, Band 9: Der Jesajakommentar* [*Die griechischen christlichen Schriftsteller*], Berlin 1975, σσ. 3-411.

¹⁹² J. Noret, *Vitae duae antiquae sancti Athanasii Athonitae* [*Corpus Christianorum. Series Graeca* 9. Turnhout 1982], σσ.127-213.

¹⁹³ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σσ. 204, 249.

κοιμηθέντας 9.38.5),¹⁹⁴ ο Ρωμανός Μελωδός:...καὶ τῇ αὐγῇ ὡς φωστήρ...("Ὑμνοι 8 strop 17.7), ο Λέων Σοφός:...αὐγαῖς τῶν φωστήρων...(Τακτικά 13.117), το Χρονικό του Συμεώνος Μεταφραστοῦ:...φωστήρων αὐγαῖς...(7-8. 1265.17), κείμενα Ακολουθιών:... φωστήρες ἀυγάζοντες τῆς ἐκκλησίας τὸ φῶς ἀπόστολοι ἔνδοξοι, ἀναφανέντες σαφῶς, τὸ σκότος ἐλύσατε...(Ακολουθία τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, στίχος 4) και αργότερα ο Μιχαήλ Ψελλός (Λόγοι 1,α. 476: ... φωστήρας αὐγάζοντος...).

Παρομοίως η φράση **ἥλιον τὸν φωσφόρον** (220)¹⁹⁵ εμφανίζεται τόσο σε Ὑμνους και Κανόνες του Ιανουαρίου:... ὡς φωσφόρος ἥλιος (27.34.1.59),¹⁹⁶ αναφερόμενη στον Χριστό, όσο και στον Ψελλό: ... ὁ νοῦς γὰρ ἡμῖν οἷα λαμπρὸς φωσφόρος τὸν ἥλιον πῶς εἰκονίζει πανσόφως...(ποιήματα 13.4) και στον Ιωάννη Μαυρόποδα: ...ἥλιον καὶ φωσφόρον...(Επιγράμματα 55.35). Η παλαιότερη όμως μαρτυρία του ήταν μάλλον στις *Μαρτυρίες* στον Δημόκριτου: ...ἐφ' οἷς ἥλιον φωσφόρον...(86.2). **Ὁ ἥλιος ὁ φαίνων εἰς τὸν κόσμον** (383)¹⁹⁷ είναι ιδιαίτερα συχνή φράση στο *Εἰρμολόγιον*: ἐκ Παρθένου ἀλοχεύτως ἐπέφανα τῷ κόσμῳ ὡς ἥλιος...(2.66.14), στον *Βίο του Ιωάννου του Χρυσοστόμου*¹⁹⁸:...ἔκλαμψάν σου τὰ ἔργα ἐν οὐρανοῖς ὥσπερ ὁ ἥλιος ὁ φαίνων ἐν τῷ κόσμῳ...(74.171), στην *Κατήχησιν* του Συμεώνος Νέου Θεολόγου:...ὁ δὲ νοητὸς ἥλιος, ὁ ἐν τῷ κόσμῳ ἐπιφανεῖς...(28.310) και στους *Ὑμνους του Νείλου του Ροσσάνου*: ...ταῖς ἀρεταῖς σε καταλαμπρύνας, ὥσπερ ἥλιον φαίνων τοῖς ἐν τῷ κόσμῳ...(2.113). Επιπροσθέτως, η φράση **παγκάλου σου υἱοῦ** (442)¹⁹⁹ ίσως παραπέμπει στον Πάγκαλον Ιωσήφ που μνημονεύεται στον Ὁρθρο της Μεγάλης Δευτέρας.

Το **ἀνέσπερον φῶς** (472)²⁰⁰ κυρίως απαντά πολύ συχνά στον Ρωμανό Μελωδό (17.16.2, 8.13.6.), στο *Εἰρμολόγιον* (2.63.52, 2.66.28, 4.175.34), σε *Εὐχολόγια*, στο *Ὡρολόγιον* (42.7.1) και στα *Ιδιόμελα* (11.8.6.9). Άλλα έργα σχετικά είναι τα *Αποσπάσματα στο Ευαγγέλιον Ιωάννου του Ωριγένη*²⁰¹:...ὁ νοητὸς ἥλιος τὸ φῶς τὸ ἀδύτον καὶ ἀνέσπερον...(94.15), ο Επίσκοπος Πατάρων Μεθόδιος: ...δεχόμενη τε

¹⁹⁴ G. Heil, *Gregorii Nysseni opera*, 9.1, Leiden 1967, σσ. 28-68.

¹⁹⁵ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σσ. 216, 249.

¹⁹⁶ A. Proiou and G. Schirò, *Analecta hymnica graeca e codici buseruta Italiae inferioris*, 5, Roma 1971, σσ. 1-522.

¹⁹⁷ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σσ. 216, 248.

¹⁹⁸ F. Halkin, *Douze récits byzantins sur Saint Jean Chrysostome* [*Subsidia hagiographica* 60], Brussels 1977, σσ. 70-285.

¹⁹⁹ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ. 232.

²⁰⁰ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ. 200.

²⁰¹ E. Preuschen, *Origenes Werke*, 4 [*Die griechischen christlichen Schriftsteller* 10], Leipzig 1903, σσ. 483-574.

τὸ φῶς τὸ ἀνέσπερον...(Συμπόσιον τῶν δέκα παρθένων ἢ περὶ ἀγνείας, 8.5.20),²⁰² ὁ Εφραίμ Σύρος: ...τὸ ἀνέσπερον φῶς (107.11), τὰ Σχόλια στὴν Γένεσιν τοῦ Προκοπίου Γάζης²⁰³:...οὐ φῶς ἀνέσπερον...(1.5.224), ἡ Ομιλία περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος Μυσταγωγίας τοῦ Φωτίου (78.3), οἱ Επιστολές τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου (11.26), οἱ Ὑμνοι τοῦ Συμεώνος Νέου Θεολόγου: τὸ ἀνέσπερον φῶς (proem 6),²⁰⁴ οἱ Επιστολές, Ἀγιογραφικά, Φιλοσοφικά, Πολυϊστορικά, Θεολογικά ποιήματα (20.10) καὶ οἱ Κανόνες στὸν Ἅγιο Νικόλαο τοῦ Μαυρόποδος (5.7.149).

Πολλές φορές γίνεται λόγος γιὰ τὴν θεία πρόνοια, πράγμα που δείχνει τὴν σχέση τοῦ ποιητῆ με τὴν χριστιανικὴ θρησκευτικὴ ζωή. Γίνεται λόγος γιὰ τὴν **ἄφραστον πρόνοιαν** (998), φράση που ἐντοπίζεται στὸν Δίδυμο ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια:...ἀφράστοισιν ἕκαστα διαφραχθέντα προνοίαις...(Περὶ Ἁγίας Τριάδος 39.965.23),²⁰⁵ στοὺς Ὑμνοὺς τοῦ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ:...ὕπ' ἀφράστῳ προνοίῃ...(1.4),²⁰⁶ στὸ ἔργο τοῦ Θεοδώρου Σπουδαίου *Hypomnesticum*:...ἀφράστῳ προνοίᾳ...(4.41),²⁰⁷ στὶς Επιστολές τοῦ Πατριάρχου Φωτίου:...ἀφράστου δὲ προνοίας...(298.18) καὶ στὸ *Πάθος τοῦ Ἁγίου Εὐσταθίου* ἀπὸ τὸν Συμεῶνα τὸν Μεταφραστή:...τῆς ἀφράστου προνοίας...(10.47). Βεβαίως, στα περισσότερα λειτουργικά κείμενα βρίσκουμε τὴ φράση **ἄφατόν σου πρόνοιαν**. Τέτοια παραδείγματα εἶναι ἡ προηγιασμένη λειτουργία τοῦ Επιφανίου:...ὁ διὰ τὴν ἄφατόν σου πρόνοιαν...ἀγαγὼν...(1.94), ἡ Λειτουργία τοῦ Βασιλείου Καισαρείας (31.1653.25), ὁ *Λόγος πρὸς σκανδαλιζομένους* τοῦ Ἰωάννη Χρυσοστόμου:...ἀφάτου προνοίας...(6.21.6)²⁰⁸ καὶ τὸ *Εὐχολόγιο*:...ὁ διὰ τὴν ἄφατόν του πρόνοιαν...(281.2). Τὴν φράση ὁμῶς τοῦ Διγενῆ *τὴν ἄφραστον πρόνοιαν καὶ τὴν φιланθρωπίαν* βρίσκουμε μόνο στὸν Πατριάρχη Φώτιο: ...ἡ ἄφατος πρόνοια καὶ φιланθρωπία

²⁰²V.-H. Debidour and H. Musurillo, *Méthode d' Olympe. Le banquet* [Sources chrétiennes 95], Paris 1963, σσ.42-332.

²⁰³K. Metzler, *Prokop von Gaza: Eclogarum in libros historicos Veteris Testamenti epitome, Teil 1: Der Genesiskommentar* [Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte. Neue Folge 22. Berlin - Munich – Boston 2015, σσ. 1-460.

²⁰⁴A. Kambylis, *Symeon Neos Theologos, Hymnen* [Supplementa Byzantina 3], Berlin - New York 1976, σσ. 34-462.

²⁰⁵J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca)* (MPG) 39, Paris 1857–1866, σσ. 773-992.

²⁰⁶R. Cantarella, *S. Massimo Confessore. La mistagogia ed altri scritti*, Florence 1931, σσ. 236-252.

²⁰⁷R. Devreesse, "Le texte grec de l' Hypomnesticum de Théodore Spoudée: Le supplice, l'exil et la mort des victimes illustres du monothélisme," *Analecta Bollandiana* 53 (1935), 66-80.

²⁰⁸A.-M. Malingrey, *Jean Chrysostome. Sur la providence de Dieu* [Sources chrétiennes 79], Paris 1961, σσ. 52-276.

ᾧ κονόμησεν (Ἐπιστολές καὶ Ἀμφιλόχιον 161.140).

Στο στίχο 1170 παραλλάσσεται μια φράση των Ευαγγελίων (*ἐμᾶς ὁ θεὸς μᾶς ἔσμιζεν, ἄνθρωποι οὐ χωρίζουν*). Παραδίδεται τόσο από το Ευαγγέλιο του Ματθαίου:...ὁ οὖν ὁ θεὸς συνέζευξεν ἄνθρωπος μὴ χωρίζεσθω... (19.6.3), όσο και από τα *Ευχολόγια*:...οὗς ὁ θεὸς ἔσμιζεν, ἄνθρωπος μὴ χωρίζεσθω (15.71.566.1), ενώ η ίδια φράση παραδίδεται και από την παραλλαγή της Grottaferrata:...οὗς ὁ θεὸς συνέζευξεν ἄνθρωποι οὐ χωρίζουν (6.144).

Άλλο ένα δείγμα της γνώσης των εκκλησιαστικών κειμένων από τον ποιητή αποτελεί η φράση *μὰ τὸν ἐξουσιαστήν Χριστόν, ὃν τρέμει πᾶσα ἡ κτίσις* (1230). Η προσφώνηση του Χριστού ως εξουσιαστή απαντά στον *Βίο του Αγίου Συμεώνος του Στυλίου*:...ἐξουσιαστὰ Χριστὲ...(106.4),²⁰⁹ στον Δίδυμο Αλεξανδρείας:...καὶ βασιλεὺς καὶ ἐξουσιαστήν καὶ πάντα ἐν πᾶσι Χριστὸς...(Περὶ Ἁγίας Τριάδος 27.η.5), στην *Ομιλία* του Αβραμίου για την Υπαπαντή:...τὸν Χριστόν...τὸν ἐξουσιαστήν ζωῆς καὶ θανάτου...(449.23),²¹⁰ στον *Βίο του Αγίου Θεοδώρου Συκεώτη*:...οἱ ἄγιοι ἰκέτευσαν περὶ αὐτοῦ τὸν ζωῆς καὶ θανάτου ἐξουσιαστήν ἐπουράνιον βασιλέα Χριστόν...(39.23) και στον Αναστάσιον Σιναΐτη:...ὡς ἐξουσιαστήν καὶ δεσπότην Χριστόν...(Υπόμνημα εἰς Ἑξαήμερον 11.198).²¹¹ Το υπόλοιπο της φράσης εντοπίζουμε στα *Θεοτοκάρια*:...ὃν τρέμει, ἀγνή, πᾶσα κτίσις...(Ωδή Η' 13.101.180) και στο *Ειρμολόγιο*:...ὃν τρέμει πᾶσα ἡ κτίσις καὶ φρίττουσιν ἄβυσσοι (6.246.37),...δυνατὲ Χριστὲ, ὃν τρέμει πᾶσα κτίσις...6.259.35). Γίνεται επίσης λόγος για τον παντοκράτορα θεό *ἔναι ὁ θεὸς 'ς τοὺς οὐρανούς καὶ διακρατεῖ τὸν κόσμον* (1306), με μια φράση που απαντά στον Ιωάννη Χρυσόστομο:...ὅτι ἐπλαστούργησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ διακρατεῖ τὸν κόσμον...(Τελώνου καὶ Φαρισαίου 62.723.67)²¹² και στο *Ανθολόγιον* του Ιωάννη Στοβαίου²¹³:...καὶ ἡ μὲν διακρατοῦσα τὸν ὅλον κόσμον πρόνοια ἐστὶν...(1.5.16.3).

Ο Φιλοπαππὸς χαρακτηρίζεται από την Μαξιμὼ ως *υἱὸς τῆς ἀπωλείας* (1519), χαρακτηρισμός που είναι συνυφασμένος με τον Ιούδα σε όλα τα εκκλησιαστικά

²⁰⁹P. van den Ven, *La vie ancienne de S. Syméon Stylite le jeune (521-592)* [Subsidia hagiographica 32], Brussels 1962, σσ. 1-224.

²¹⁰M. Jugie, *Homélies mariales byzantines* [Patrologia Orientalis 16, fasc. 3], Paris 1922, σσ. 448-454.

²¹¹J. D. Baggarly and C. A. Kuehn, *Anastasius of Sinai Hexaemeron* [Orientalia Christiana Analecta 278], Rome 2007, σσ. 2 – 486.

²¹²J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca)* (MPG) 62, Paris 1857-1866, σσ. 723-728.

²¹³O. Hense and C. Wachsmuth, *Ioannis Stobaei anthologium*, 5, 1884 – 1912 (repr. 1958), σσ. 1:15-502, 2:3-264, 3:3-764, 4:1-675, 5:676-1143.

κείμενα. Αρχικά στο *Κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον*:...ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας...(17.12.5) και ἐπειτα στην δεύτερη επιστολή του Παύλου *προς Θεσσαλονικεῖς* (2.3.4) και στον Ωριγένη (*Κατὰ Κέλσου* 2.50.3). Ακόμη το επαναλαμβάνει ο Ιππόλυτος στο ἔργο του *Περὶ Ἀντιχρίστου*²¹⁴ (63.8) και ο Γρηγόριος Νύσσης στο ἔργο του *Κατὰ Εὐνομίου*²¹⁵:...οὐ γὰρ ταύτὸν ἐστὶ τῷ ὑποκειμένῳ Ἰούδας, ὁ τῆς ἀπωλείας υἱὸς ὀνομασμένος...(3.1.114.5). Ἄλλοι συγγραφεῖς εἶναι οἱ Εὐσέβιος (*Ὑπόμνημα στους Ψαλμούς* 23.785.15), Ρωμανὸς Μελωδὸς (*Ὑμνοι* 50.8.3), Θεόδωρος Στουδίτης (*Μεγάλῃ Κατήχησις* 10.68.4), *Χρονικὸν του 811* (359.9), Φώτιος (*Πῶς καὶ κατὰ τίνα τρόπον ἐχωρίσθησαν ἀφ' ἡμῶν οἱ λατῖνοι καὶ ἐξεβλήθησαν τῶν πρωτείων καὶ τῶν διπτύχων* 2.8.3), Ἀρέθας (*Ὑπόμνημα στην Ἀποκάλυψη* ἀρ.756.46) και Νικήτας Δαυίδ Παφλαγών (*Βίος Πατριάρχῃ Ἰγνατίου*: 54.28).

Χρησιμοποιεῖται και ἡ φράση *ιδέαν τοῦ ἀγγέλου* (1770) με τὴν ἔννοια τῆς εἰκόνας, τῆς εμφάνισης και τοῦ παρουσιαστικοῦ. Πρωτοεμφανίζεται σε συγγραφεῖς τοῦ 4^{ου} και 5^{ου} αἰῶνα ὅπως ο Φλάβιος Κλαύδιος Ἰουλιανός:...ἡ τῶν ἡλιακῶν ἀγγέλων οἶον ἐν παραδείγματι τὴν ιδέαν καὶ τὴν ὑπόστασιν ἔχουσα...(Εἰς τὸν βασιλέα Ἦλιον πρὸς Σαλούστιον 17.6),²¹⁶ ο Εἰπιφάνιος:...εἰς τὴν τῶν ἀγγέλων ιδέαν μετασκευάζονται...(Πανάριον 2.464.11),²¹⁷ ο Αθανάσιος Ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας:... οὐκοῦν ὥσπερ οἱ ἄγγελοι μᾶς ιδέας καὶ σχήματος ὑπάρχουσιν...(Πρὸς Ἀντίοχον ἄρχοντα, περὶ πλείστων καὶ ἀναγκαίων ζητημάτων, τῶν ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς ἀπορουμένων, καὶ παρὰ πᾶσι Χριστιανοῖς γινώσκεσθαι ὀφειλομένων 28.612.44)²¹⁸ και ο Παφνούτιος:...τοσοῦτον δέ μοι ἐφάνησαν ἔνδοξοι τῇ ιδέᾳ ὥς νομίζειν με ἀγγέλους εἶναι...(Διήγησις περὶ τοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου 7.257).²¹⁹ Τον 7^ο αἰῶνα ο Γεώργιος Συκεώτης τὴν χρησιμοποιεῖ στον Βίο που συνέγραψε για τὸν Θεόδωρο Συκεώτη:...ὁμοιον τῆς τῶν παρόντων ἀγγέλων ιδέας...(39.27) και τὸν 8^ο/9^ο αἰῶνα ο Μιχαὴλ Σύγκελλος:...ἤχθη ὁ μάρτυς ἀπὸ τῆς φυλακῆς ὕγιης ὅλος τῷ σώματι, ἀγγελόμορφος τὴν ιδέαν...(Ἐγκώμιον εἰς τὸν

²¹⁴H. Achelis, *Hippolyt's kleinere exegetische und homiletische Schriften* [Die griechischen christlichen Schriftsteller 1.2], Leipzig 1897, σσ. 1-47.

²¹⁵W. Jaeger, *Gregorii Nysseni opera*, 1.1 & 2.2, Leiden 1960, σσ. 1.1:3-409; 2.2:3-311.

²¹⁶C. Lacombrade, *L'empereur Julien. Oeuvres complètes*, 2.2, Paris 1964, σσ. 100-138.

²¹⁷K. Holl, *Epiphanius, Bände 1-3: Ancoratus und Panarion* [Die griechischen christlichen Schriftsteller 25, 31, 37], Leipzig 1915 – 1933, σσ. 1:153-161, 169-233, 238-464, 2:5-210, 215-523, 3:2-229, 232-414, 416-526.

²¹⁸J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca)* (MPG) 28, Paris 1857–1866, σσ. 597-700.

²¹⁹F. Halkin, *Hagiographica inedita decem* [Corpus Christianorum. Series Graeca 21], Turnhout 1989, σσ. 79-88.

ἱερομάρτυρα Μώκιον 186.1).²²⁰ Με την ίδια ερμηνεία εμφανίζεται και στον Αριστοφάνη :... παρέχω βελτίονας ἄνδρας καὶ τὴν γνώμην καὶ τὴν ιδέαν... (Πλούτος 558).²²¹

Μνημονεύεται ο **θεὸς ὁ πολυεύσπλαχνος** (1758), ὅπως και στη συλλογή θαυμάτων του Αγίου Δημητρίου:...τοὺς ἀφάτους οἰκτιρμοὺς τοῦ πολυεύσπλαχνου θεοῦ...(9.107.2),²²² τους Λόγους για το τέλος του κόσμου του Νικήτα Δαυίδ Παφλαγόνος:...ἡ πολυεύσπλαχνος τοῦ θεοῦ μακροθυμία...(Περὶ τῆς συντελείας 2.58)²²³ και τους Λόγους του Συμεώνος Νέου θεολόγου:...ὁ πολυεύσπλαχνος θεὸς (Ἠθικοὶ Λόγοι 1.2.92).²²⁴

Η φράση **πρὸς ἀνατολὰς τὰς χεῖρας ἐκπετάσας** (1806) βρίσκεται στην ιστορία του Ιωσήφ και της Ασενέθ:...καὶ ἀνέστη Ἀσενέθ πάλιν ἀπὸ τοῦ τοίχου οὗ ἐκάθητο καὶ ἀνωρθώθη ἐπὶ τὰ γόνατα αὐτῆς καὶ ἐξεπέτασε τὰς χεῖρας αὐτῆς κατὰ ἀνατολὰς καὶ ἀνέβλεψε τοὺς ὀφθαλμοὺς...(11.19.2),²²⁵ ενώ η φράση **ὁ τὸν τερπνὸν παράδεισον χειρὶ καταφυτεύσας** (1813) απαντάται στον Αιλιανό:...Κῦρος δὲ ὁ δεῦτερος ἐν Λυδία παράδεισον αὐτὸς κατεφύτευσε ταῖς χερσὶ ταῖς βασιλικαῖς...(Περὶ ζώων ιδιότητος 1.59.3)²²⁶ και στον Μάξιμο Ομολογητή:...ὅστις ποτ' ἂν εἶη ὁ παράδεισος οὗτος, ὁ χειρὶ θεοῦ φυτευθεῖς...(Πρὸς Θαλάσσιον...περὶ διαφορῶν ἀπόρων τῆς Θελιας Γραφῆς 6 4.42).²²⁷

Η έκφραση **ἀνάστασιν δωρούμενος κάμοι τῷ πεπτωκότι** (1822) έχει μεγάλη ομοιότητα με στίχους του Ρωμανού Μελωδού:...καὶ τοῖς ἀποστόλοις εἰρήνην δωρούμενος, ὁ τοῖς πεσοῦσι παρέχων ἀνάστασιν...("Ὑμνοι 40.pro.1.5), ενώ η φράση **χεῖρας...δεδεμένες σταυροειδῶς** (1856) απαντά στον Βίο του Αγίου Πέτρου Αθωνίτη:...εὔρε τὸν μακάριον τεθνεῶτα, καὶ τὰς χεῖρας σταυροειδῶς δεδεμένας

²²⁰H. Delehay, "Saints de Thrace et de Mésie," *Analecta Bollandiana* 31 (1912), 176-187.

²²¹Montanari, *Λεξικό*, σ.995 (ιδέα).

²²²P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, 1, Paris 1979, σσ. 50-165.

²²³L.G. Westerink, "Nicetas the Paphlagonian on the End of the World," in *Essays in memory of Basil Laourdas*, Θεσσαλονίκη 1975, σσ. 188-195.

²²⁴J. Darrouzès, *Syméon le Nouveau Théologien, Traités théologiques et éthiques* [*Sources chrétiennes* 122, 129], Paris 1966, 1967, σσ. 1:170-440; 2:8-458.

²²⁵U.B. Fink, *Joseph und Aseneth, Revision des griechischen Textes und Edition der zweiten lateinischen Übersetzung* [*Fontes et Subsidia ad Bibliam pertinentes* 5], Berlin - New York 2008, σσ. 171-197.

²²⁶M. García Valdés, L. A. Llera Fueyo, and L. Rodríguez-Noriega Guillén, *Claudius Aelianus de natura animalium* [*Bibliotheca scriptorium Graecorum et Romanorum Teubneriana (BT)*], Berlin 2009, σσ. 1-432.

²²⁷C. Laga and C. Steel, *Maximi confessoris quaestiones ad Thalassium*, [*Corpus Christianorum. Series Graeca* 7 & 22], Turnhout 1980, 1990, σσ. 1:3-539; 2:3-325.

ἔχοντα...(5.3.9).²²⁸

Τέλος, ο θεός παρουσιάζεται και ως **μόνος καρδιογνώστης** (1833), φράση η οποία απαντά στο έργο Έκ τῶν Ὠριγένους εἰς Ψαλμοὺς:...ὁ θεὸς μόνος καρδιογνώστης...(12.1305.40),²²⁹ στο έργο Έκ τῶν Ὠριγένους εἰς Παροιμίας Σολωμόντος Ἐξηγήσεων:...καρδιογνώστην μόνον τὸν θεὸν...(17.177.53),²³⁰ στον Ρωμανό Μελωδό: ...ἔφης, φιλόανθρωπε, ἀναμάρτητε μόνε καρδιογνώστα...("Ὑμνοι 62.strop.1.2), στον Αθανάσιο:...καρδιογνώστης μόνος ὁ θεὸς ὑπάρχει...(Πρὸς Ἀντίοχον ἄρχοντα, περὶ πλείστων καὶ ἀναγκαίων ζητημάτων, τῶν ἐν ταῖς θεαῖς Γραφαῖς ἀπορουμένων, καὶ παρὰ πᾶσι Χριστιανοῖς γινώσκεισθαι ὀφειλομένων 28.660.13),²³¹ στον Ευάγριο:...καρδιογνώστην μόνον τὸν θεὸν πεπιστεύκαμεν εἶναι...(Σχόλια εἰς τὰς Παροιμίας Σολωμόντος 85.28),²³² στις Αποκρίσεις του Βαρσανούφιου και του μαθητῆ του Ἰωάννη:...σοὶ μόνῳ τῷ καρδιογνώστῃ ἡμάρτον ἐν πάσι...(396.14) και στους Ὑμνους του Συμεώνος Νέου Θεολόγου (36.1).

²²⁸K. Lake, *The early days of monasticism on Mount Athos*, Oxford 1909, σσ. 18-39 (Appendix to Chapter I).

²²⁹J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (MPG)* 12, Paris 1857–1866, σσ. 1053-1320, 1368-1369, 1388-1389, 1409-1685.

²³⁰J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (MPG)* 17, Paris 1857–1866, σσ. 161-252.

²³¹J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (MPG)* 28, Paris 1857 – 1866, σσ. 597-700.

²³²C. Tischendorf, *Notitia editionis codicis biblicorum Sinaitici*, Leipzig 1860, σσ. 76–122.

11. ΕΠΙΠΛΕΟΝ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΜΕ ΙΔΙΑΙΤΕΡΗ ΣΗΜΑΣΙΑ

Ο όρος **μασγίδα** (102) χρησιμοποιείται για να περιγράψει το μουσουλμανικό τέμενος (αραβικής προέλευσης *masdjid*)²³³ και εντοπίζεται στο έργο *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν*: ...οὗτινος καὶ δι' αἰτήσεως ἐκτίσθη τὸ τῶν Σαρακηνῶν μασγίδιον ἐν τῷ βασιλικῷ πραιτορίῳ (12.114), στα *Τακτικά* του Νικηφόρου Ουρανού:...καὶ μὴνύουσιν εἰς τὰ μασγίδα (65.23) και στο *Κανονάριον* του Νίκωνος Μαύρου Ὁρους:...ἐγένετο εἰς τὴν ἀγίαν μονὴν τελείως μασγίδιν τῶν Ἀγαρηνῶν...(12.9.4). Ο όρος **σπαθοκοπημένη** (190) βρίσκεται κυρίως στη *Συνέχεια* του Γεώργιου Μοναχού:...σπαθοκοπηθεὶς τελευτᾷ...(110.1073.19) και στην *Χρονογραφία* του Ψευδο- Συμεώνος (688.8), ενώ το ρήμα **μισεύση** (345)²³⁴ απαντά στο *Ἐγκώμιον* εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου: ...ὅτι δὲν θέλει μισεύση ἐκ τὴν πατρίδα του...(5.173), στην *Χρονογραφία* του Θεοφάνη Ομολογητή: ...ὥς κάθηται ἐν τῷ τρικλίνῳ ἐσπέρας πρὸ τοῦ μισεῦσαι...(237.20) και στην *Διαθήκη του Ἀγίου Νίκωνος του «Μετανοεῖτε»*: ...τὸ λοιπὸν καμὲ νὰ ἔλθης, καὶ ἀπὸς σου μετ' ἐμᾶς, ἀλλέως τρόπου μισεύομεν καὶ ἡμεῖς ἀπ' ἐκεῖ (8).²³⁵

Ο Αλεξίου χαρακτηρίζει ως ιδιάζουσα σημασιολογικά περίπτωση τη λέξη **έντρυχώνω** (90), που σημαίνει *πιέζω, παρακαλῶ φορτικά*.²³⁶ Πρωτοεμφανίζεται ως μετοχή (*έντρυχωθεῖσα*) στα *Αποσπάσματα* του Μέμνονα (20.9),²³⁷ καθώς και στον Κύριλλο Αλεξανδρείας:...έντρύχεσθαι (*Ἐξήγησιν ὑπομνηματικὴν εἰς τοὺς προφῆτας Ὡσηέ, Ἀμώς, Ἀβδίου, Ἰωνάν, Μιχαῖαν, Ναούμ, Ἀββακούμ, Σοφονίαν, Ἀγγαῖον, Ζαχαρίαν, Μαλαχίαν* 2.39.4).²³⁸ Συναντάται αργότερα στη *Σύνοψιν ἱστοριῶν* του Σκυλίτζη:... έντρυχωθεὶς νόσω...(Mich 4.29.20) και στην *Σύνοψιν ἱστοριῶν* του Κεδρηνού (2.533.19), ενώ το ρήμα *τρύχεσθε* απαντά στον Δίωνα Κάσσιο:...οἷδ' ὅτι κἂν διὰ πυρὸς δέη καὶ γυμνοὶ χωρήσουσι προθύμως. οἱ δὲ δὴ ἄλλοι τὴν ταχίστην ἀπαγάγετε, μὴδὲ μοι μάτην ἐνταῦθα τρύχεσθετὰ τε κοινὰ εἰκῇ ἀναλίσκοντες καὶ τῶν

²³³ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ. 227.

²³⁴ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ. 228.

²³⁵ O. Lampsides, *Ὁ ἐκ Πόντου ὁσῖος Νίκων ὁ Μετανοεῖτε* [Ἀρχεῖον Πόντου Suppl. 13], Αθήνα 1982, σσ. 51-256.

²³⁶ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ. 213.

²³⁷ K. Müller, *Fragmenta historicorum Graecorum (FHG)* 3, Paris 1841-1870, σσ.526-558.

²³⁸ P.E. Pusey, *Sancti patris nostril Cyrilli archiepiscopi Alexandrini in xii prophetas*, 2, Oxford 1868 (repr. Brussels 1965), σσ. 1:1-740; 2:1-626.

άλλοτριών πόνων μεταποιούμενοι... (Ρωμαϊκή ιστορία 38.46.4.2).

Η λέξη **θέαμα** στην παραλλαγή του Escorial έχει την έννοια του αξιοθρήνητου γεγονότος (97, 186, 1700). Έχει όμως και την έννοια του εξευτελισμού (153)²³⁹ η οποία δεν μαρτυρείται πουθενά αλλού. Μόνο στην *Πρὸς Κορινθίους Α΄* επιστολή του Παύλου: *δοκῶ γάρ ὅτι ὁ Θεὸς ἡμᾶς τοὺς ἀποστόλους ἐσχάτους ἀπέδειξεν, ὡς ἐπιθανατίους, ὅτι θέατρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ, καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις* (δ΄ 9-16) και στον Ιωάννη Χρυσόστομο (*Ὁμιλία εἰς Εὐτρόπιον εὐνοῦχον, Πατρίκιον καὶ Ὑπατον* 52.394.31)²⁴⁰ εντοπίζεται όχι η λέξη **θέαμα**, αλλά η λέξη **θέατρον** με αντίστοιχες σημασιολογικές αποχρώσεις. Μέχρι και σήμερα οι φράσεις ‘γίνομαι θέαμα’ και ‘γίνομαι θέατρο’ είναι συνώνυμες και χρησιμοποιούνται με τη σημασία *εκτίθεμαι, γελοιοποιούμαι δημοσίως*.²⁴¹ Τέτοιου είδους διαπόμπευση ήταν συχνή στους δρόμους της Κωνσταντινούπολης και λειτουργούσε εν είδει εξευτελιστικού θεάματος που λάμβανε χώρα μπροστά στα μάτια όλου του λαού.²⁴² Επομένως, από τέτοιες ή παρόμοιες πρακτικές με αρνητικό συγκεκριμένο, ενδεχομένως το θέαμα χαρακτήριζε στη λαϊκή αντίληψη ως εξευτελισμός και δημόσια ντροπή, αντί απλώς για θεατρική παράσταση.

Όπως οι προηγούμενες, έτσι και η λέξη **δαμαλίνα** (514)²⁴³ με αυτή τη μορφή απαντάται μόνο στην παραλλαγή του Escorial, σε αντίθεση με την παραλλαγή της Grottaferrata, όπου ο αντίστοιχος τύπος είναι *δαμάλιν* (3.290) σε ουδέτερο και *δάμαλις* (4.767) στο θηλυκό. Ο τύπος *δαμαλίδα* εντοπίζεται στον Θεοφάνη, ο οποίος στη *Χρονογραφία* του παραθέτει ένα σατυρικό άσμα που τραγουδιόταν στον Ιππόδρομο και στοχοποιούσε τον αυτοκράτορα Μαυρίκιο: *...οἱ δὲ δῆμοι εὐρόντες ἄνδρα προσομοιοῦντα Μαυρικίῳ καὶ βαλόντες αὐτῷ σαγίον μαῦρον καὶ ἀπὸ σκόρδων πλέξαντες στέφανον καὶ εἰς ὄνον τοῦτον καθίσαντες διέπαιζον λέγοντες «εὗρηκε τὴν δαμαλίδα ἀπαλήν, καὶ ὡς τὸ καινὸν ἀλεκτόριν ταύτη πεπήδηκεν καὶ ἐποίησε παιδιά ὡς τὰ ξυλοκούκουδα...»* (283.16–23).²⁴⁴ Ίσως λόγω της ύπαρξης δύο παρόμοιων ὀρων, δηλαδή των *δαμαλίζ*, -ιδος και *δάμαλις*, -εως (με αιτιατική στον ένα *δαμαλίδα* και στον άλλο *δάμαλιν*), σχηματίστηκε αναλογικά προς το *δαμαλίδα* ο τύπος *δαμαλίνα*.

²³⁹ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ. 217.

²⁴⁰ J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca)* (MPG) 52, Paris 1857–1866, σσ. 391-396.

²⁴¹ Δημητράκος, *Λεξικό, Ζ΄*, σ.3308 (θέαμα), Αλεξίου, *Ακριτικά*, σ.48, Χαραλαμπίκης, *Χρηστικό λεξικό* (γίνομαι θέατρο/ θέαμα/ τσίρκο/ νούμερο).

²⁴² Κουκουλές, *Βίος και πολιτεία*, Γ΄, σσ. 184 – 188.

²⁴³ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.209.

²⁴⁴ Στο σκωπτικό άσμα προς τον Μαυρίκιο αναφέρεται ο Αλεξίου, *Ακριτικά*, σ. 60 και ο Beck, *Ιστορία*, σ. 65.

Το ρήμα *φύρομαι* (853)²⁴⁵ με τη σημασία *ταράζομαι, ανακατεύομαι* είχε χρησιμοποιηθεί από τον Όμηρο με τον τύπο ‘φύρσω’, δηλαδή *αναμειγνύω και ανακατεύω*:...*χείλεα φύρσω αἷματι...* (*Οδύσσεια* 18.21), από τον Αισχύλο:...*αἷματι ἐφύρθησαν αἱ γλῶσσαι* (*Ἀγαμέμνων* 732), ενώ απαντά και στο *Στρατηγικόν* του Κεκαυμένου (6.12,17). Η σπανιότητα του όρου φανερώνει μια αρχαιομάθεια, αφού φαίνεται ότι ο αρχικός δημιουργός ή ο διασκευαστής γνωρίζει είτε κείμενα των αρχαίων τραγικών, είτε τα στρατιωτικά εγχειρίδια, τα οποία είχε συγκεντρώσει, αποδελτιώσει και χρησιμοποιήσει εκ νέου ο Λέων Στ΄ Σοφός στα δικά του *Τακτικά*.²⁴⁶ Και η χρήση του ρήματος *ἐκακοδίκησεν* (863) προκαλεί εντύπωση, καθώς είναι ένας όρος με νομική χροιά και απαντά μόνο στους *Νόμους* του Πλάτωνα:...*γραφέσθω μὲν ὁ βουλόμενος αὐτὸν κακοδικίας ἢ καὶ συνδικεῖν* (938b 4).

Για τον Αλεξίου η λέξη *παγκόπελον* (922) έχει υβριστική σημασία, δηλαδή αποδίδεται σαν *νώθος ή επιτατικά μπάσταρδος*.²⁴⁷ Και στην πεζή διασκευή του Μελέτιου Βλαστού αντί για το σύνθετο *παγκόπελον* βρίσκουμε την απλή λέξη *κοπέλιον* με την ίδια σημασία:...*τὸ κοπέλιον...*(5.357.26). Ως *κόπελος* υπάρχει και στη *Συνέχεια* του Γεωργίου Μοναχού και χρησιμοποιείται στον αρνητικό χαρακτηρισμό κάποιων νέων:...*εἶτα ἐπερυσύναξεν κόπελους νέους και μωρούς καὶ εἶχεν αὐτοὺς εἰς τὴν βουλὴν αὐτοῦ* (110.1225.44).

Ένα άλλο σπάνιο ρήμα είναι το *ἀνταρεύγομαι* (947), το οποίο χρησιμοποιεί μόνο ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης στις *Παραεκβολὰς εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα*:...*οἱ λύκοι λάπτοντες ὕδωρ ἀνταρεύγονται αἷμα ἐκεῖσε* (3.826.7) και στους *Λόγους* του:...*ἀνταρεύγεται δὲ γογγυσμοὺς* (10.101.8). Ο Αλεξίου το αποδίδει ως *συμπεριφέρομαι άτακτα, θορυβώ*.²⁴⁸ Στο στίχο όμως αυτό, σε συνδυασμό με το ρήμα *φωνιάζουν* που προηγείται, μάλλον είναι σωστότερο να διορθώσουμε το *ἀνταρεύγομαι* σε *ἀπερεύγομαι*, το οποίο μαρτυρείται σε προγενέστερες πηγές και σημαίνει *ξερνώ από μέσα μου και κατ’ επέκταση εκστομίζω βρισιές*. Απαντά στον Πατριάρχη Φώτιο:...*οἱ δὲ βλασφήμους τε καὶ ἀπηχεῖς φωνὰς ἀπερεύγονται* (*Α’ Επιστολή προς Κορινθίους* 570.6), στον Αρέθα Καισαρείας²⁴⁹:...*ἀπερεύγεσθαι λόγους...* (*Κείμενα* 24.225.27) και στον Νικήτα Δαυίδ Παφλαγόνα:...*ἀπερευγομένη*

²⁴⁵ Αλεξίου, *Ακριτικά*, σ.62: το *ἐφύρθη* παραφθείρεται στην παραλλαγή Α σε *ἡγέρθη*.

²⁴⁶ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, Γ’. σσ. 169 – 170.

²⁴⁷ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.232. Στα *Ακριτικά* (σ.104) σημειώνεται ότι η λέξη επιτατικά σχηματίστηκε κατά το *πανάθλιος* και κατά το *παγκάκιστος*.

²⁴⁸ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ.201.

²⁴⁹ L.G. Westerink, *Arethae archiepiscopi Caesariensis scripta minora*, 1-2, Leipzig 1968/1972, σσ.1:1-183, 186-294, 296-340, 342-362, 2: 1-139.

λογύδρια... (Εξήγησις τῶν ἀπορρήτων τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἐπὶ 732.15)²⁵⁰ που το χρησιμοποιοῦν με τη σημασία που ταιριάζει.

Το ρήμα *ἐπιλαλῶ* (970) με τη σημασία *προστάζω* το ξαναβρίσκουμε μόνο στο *Περὶ βασιλείου τάξεως*:...ἐπιλαλεῖν τοῖς πολίταις...(450.3).²⁵¹ Η προστακτική του ρήματος *στράφου* (991) στις πηγές απαντά πρώτα στον Ψευδο-Ευσέβιο²⁵²:...καὶ τότε στράφου καὶ κοινωνήσων...(Ὁμιλίες, Λόγος του μακαρίου Λεοντίου περὶ τῆς ἁγίας Κυριακῆς 16. 5.7) και στα *Τακτικά* του Λέοντος Σοφού:...στράφου, ἔλα...(7.24.3). Τέλος στα *Ιππιατρικά* εντοπίζουμε τον τύπο ως *στραφοῦ* (102.4).

Τα ἀδέλφια της κόρης περιγράφονται ως *πολυορεκτικά* (1571), σύνθετη λέξη η οποία εντοπίζεται μόνο στις *Ὁμιλίες* του Λέοντος Στ' Σοφού: ...ἕως οὗ καταντήσῃ πρὸς τὸν ἄνω λιμένα τὸν ὄντως εὐδιόν τε καὶ πολυόρεκτον...(38.613). Χρησιμοποιεῖται το επίθετο *πρόλοιποι*, το οποίο απαντά στο ἔργο *Απομάσαρ*²⁵³:...ἡ οὐρὰ τοῦ τραγελάφου καὶ τὸ πρόλοιπον ἡμῖς τοῦ ὄφεως...(5,1.158.11), στον Λέοντα Φιλόσοφο:...παῖς ὁ πρεσβύτερος τὰ πρόλοιπά σου ἀγλαὰ τέκνα...(Ὠδὴ εἰς τὸν Ἰωβ 1.66)²⁵⁴ και στα Ἐγγραφα μοναστηριῶν:...ἔξωθεν ψαλλόντων τῶν ἀδελφῶν τὰ πρόλοιπα τῆς ζ' ὥρας (Συναξάριο μονῆς Θεοτόκου Ευεργέτιδος 3.15.64). Ο σπάνιος ὀρος *δισσουμέας* (1137) δεν εντοπίζεται σε κάποια πηγή. Σύμφωνα, ωστόσο, με τον Κριαρά²⁵⁵ σημαίνει *οἱ δύο ὅμοι με τὸ μέρος τῆς ράχης ἀνάμεσα τους*.

Η λέξη *ἀνεμοζάλη* (1177) απαντά μόνο στη *Συνέχεια* του Γεωργίου Μοναχοῦ:...ἐσηκώθη μεγάλη σκληρία καὶ ἀνεμοζάλη ὅταν τὸν εὖρη ἡ ἀνεμοζάλη...(110.1240.5, 110.1213.31) και η μετοχή *κουρευτός* (1201) μόνο στον Ἰωάννη Χρυσόστομο:...τίνες οἱ σφαγιασταὶ καὶ κουρευταὶ (Εἰς τὴν ἄρνησιν Πέτρου, καὶ εἰς τὸν σταυρὸν, καὶ πῶς ὁ Ἰωσήφ τύπος ἐγένετο τοῦ Χριστοῦ, ὁμιλία 59.615.61)²⁵⁶. Τα ρήματα *προσεγείρομαι* (1205) και *βλεμματίζω* (1215) επίσης εντοπίζονται σε λίγες πηγές, εκτός της παραλλαγῆς του Escorial. Το πρώτο, σύνθετο ὅπως εἶναι, βρίσκεται στον Φλάβιο Φιλόστρατο:...ἦν προσεγείρη αὐτὸς συμβουλία

²⁵⁰J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca)* (MPG) 38, Paris 1862, σσ. 685-841.

²⁵¹Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ. 214.

²⁵²F. Nau, "Notes sur diverses homélies pseudépigraphiques, sur les oeuvres attribuées à Eusèbe d'Alexandrie et sur un nouveau manuscrit de la chaîne contra severianos," *Revue de l'Orientchrétien* 13 (1908), 415-420.

²⁵³Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, Γ', σ. 32.

²⁵⁴L.G. Westerink, "Leo the Philosopher: "Job" and Other Poems," *Illinois Classical Studies* 11.1 (1986), 205-222.

²⁵⁵Κριαράς, *Λεξικό* (δισσωμῖαι).

²⁵⁶J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca)* (MPG) 59, Paris 1857-1866, σσ. 613-620.

καὶ λόγος (Βίοι σοφιστῶν 2.583.17) και στον Βίο και πολιτεία της Αγίας και ισαποστόλου Μαρίας Μαγδαληνῆς²⁵⁷:...καὶ ἐνδύσαντες τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, οὐκέτι πλέον αὐτῷ προσεγέρθη ὁ καῖσαρ (5.23), ενώ το δεύτερο στη Μικράν Κατήχησιν του Θεοδώρου Στουδίτου:...συντύχωμεν σὺν πολλῇ προσοχῇ συστέλλοντες τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀπὸ τοῦ βλεμματίζειν (3.31) και στην Διόπτρα του Φίλιππου Μονότροπου:...ἠτένιζεν ἐμπαθῶς βλεμματίζον (5.1.76). Ο Αλεξίου προσθέτει μεταγενέστερης εποχῆς ἔργα, ὅπως τα Προδρομικά και την Αχιλλεΐδα.²⁵⁸

Το σκουτέλιον (1285), δηλαδή μικρό πήλινο σκεῦος ἢ φλιτζάνι προέρχεται ἀπὸ το λατινικὸ *scoutella*²⁵⁹ και απαντᾷ στον Βίο του Πάπα Αγίου Γρηγορίου Ι'²⁶⁰:...ἄλλο σκεῦος, τίμιε πάτερ, οὐκ ἔχομεν εἰ μὴ τὸ ἀργύρεον σκουτέλιον...(153.25, 153.28, 153.30, 153.32, 154.23), στον Θεόδωρο Στουδίτη²⁶¹:...κόκκους ἐξέστους, καὶ ἁλμαίαν εἰς τὰ σκουτέλλια...(Υποτύπωσις τῆς καταστάσεως τῆς μονῆς τῶν Στουδίου 1716.23), και στον Βίο του Αγίου Γεωργίου του τροπαιοφόρου:...ἔπειτα ἔβαλέ το εἰς ἓνα σκουτέλιον...(2.105.4).²⁶² Τέλος, πολὺ συχνὰ το βρίσκουμε στο *Περὶ βασιλείου τάξεως*:...ἐκρεμάσθησαν τὰ μικρὰ σκουτέλλια (582.21, 585.18, 586.12, 586.14, 592.10, 597.19, 598.1) και στα Βασιλικά²⁶³:...ἐδανείσατό τις ἀπ' ἐμοῦ νομίσματα ρ' δεδωκώς μοι ἐνέχυρα σκουτέλια (2.3.158.2). Πράγματι με μικρὸ φλιτζάνι θα μπορούσαμε να παρομοιάσουμε το κόκαλο του αγκῶνα, ερμηνεία που ἔδωσε ο Αλεξίου απορρίπτοντας τη διόρθωση του στίχου.²⁶⁴

Το ρῆμα καταλαγχάνω (1407) εντοπίζεται στον Φυσιολόγο:... ὅταν δὲ καταλάχη τινὰ ἄνθρωπον, ἐσθίει αὐτὸν...(8.4), ὅπου περιγράφεται ο κροκόδειλος ως ζῷο που βρίσκεται στα ποτάμια και στις λίμνες. Απὸ το κεφάλι ἕως τον ομφαλὸ εἶχε ὄψη λέοντος, ενώ ἀπὸ τον ομφαλὸ και κάτω φιδιού, δηλαδή μια εἰκόνα που θυμίζει την περιγραφή του δράκοντα στο Διγενή και γενικά την παράδοση τη σχετική με την Χίμαιρα και τον Βελλερεφόντη. Απαντᾷ ἀκόμη, στον Μέγα Αθανάσιο:...τοῦτο δὲ ἔλεγε, δοκῶν καταλαγχάνειν τῷ ἱερεῖ...(Διὰ τι ἐκλήθη ὁ Μελχισεδέκ «Ἀπάτωρ,

²⁵⁷F. Halkin, "Une vie grecque de sainte Marie-Madeleine (BHG 1161x)," *Analecta Bollandiana* 105 (1987), 6-16.

²⁵⁸Αλεξίου, *Ακριτικά*, σ.47.

²⁵⁹Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ.241.

²⁶⁰R. Abicht and H. Schmidt, "Quellennachweise zum Codex Suprasliensis," *Archiv für slavische Philologie* 18 (1896), 152-155.

²⁶¹J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca)* (MPG) 99, Paris 1860, σσ. 1704-1720.

²⁶²J. B. Aufhauser, *Miracula S. Georgii*, Leipzig 1913, σσ. 103-107.

²⁶³Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, Γ', σσ. 354 – 364.

²⁶⁴Αλεξίου, *Ακριτικά*, σ. 13.

Ἀμήτωρ καὶ Ἀγενεαλόγητος.» Ἱστορία εἰς τὸν Μελχισεδέκ 28.528.11)²⁶⁵, στον Ἰωάννη Δαμασκηνό:...ὥς ἑκατέρων ἐν μέρει καταλαγχάνουσιν...(Ἱερὰ Παράλληλα 96.376.16),²⁶⁶ στα *Carmina Delphis Inventa*²⁶⁷:...αἰνιφοβόλους πάγους κατελάχετε...(2.13-16) καὶ τέλος στον Ρητόριο²⁶⁸:...καὶ σκότειτὸν δε κανὸν ἦτοι ἐν ποίῳ προσώπῳ κατέλαχεν (Περὶ τῆς τῶν πλανωμένων ἀστέρων φύσεως καὶ δυνάμεως καὶ ὧν κυριεύει μελῶν ἕκαστος καὶ τί σημαίνει 7.224.18).²⁶⁹ Το ρήμα **ἐπεσφίκτηκεν** (1453), δηλαδή σφίχτηκε ἀπὸ τὸν πόνο συναντάται σε δύο μόνο προγενέστερες πηγές. Πρώτα στον Φίλωνα τὸν Ἰουδαίο:...τῶν δὲ ἔμπαλιν τοὺς θυμοὺς ἐπήλειψε καὶ τὰς ὀδύνας ἐπέσφιγξε...(Περὶ ἐνυπνίων 2.165.5)²⁷⁰ καὶ ἔπειτα στον Βίο καὶ τα θαύματα τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου: ...ὀδύνη δὲ σφοδρᾷ σφιγγόμενος (13.19).²⁷¹

Το ρήμα **γομώνω** (637),σε ἀντίθεση με τὸ γεμίζω, δὲν ἐντοπίζεται σε πολλὰ κείμενα. Το συναντούμε στις *Ἀπόκρυφες Πράξεις τοῦ Φιλίππου*²⁷² με τὴ μορφή ἀπαρεμφάτου:...καὶ τὸ πᾶν πλῆθος, ὥς γομῶσαι καμήλους ἄρτων, καὶ πολλὰ ἐφόδια (7.7.3), στη *Διαθήκη τοῦ Ἰώβ*²⁷³:... εἶχον δὲ καμήλους ἑννακισχιλίους, καὶ ἐξ αὐτῶν ἐξελεξάμην τρισχιλίας ἐργάζεσθαι πᾶσαν πόλιν, καὶ γομώσας ἀγαθῶν ἀπέστειλα εἰς τὰς πόλεις καὶ εἰς τὰς κόμας (9.5.1), στον *Διάλογο τοῦ Τιμόθεου καὶ τοῦ Ἀκύλα*²⁷⁴: ...γομώσας τὸν ἄερα λόγους (5.4.1) καὶ στον Βίο τοῦ Παχωμίου²⁷⁵:...γομώσας τὸ πλοῖον σίτου...(249.1) ὡς μετοχή, ἐνῶ μόνο στους *Μυθίαμβους Αἰσώπου* τοῦ Βαλέριου Βάβριου ὡς ρήμα: ...πάλιν γομώσω τὸν ὄνον ἦγε (2.111.9).²⁷⁶

Ο **νεροφόρος** (638) ἀπαντᾷ κυρίως σε κείμενα θρησκευτικοῦ περιεχομένου ὅπως

²⁶⁵J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca)* (MPG) 28, Paris 1857–1866, σσ. 525-529.

²⁶⁶J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca)* (MPG) 95 & 96, Paris 1857–1866, σσ. 95:1040-1588, 96:9-441.

²⁶⁷K. Jan, *Musici scriptores Graeci*, Leipzig 1895 (repr. Hildesheim 1962), σσ. 434-448.

²⁶⁸Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, Γ', σ. 32.

²⁶⁹F. Boll, *Codices Germanici* [*Catalogus Codicum Astrologorum Graecorum* 7], Brussels 1908, σσ. 214-226.

²⁷⁰P. Wendland, *Philonis Alexandrini opera quae su persunt*, 3, Berlin 1898 (repr. Berlin 1962), σσ. 204-306.

²⁷¹A. Papadopoulos-Kerameus, *Varia graeca sacra*, St. Petersburg 1909 (repr. Leipzig 1975), σσ. 1-75.

²⁷²F. Amsler, B. Bouvier, and F. Bovon, *Acta Philippi* [*Corpus Christianorum. Series Apocryphorum* 11], Turnhout 1999, σσ. 3-431.

²⁷³S.P. Brock, *Testamentum Jobi* [*Pseudepigrapha Veteris Testamenti Graece* 2], Leiden 1967, σσ. 19-59.

²⁷⁴R.G. Robertson, *The Dialogue of Timothy and Aquila: A Critical Text, Introduction to the Manuscript Evidence, and an Inquiry into the Sources and Literary Relationships*, Cambridge, Massachusetts 1986, σσ.i-cxxix.

²⁷⁵F. Halkin, *Sancti Pachomii vitae Graecae* [*Subsidia hagiographica* 19], Brussels 1932, σσ. 166-271.

²⁷⁶B.E. Perry, *Babrius and Phaedrus*, Cambridge, Mass. 1965, σσ. 2-186.

στον *Βίο* και τα θαύματα του αγίου Κοσμά και Δαμιανού²⁷⁷:...ἀρπάσας αὐτὸν ὁ
θεράπων τοῦ Χριστοῦ ὁ ἐν τάξει περιχύτου τῷ νοσοῦντι φαινόμενος ἐνέβαλεν εἰς τὴν
νεροφόρον (2.14.37), στους Λόγους του Εφραίμ Σύρου:...Ἐν ἐκείνῃ τῇ φλογὶ τῇ
μελλούσῃ διαδέχεσθαι τοὺς ἁμαρτωλοὺς, οὔτε νεροφόρος παράκειται (Λόγοι
παραινετικοὶ πρὸς τοὺς κατ' Αἴγυπτον μοναχοὺς 35.72),²⁷⁸ στον *Βίο* του αγίου
Πατρικίου επισκόπου Προύσας:...ὁ δὲ ὁσῖος Πατρίκιος εἰσελθὼν ἐν τῷ ζέματι ὡς εἰς
νεροφόρον ἐνήχετο...(7.7),²⁷⁹ στον *Βίο* της Αγίας Μελανίας της Ρωμαίας:... ὡς τοὺς
λουομένους ἐκ τῆς νεροφόρου θεωρεῖν (2.18.9),²⁸⁰ στους Λόγους του Ιωάννη
Δαμασκηνού:...ἐπέστρεψεν εἰκόνι χρωματισθὲν τὸ τεράστιον ὑπερθε τῆς νεροφόρου
καταπαγῆναι (Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ λόγος
ἀπολογητικὸς πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας 3.90.35)²⁸¹ και τέλος στην
Χρονογραφία του Θεοφάνη Ομολογητή:...δεινῶς βλασφημήσας ἐλεεινῶς ἐν τῇ
νεροφόρῳ τέθνηκεν (142.14).

Η φράση **πλάσματα ἢ μύθους** (718) υπάρχει με αυτή τη μορφή στον Ιωάννη
Χρυσόστομο:...μῦθοι καὶ πλάσματα ψυχαγωγεῖν εἰώθασι πολλάκις τοὺς
ἀκροατὰς...(Ἑρμηνεία εἰς τοὺς Ψαλμοὺς 55.169.19),²⁸² ενώ η λέξη **κατωμάγουλον**
(776) δεν βρίσκεται αλλού εκτός από τον Διγενή του Escorial και τα Σχόλια στον
Ορέστη του Ευριπίδη (362.3).²⁸³

Το αξίωμα του **πρωτοστράτορα** (796) απαντά πρώτη φορά τον 9^ο και 10^ο αιώνα
στον Θεοφάνη Ομολογητή (*Χρονογραφία* 383.11, 438.16). Πρόκειται για την
λατινικής προέλευσης λέξη *strator* που σημαίνει *ιπποκόμος* και στην περίπτωση μας
αρχιιπποκόμος.²⁸⁴ Επαναλαμβάνεται κυρίως στα *Τακτικά του Λέοντος* και στο
Κλητορολόγιον του Φιλοθέου (53.14), στη *Συνέχεια* του Γεωργίου Μοναχού
(110.1056.21), στον *Βίο του Αγίου Δαβίδ, Συμεών και Γεωργίου* (17.45), στο *Περὶ*
βασιλείου τάξεως (490.8, 568.15, 608.14, 609.10, 610.19, 716.2, 729.4, 713.25,

²⁷⁷L. Deubner, *Kosmas und Damian: Texte und Einleitung*, Leipzig-Berlin 1907, σσ. 97-208.

²⁷⁸K.G. Phrantzolas, *Ὁσίου Ἐφραίμ τοῦ Σύρου ἔργα*, 3, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 36-294.

²⁷⁹F. Halkin, "Les deux Passions de Saint Patrice, évêque de Pruse en Bithynie," *Analecta Bollandiana* 78 (1960), 133-138.

²⁸⁰D. Gorce, *Vie de Sainte Mélanie* [Sources chrétiennes 90], Paris 1962, σσ. 124-270.

²⁸¹P.B. Kotter, *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, 3, [Patristische Texte und Studien 17], Berlin 1975, σσ. 65-200.

²⁸²J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca)* (MPG) 55, Paris 1857-1866, σσ. 39-498.

²⁸³W. Dindorf, *Scholia Graeca in Euripidis tragoedias*, 1 - 4., Oxford 1863, σσ. 2:3-347, 4:254-259.

²⁸⁴Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ. 239, A. Kazhdan (ed.) κ.ά., *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Γ', Νέα Υόρκη - Οξφόρδη 1991, σ.1748 (protostrator).

1.73.20), στη *Συνέχεια* του Γεωργίου Μοναχού (827.23), στη *Συνέχεια* του Θεοφάνη (231.23, 233.7, 307.1), και αργότερα στον Σκυλίτζη (*Σύνοψις ἱστοριῶν* Bal.1 4.49, 8.26, 9.2, 10.5, Con 9 3.61) και στον Κεδρηνό (*Σύνοψις ἱστοριῶν* 2.195.22, 2.196.17, 2.279.18, 2.547.22). Επιπλέον, εντύπωση προκαλεί το αξίωμα *στρατήγισσα* (997), το οποίο πέρα από το *Περὶ βασιλείου τάξεως: ...αἱ πατρικίαι καὶ αἱ στρατήγισσαι ἴστανται κονσιστώριον εἰς τὸν τρίκλινον* (2.65.29),...*ὁμοίως καὶ αἱ στρατήγισσαι προσκηνοῦσιν αὐτήν*...(2.66.3) δεν συναντάται αλλού.

Το επίθετο *πάντερπνα* (1051) εντοπίζεται στη θεολογική/ εκκλησιαστική γραμματεία και κυρίως σε έργα, όπως το *Μαρτύριο του Θεόδωρου στρατηλάτη*²⁸⁵:...*τὴν πάντερπνον ταύτην καὶ θαυμαστὴν θυμηδίαν*...(4.39), το *Εγκώμιο του Αγίου Δημητρίου*²⁸⁶:...*κρίνον ὠραιότατον, πάντερπνον καὶ εὐωδέστατον*...(1.5), τον *Λόγον εἰς τὴν ανακομιδὴν του λειψάνου του Οσίου Νικολάου Μύρων*²⁸⁷:...*βουλόμενοι ἄραι εἰκόνα τινὰ ἁγιωτάτην καὶ πάντερπνον* (8.5), τον *Βίο του Αγίου Παγκρατίου*:...*ἤχησεν σάλπιγξ εὐχος λυρικὸν μέλος πάντερπνον* (110.10) και του Ευθυμίου Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως²⁸⁸: ...*βίβλον τε πάντερπνον* (8.51.16). Απαντά ακόμη, στον Ρωμανό Μελωδό:...*μυροθήκη τοῦ πνεύματος πάντερπνε*...(Υμνοι 56.1.28), αλλά και στον *Βίο του Μιχαήλ πρεσβυτέρου και συγκέλου Ιεροσολύμων*:...*ἐκ λειμώνων ἑαρινῶν πάντερπνα ἄνθη* (100.24),²⁸⁹ στον *Βίο του Στεφάνου του Νέου του Στέφανου Διακόνου*²⁹⁰:...*πάντερπνα καὶ θαυμαστὰ διηγήματα*...(2.44),...*πάντερπνα καὶ ἀληθινὰ διηγήματα*...(7.17), και στη *Συνέχεια του Θεοφάνη*:...*τὸ τῆς Θεοτόκου ὥραιον καὶ πάντερπνον τῆς προσευχῆς ἐστὶν ἱερὸν* (335.19).

Τα *ἐξαρέσκεια* (1067), δηλαδή οι επιθυμίες, ως ουσιαστικό βρίσκονται στα Έγγραφα της μονῆς Λάβρας:...*ἐξαρέσκειας εἰμῶν*...(24.13),²⁹¹ ενώ στις υπόλοιπες πηγές έχει τη μορφή απαρεμφάτου, όπως στον *Οικονομικό του Ξενοφώντος*:...*ὥστε ἔχειν καὶ θεοὺς ἐξαρέσκεσθαι* (5.3.5), στον Βασίλειο της Ἀγκυρας:...*ὥστε τὸ τῷ θεῷ*

²⁸⁵F. Halkin, *Inédits byzantins d' Ochrida, Candie et Moscou* [Subsidia hagiographica 38], Brussels 1963], σσ. 71-85.

²⁸⁶B. Laourdas, "Βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ ἐγκώμια εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον," *Μακεδονικά* 4 (1960), 116-121.

²⁸⁷G. Anrich, *Hagios Nikolaos. Der Heilige Nikolaos in der griechischen Kirche. Texte und Untersuchungen*, 1, Berlin 1913, σσ. 435-449.

²⁸⁸P. Karlin-Hayter, *Vita Euthymii patriarchae Constantinopolitani* [Bibliothèque de Byzantion 3], Brussels 1970, σσ. 3-147.

²⁸⁹M. Cunningham, *The life of Michael the Synkellos* [Belfast Byzantine Texts and Translations 1], Belfast 1991, σσ. 44-128.

²⁹⁰M.-F. Auzépy, *La Vie d' Étienne le Jeune par Étienne le Diacre* [Birmingham Byzantine and Ottoman monographs 3], Aldershot/ Brookfield 1997, σσ. 87-177.

²⁹¹A. Guillou, P. Lemerle, D. Papachryssanthou, and N. Svoronos, *Actes de Lavra. Première partie. Des origines à 1204* [Archives de l'Athos V], Paris 1970, σσ. 89-373.

ἐξαρεσκεύεσθαι (Περὶ παρθενίας 720.23),²⁹² στον Δίωνα του Συνεσίου Κυρήνης²⁹³:...καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐξαρέσκεσθαι καὶ τὰ θεῖα τηρεῖν ἀκηλίδωτα (6.3.6), στο *Ανθολόγιον* του Ιωάννη Στοβαίου: ...θεοῖς ἐξαρέσκεσθαι θύοντας... (4.15a19.14), στον Κλήμη Αλεξανδρείας: ...εἰς φθορὰς ἐξαρεσκευόμενον...(Παιδαγωγὸς 3.1.1.2.8)²⁹⁴ και στον Εφραίμ Σύρου:...καὶ ἐξαρεσκόμενοι προσχαρίζονται καὶ μισθοὺς παρέχουσιν...(Περὶ ἀρετῆς πρὸς νεώτερον ἀσκητήν 3.40).²⁹⁵

Το ρήμα **προκαρτερέψωμεν** (1515) απαντά με αυτή την πρόθεση στις *Επιστολές* του Νεΐλου από την Ἀγκυρα²⁹⁶:...φεῦγε τοίνυν τὴν λύμην καὶ τὸν βόρβορον τούτων προκαρτερῶν τοῖς γεγεννηκόσι σε φιλοστόργως (2.206.11) και στον *Νομοκανόνα* του Φωτίου:...πρότεραν τριετίαν προκαρτερεΐτωσαν...(11.3.44).²⁹⁷ Το ρήμα **ἐτσιγκρίασεν** (1520), δηλαδή ζάρωσε, ετυμολογικά προερχόμενο από το *τσιγγρός* που σημαίνει *τραχύς, ανώμαλος, ζαρωμένος*,²⁹⁸ προϋπάρχει μόνο στον *Βίο του Αγίου Δυσμά*²⁹⁹:...καὶ προωδοποιεῖ αὐτῆς περὶ τοῦ βλέπεσθαι αὐτὴν ἐκ τοῦ δολίου τόπου καὶ τζιγκροῦ καὶ δύσκολου...(8.56). Τέλος το ρήμα **ἐσυνέκρινε** (1731) αποκτά τη σημασία *ενέκρινε*,³⁰⁰ πράγμα που εντοπίζεται στην *Παλαιά Διαθήκη*:...οὐ γὰρ συνέκριναν τί ποιήσωσιν αὐτὸν...(Αριθμοὶ 15.34.2) και στην *Εκκλησιαστική Ιστορία* του Θεοδώρητου:... οἱ δι'εὐσέβειαν ἀθλήσαντες φονεῦσιν οὐ συνεκρίνοντο ἄταφοι μένοντες τὰ σώματα...(259.1).³⁰¹

²⁹²J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (MPG)* 30, Paris 1857–1866, σσ. 669-809.

²⁹³N. Aujoulat and J. Lamoureux, *Synésios de Cyrène, IV, Opuscles I*, Paris 2004, σσ. 140-185.

²⁹⁴M. Harl, H.-I. Marrou, C. Matray, and C. Mondésert, *Clément d'Alexandrie. Le pédagogue*, 1 – 3, [Sources chrétiennes 70, 108, 158], Paris 1960 – 1970, σσ. 1:108-294; 2:10-242; 3:12-190.

²⁹⁵K.G. Phrantzolas, *Ὅσιον Ἐφραίμ τοῦ Σύρου ἔργα*, 2, Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 77-110.

²⁹⁶J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (MPG)* 79, Paris 1857–1866, σσ. 82-582.

²⁹⁷M. Potles and G. A. Rhalles, *Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων, καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων, καὶ τῶν κατὰ μέρος ἁγίων πατέρων*, 1, Αθήνα 1852, σσ. 5–335.

²⁹⁸Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σ. 246.

²⁹⁹R. Gounelle, "Une légende apocryphe relatant la recontre du bon latron et de la Sainte Famille en Égypte," *Analecta Bollandiana* 121 (2003), 262-268 (even pages).

³⁰⁰Την αναφορά στην χρήση του στη μετάφραση των Ο΄ κάνει και ο Αλεξίου στα *Ακριτικά*, σ. 49.

³⁰¹L. Parmentier and F. Scheidweiler, *Theodoret. Kirchengeschichte*, [Die griechischen christlichen Schriftsteller 44], Berlin ²1954, σσ. 1-349.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η καταγραφή παράλληλων χωρίων της γλωσσικής ύλης του Διγενή Ακρίτη του Escorial που προηγήθηκε, δείχνει μια ιδιαίτερη σχέση της παραλλαγής αυτής με έργα που γράφτηκαν τον 9^ο και 10^ο αιώνα ή έργα των οποίων η μορφή έγινε αντικείμενο επεξεργασίας και ανανεώθηκε από μια ομάδα ανθρώπων, συνδεδεμένη με τον αυτοκρατορικό κύκλο. Ο 10^{ος} αιώνας έχει χαρακτηριστεί ως η αρχή του εγκυκλοπαιδισμού, της παιδείας και της αναγέννησης των γραμμάτων. Την εποχή αυτή συναντάται και συνυπάρχει ο βυζαντινός και ο ισλαμικός κόσμος. Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος συνεχίζει μια πνευματική κίνηση που είχε εκδηλωθεί πριν από αυτόν, συγκεντρώνοντας έργα και δημιουργώντας νέες συλλογές.³⁰²

Πολλά έργα την εποχή αυτή αναθεωρήθηκαν κοντά στο παλάτι, όπως η *Παλατινή Ανθολογία*, της οποίας τη βάση αποτελεί η ανθολογία του Κωνσταντίνου Κεφαλά, πρωτόπαπα του παλατιού επί Λέοντος Στ',³⁰³ ή τα *Γεωπονικά*, μια συλλογή αποσπασμάτων τα οποία ο αυτοκράτορας προσεκτικά συνέλεξε για να καταστούν εύκολα προσβάσιμο κοινό κτήμα.³⁰⁴ Με τον ίδιο τρόπο συγκέντρωσε αποσπάσματα *Τακτικών* στον κώδικα Laur.55,4.³⁰⁵ Ο Ευάριστος, βιβλιοθηκάρχης, διάκονος, ίσως και χαρτοφύλαξ, αναφέρει ότι διατάχθηκε από τον Κωνσταντίνο να δημιουργήσει μια συλλογή, ή καλύτερα μια σύνοψη, της ιστορίας των αγίων που γιορτάζονται στους περιοδικούς κύκλους του έτους.³⁰⁶ Στον Κωνσταντίνο αφιερώνεται επίσης μια *Σύνοψις ἐν ἐπιτομῇ τῆς ἱατρικῆς ἀπάσης τέχνης* και το *Περὶ διαίτης* σε δύο βιβλία, πραγματείες που είναι γραμμένες σε τέτοια γλώσσα, ώστε να γίνονται κατανοητές από το λιγότερο μορφωμένο αναγνωστικό κοινό, σύμφωνα με τις εντολές του Πορφυρογέννητου.³⁰⁷ Ο Γενέσιος του αφιερώνει τις *Βασιλείαις*,³⁰⁸ ενώ και η *Συνέχεια του Θεοφάνη* θεωρείται έργο το υλικό του οποίου συγκεντρώθηκε από τον

³⁰²Lemerle, *Ο πρώτος Βυζαντινός ουμανισμός*, σσ. 241-242.

³⁰³Δετοράκης, *Βυζαντινή φιλολογία*, σσ.189 – 190, Lauxtermann, *Byzantine Poetry*, σσ. 83 - 89.

³⁰⁴Lemerle, *Ο πρώτος Βυζαντινός ουμανισμός*, σσ. 264 – 268.

³⁰⁵Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, Γ', σσ. 173 – 174, Lemerle, *Ο πρώτος Βυζαντινός ουμανισμός*, σσ. 268 – 269.

³⁰⁶Dagron– Flusin, *Le Livre Des Ceremoniis*, σσ. 26 – 27.

³⁰⁷Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, Γ', σ. 133, Lemerle, *Ο πρώτος Βυζαντινός ουμανισμός*, σσ. 271 – 272.

³⁰⁸Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, Β', σσ. 159 – 160, Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, Β', σ. 281.

Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο.³⁰⁹ Έκανε μάλιστα προσπάθεια να συγκεντρώσει και να παρουσιάσει σε άλλη μορφή όλα τα ιστορικά έργα που ήταν προσβάσιμα σε αυτόν. Γι' αυτό συνέλαβε την ιδέα των *Excerpta* που αποτελούνται από αποσπάσματα παλαιότερων ιστορικών (έως του 7^{ου} αιώνα), με μόνη εξαίρεση τον Γεώργιο Μοναχό (9^{ος} αιώνας) που επίσης αξιοποιείται.³¹⁰

Ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει στο έργο του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου *Περὶ βασιλείου τάξεως*, στο οποίο απαντούν πολλοί όροι και εκφράσεις, όπως προκύπτει από την εξέταση του λεξιλογίου της παραλλαγής του Escorial που προηγήθηκε. Το *Περὶ βασιλείου τάξεως* φαίνεται να έχει γραφεί από γραφείς κοντά στην αυλή. Ως επι το πλείστον τα έργα του Πορφυρογέννητου σώζονται σε χειρόγραφα του 10^{ου} και 11^{ου} αιώνα, τα οποία είναι σύγχρονα ή σχεδόν σύγχρονα του συγγραφέα τους και αντιγράφηκαν σε περιβάλλον κοντά στην αυλή. Τα χειρόγραφα στα οποία παραδίδεται το έργο, ακόμα και αν είναι γραμμένα από χέρια διαφορετικών αντιγραφέων, είναι σύγχρονα και μπορούν να χρονολογηθούν στα μέσα του 10^{ου} αιώνα.³¹¹ Ο Irigoien, βασισμένος σε κωδικολογικά και παλαιογραφικά στοιχεία θεωρεί ότι τα χειρόγραφα αυτά αντιγράφηκαν στο αυτοκρατορικό scriptorium.³¹²

Πρέπει να προστεθεί επίσης ότι και το χειρόγραφο του Βερολίνου των *Ιππιατρικών* (Phillipicus 1538 ή Berolinensisgr. 134) ήταν χειρόγραφο πολυτελείας και μοιάζει στη μορφή με άλλα χειρόγραφα πραγματειών της ίδιας εποχής που συντέθηκαν υπό την αιγίδα του αυτοκράτορα. Σύμφωνα με την McCabe, η συλλογή των *Ιππιατρικών* σώζεται σε πέντε παραλλαγές, από τις οποίες οι δύο χρονολογούνται τον 10^ο αιώνα, ενώ οι υπόλοιπες είναι μεταγενέστερες και στηρίζονται κατά βάση σε αυτές.³¹³ Από αυτές η παραλλαγή B (Phillipicus 1538 ή Berolinensisgr. 134) μας μεταφέρει πιο κοντά στο παλάτι, αφού έχει χαρακτηριστικά όμοια με άλλα πολυτελή χειρόγραφα του 10^{ου} αιώνα και έχει αναγνωριστεί ως προϊόν του αυτοκρατορικού scriptorium, λόγω της καλής ποιότητας της περγαμηνής, της καλλιγραφίας και της διακόσμησής του.³¹⁴ Ακόμη, το χέρι του αντιγραφέα είναι πανομοιότυπο με εκείνο του κώδικα Barb. gr.310 που περιέχει μια συλλογή στίχων του Ανακρέοντα. Ανάμεσα στα καταγεγραμμένα

³⁰⁹Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, Β', σσ. 143 – 144, Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, Β', σσ. 281 – 282, Χ. Σιδερή, *Νεωτερικές τάσεις στην ιστοριογραφία των Μακεδόνων: η περίπτωση της Συνέχειας Θεοφάνη (βιβλία α' - δ')*, (διδασκαρική διατριβή). Αθήνα 2017, σσ. 4 - 6.

³¹⁰Lemerle, *Ο πρώτος Βυζαντινός ουμανισμός*, σσ. 254 – 264.

³¹¹Dagron– Flusin, *Le Livre Des Ceremoniis*, σσ. 39 – 40.

³¹²Irigoien, «Rour une étude des centres de copie II», σ. 177.

³¹³McCabe, *Hippiatrica*, σσ. 18 – 19.

³¹⁴McCabe, *Hippiatrica*, σσ. 23 – 24.

ποιήματα υπήρχε και ένα που θεωρείται ότι ήταν αφιερωμένο στο θάνατο του Λέοντος Στ' και του Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου, όπως αυτό του Συμεώνος Μεταφραστου. Αυτό ίσως εκλαμβάνεται ως ένα ακόμη στοιχείο σύνδεσης με την αυλή.³¹⁵ Σε επίπεδο περιεχομένου, μαγικές συνταγές και παράδοξες πρακτικές παραλείπονται, εφόσον δεν επιτρέπονταν και από τη νομοθεσία, γεγονός που επιβεβαιώνει την επανέκδοση μέσα σε ένα επίσημο περιβάλλον. Στο τέλος ενσωματώνονται και δύο συνταγές (*materia medica*) που είναι αδύνατον να υπήρχαν πριν την αραβική κατάκτηση.³¹⁶ Το γεγονός ότι τα υπόλοιπα χειρόγραφα που προέχονται από την παραλλαγή Β ή την χρησιμοποιούν είναι μεταγενέστερα (14^ο – 16^ο αιώνα), φανερώνει ότι η παραλλαγή αυτή παρέμενε στην αυτοκρατορική βιβλιοθήκη και η πρόσβαση σε αυτή δεν ήταν εύκολη.³¹⁷

Στην παραλλαγή του Escorial απαντά επίσης ιατρικό λεξιλόγιο που εντοπίζεται και σε προγενέστερες ιατρικές πραγματείες. Τον 10^ο αιώνα συγκροτείται και ένα είδος ιατρικής εγκυκλοπαίδειας, ένα συμπύλημα ιατρικών πραγματειών προγενέστερης εποχής, έργο σύλλληψης μάλλον του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου. Η *Σύνοψις ἐν ἐπιτομῇ τῆς ἱατρικῆς ἀπάσης τέχνης* και το *Περὶ διαίτης* του Θεοφάνη Νόννου έχουν προοίμια που ομοιάζουν με αυτά των πραγματειών του Κωνσταντίνου Ζ'.³¹⁸ Ο Irigoín εξετάζοντας τους κώδικες Marc. gr. 269 και Vatic. gr. 276 στους οποίους παραδίδεται η Ιπποκρατική συλλογή, υποστήριξε ότι πρόκειται για έργο του 10^{ου} αιώνα και όχι κάποιας πολύ προγενέστερης εποχής.³¹⁹

Συγχοί είναι και οι πολεμικοί όροι που απαντούν κυρίως σε *Τακτικά* (στρατιωτικά εγχειρίδια). Την εποχή του Πορφυρογέννητου φαίνεται ότι συγκροτήθηκε ένα *corpus Στρατηγικῶν*, το οποίο ξεκινούσε με ένα παράρτημα του *Περὶ βασιλείου τάξεως* και κατέληγε στο *Στρατηγικὸν περὶ διαφορῶν ἐθνῶν*.³²⁰ Δημιουργήθηκε πιθανόν στο βιβλιογραφικό εργαστήριο στη Βιβλιοθήκη του παλατιού (κώδικας Laurentianus 55,4), όπου και παρέμεινε μέχρι το 1204. Ο Irigoín διαπιστώνει ομοιότητες ανάμεσα στο χειρόγραφο αυτό και στα χειρόγραφα Turinensis 980 (*Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας*), Vaticanus gr. 73 (*Περὶ γνωμῶν*), Lipsiensis Bibl. Urb. 28 (*Περὶ βασιλείου τάξεως*),

³¹⁵ McCabe, *Hippiatrica*, σ. 24, σημ.33, Lauxtermann, *Byzantine Poetry*, σσ. 123 - 128.

³¹⁶ McCabe, *Hippiatrica*, σ. 272.

³¹⁷ Irigoín, «Rour une étude des centres de copie II», σσ. 179 – 180.

³¹⁸ Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, Γ', σ. 133, Lemerle, *Ο πρώτος Βυζαντινὸς ουμανισμός*, σ.262.

³¹⁹ J. Irigoín, «Tradition manuscrite et histoire du texte: quelques problems relatifs à la collection hippocratique», *Revue d' Histoire des Textes*, 3 (1973), σ.5, σημ.6.

³²⁰ Hunger, *Βυζαντινὴ λογοτεχνία*, Γ', σσ. 173 – 174.

αλλά και το χειρόγραφο του Βερολίνου των *Ιππιατρικών* (Berolinensis gr. 134), τα οποία θεωρεί ως μία ομάδα, προερχόμενη από το βιβλιογραφικό εργαστήριο. Μάλιστα τού δημιουργείται η εντύπωση ότι πρόκειται για χειρόγραφα απομονωμένα στην Βιβλιοθήκη του Παλατιού, όπου κανείς δεν είχε την άδεια να τα αντιγράψει.³²¹ Παρατηρείται επίσης ότι πριν το *Περὶ βασιλείου τάξεως* είναι ενσωματωμένη στο χειρόγραφο μια πραγματεία στρατιωτικού περιεχομένου με τον υπότιτλο «ὅσα δεῖ παραφυλάττειν βασιλέως μέλλοντος ταξιδεύειν», γραμμένη σε ατιμέλητο ύφος.³²²

Τέλος, ως πιθανές πηγές συχνά καταγράφονται και Βίοι αγίων. Αυτό όμως δεν είναι παράξενο, αν αναλογιστούμε ότι ακριβώς εκείνη την εποχή ο Συμεών Μεταφραστής και το επιτελείο του καταπιάστηκε με Βίους αγίων, γραμμένους σε δημώδη γλώσσα και λαϊκότροπο ύφος, για να καταρτίσει το *Μηνολόγιο* του, ύστερα από αυτοκρατορική προτροπή.³²³ Ο Høgel σημειώνει ότι πρόκειται για ένα έργο του δεύτερου μισού του 10^{ου} αιώνα, το οποίο άρχισε με εντολή ενός αυτοκράτορα, του οποίου το όνομα δεν είναι γνωστό.³²⁴

Όπως φαίνεται λοιπόν από την λεξιλογική έρευνα, η επιρροή, ειδικά των έργων του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου και της εποχής του στην παραλλαγή του Escorial, οδηγεί στο συμπέρασμα να θεωρηθεί πιθανή η συγγραφή του αρχικού κειμένου του έπους κοντά στο αυτοκρατορικό περιβάλλον. Η πιθανότητα αυτή ενισχύεται και από τον απόηχο στο κείμενο των γεγονότων του 9^{ου} και 10^{ου} αιώνα στην ευρύτερη περιοχή του Ευφράτη, όπου η συμμαχία Βυζαντινών και Σαρακηνών δημιούργησε αυτόν τον αραβο – βυζαντινό ήρωα.³²⁵ Η όλη οργάνωση του κειμένου παραπέμπει στην εγκυκλοπαιδική τάση του Κύκλου του Πορφυρογέννητου, όπου γνωστοί και άγνωστοι συμπληρωτές δρούσαν κάτω από την αυτοκρατορική εποπτεία.³²⁶

³²¹ Irigoin, «Rour une étude des centres de copie II», σσ. 178 – 181.

³²² Dagron - Flusin, *Le Livre Des Ceremoniis*, σσ. 33-34.

³²³ Δετοράκης, *Βυζαντινή Φιλολογία*, Γ', σσ. 233 – 234.

³²⁴ Chr. Høgel, «The Redaction of Symeon Metaphrastes: Literary aspects of the metaphrastic martyrta» στο Chr. Høgel, *Metaphrasis. Redactions and Audienses in Middle Byzantine Hagiography*, Oslo 1996, σ.8.

³²⁵ Beck, *Ιστορία*, σσ.135-136. Ο Αλεξίου παρατηρεί ότι και τα γεγονότα στο Άσμα του Αρμούρη βρίσκονται στο παρόν των αραβο – βυζαντινών συγκρούσεων κυρίως στην περιοχή του Ευφράτη (Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σσ. 168 – 169).

³²⁶ Ένα άλλο παρόμοιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα *Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως*. Ο έντονος λαϊκός χαρακτήρας των περιγραφών και η μορφή των κειμένων οδηγούν στο συμπέρασμα πως η πρώτη μορφή του κειμένου πρέπει να χρονολογηθεί στον 10^ο αιώνα, αν και η επαυξημένη με νέα στοιχεία συλλογή που είναι γνωστή ως σήμερα, ανήκει στον 11^ο /12^ο αιώνα. (Δετοράκης, *Βυζαντινή Φιλολογία*, Γ', σσ.194 – 195). Παρόμοια ήταν και η διαδρομή της ιστορίας του Διγενή, όπου η πρώτη εκδοχή χρονολογείται γύρω στον 10^ο αιώνα, μια επαυξημένη εκδοχή παραπέμπει σε γεγονότα του 12^{ου} αιώνα και το σωζόμενο

Τα περισσότερα έργα, στα οποία εντοπίζεται κοινό λεξιλόγιο δημιουργήθηκαν τον 9^ο και 10^ο αιώνα, κατόπιν παραγγελίας των αυτοκρατόρων ή από υλικό που συλλέχθηκε από τους ίδιους και την ομάδα στενών συνεργατών τους. Συνεπώς, δημιουργείται η εντύπωση ότι η παραλλαγή του Escorial αντλεί αρκετά στοιχεία από τα έργα που δημιουργήθηκαν και κυκλοφόρησαν την εποχή της βασιλείας του Λέοντος Στ' και ιδίως κατά τη βασιλεία του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου (944-959), κατά την οποία οργανώθηκε η Βιβλιοθήκη του παλατιού, συγκεντρώθηκαν έργα της θύραθεν και εκκλησιαστικής γραμματείας και αναδείχθηκαν μνημειώδους σημασίας έργα στρέφοντας την προσοχή στον εγκυκλοπαιδισμό και την αναγέννηση των γραμμάτων.³²⁷ Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι και οι ιστορίες και οι περιπέτειες του Διγενή, που μέχρι τότε ήταν διασκορπισμένες, συγκεντρώθηκαν για να αποτελέσουν ένα νέο έργο συμπληρωματικού χαρακτήρα, αντίστοιχο με τα υπόλοιπα συμπληρωματικά έργα που γράφτηκαν στο παλάτι. Κατά τον τρόπο αυτό μπορούν να δικαιολογηθούν και οι επαναλήψεις επεισοδίων, που φαινομενικά είναι αταίριαστα, και την προσπάθεια συνένωσής τους σε ενιαίο κείμενο.

Εξάλλου, είναι γνωστό ότι οι Βυζαντινοί εκείνων των χρόνων διέκριναν τις γλωσσικές μορφές που χρησιμοποιούσαν και ανέφεραν συνήθως στους προλόγους των έργων τους τις αιτίες που τους οδήγησαν να τα συνθέσουν σε απλούστερη γλώσσα. Ενδεικτικός αυτής της απολογίας είναι ο πρόλογος του προοιμίου του *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν*, στον οποίο ο Κωνσταντίνος Ζ' απευθυνόμενος στο γιο του δηλώνει ότι σκοπός του δεν ήταν να κάνει επίδειξη αττικού λόγου, αλλά να καταστήσει τα χρήσιμα νοήματα του κειμένου του κατανοητά σε όλους, γι' αυτό και χρησιμοποίησε την κοινή καθομιλούμενη γλώσσα (1.4-15: *Ἄκουσον τοίνυν, υἱέ, ἃ μοι δοκεῖ <δεῖν> σε μὴ ἀγνοεῖν, καὶ νοήμων γενοῦ, ἵνα κτήσῃ κυβέρνησιν...Εἰ δὲ σαφεῖ καὶ κατημαξευμένῳ λόγῳ καὶ οἷον εἰκῇ ῥέοντι πεζῷ καὶ ἀπλοῖκῳ πρὸς τὴν τῶν προκειμένων ἐχρησάμην δήλωσιν, μηδὲν θαυμάσης, υἱέ. Οὐ γὰρ ἐπίδειξιν καλλιγραφίας ἢ φράσεως ἡττικισμένης καὶ τὸ διηρμένον διογκούσης καὶ ὑψηλὸν ποιῆσαι ἐσπούδασα, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ κοινῆς καὶ καθωμιλημένης ἀπαγγελίας διδάξαι σοι ἔσπευσα, ἅπερο ἴομαι δεῖν σε μὴ ἀγνοεῖν, καὶ ἃ τὴν ἐκ μακρᾶς ἐμπειρίας σύνεσίν τε καὶ φρόνησιν εὐμαρῶς σοι δύναται προξενεῖν.*). Με τον ίδιο τρόπο στο *Περὶ*

χειρόγραφο που εξετάστηκε ανήκει στον 15^ο αιώνα (Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενῆς Ακρίτης*, σσ. 4ζ'–ρ').

³²⁷ Lemerle, *Ο πρώτος Βυζαντινός ουμανισμός*, σσ. 242 – 244, Δετοράκης, *Βυζαντινή Φιλολογία*, Γ', σσ. 139 – 140.

βασιλείου τάξεως δηλώνει ότι συνθέτει ένα έργο ευκολοδιάβαστο, καθώς δεν έχει ιδιαίτερες λογοτεχνικές αξιώσεις, αλλά έχει κυρίως πρακτικό χαρακτήρα (1.15-19: *Ὡς ἂν δὲ σαφῆ καὶ εὖ διάγνωστα εἶεν τὰ γεγραμμένα, καὶ καθωμιλημένα καὶ ἀπλουστέρα φράσει κεκρήμεθα καὶ λέξεσι ταῖς ὀνόμασι τοῖς ἐφ' ἐκάστῳ πράγματι πάλαι προσαρμοσθεῖσι καὶ λεγομένοις, ὅφ' ὧν τοῦ βασιλείου κράτους ῥυθμῶ καὶ τάξει φερομένου...*). Στα *Τακτικά* του Λέοντος Στ', όπως και σε άλλα προγενέστερα *Τακτικά*, απαντά πάλι η ίδια παρατήρηση για τη χρήση της γλώσσας (21.70.1-5: *Ταῦτα γὰρ κατὰ τὸ δυνατόν ἐκ τε τῆς τῶν πολέμων πείρας, ὡς εἴρηται, καὶ ἐκ τῶν εἰρημένων παρὰ τῶν ἀρχαίων, εἰς καινὴν ὠφέλειαν προτεθείκαμεν, οὔτε κάλλους λέξεων φροντίσαντες, ὡς ἐν ἀρχῇ που ἡμῖν εἴρηται τοῦ συντάγματος οὔτε τῆς ἄλλης ἐμπεριέργου συντάξεως, ἀλλ' ἢ μόνον δὲ ἀπλαῖς καὶ κοιναῖς χρησάμενοι ταῖς λέξεσι καὶ ὁποῖαις μᾶλλον ἢ στρατιωτικῇ συνήθεια χρῆσθαι εἴωθεν*), ενώ και στην ιατρική πραγματεία που συμπίλησε ο Θεοφάνης Νόννος για τον Κωνσταντίνο Ζ' την ίδια εποχή αναφέρεται η χρήση λέξεων που προέρχονται από την αγορά.³²⁸

Από την παραλλαγή του Escorial έχει εκπέσει η αρχή.³²⁹ Θα μπορούσαμε όμως εύλογα να εικάσουμε ότι στα πρώτα φύλλα περιγράφεται η επιδρομή του Αμιρά στα βυζαντινά εδάφη και η απαγωγή της κόρης. Εξάλλου, η ιστορία ξεκινά από το σημείο όπου οι αδελφοί της κοπέλας ενθαρρύνουν τον μικρότερο, τον Κωνσταντίνο, να μονομαχήσει με τον αμιρά για να ελευθερώσει την αδελφή του. Στο πρότυπο του διασκευαστή ίσως υπήρχε και ένας σύντομος πρόλογος όμοιος με εκείνους των έργων της εποχής και της εποπτείας του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου που να δικαιολογεί τη χρήση της γλώσσας και το λόγο της συγκέντρωσης των επεισοδίων των ανδραγαθημάτων του Διγενή. Μπορεί ακόμη και να ήταν αφιερωμένο όπως τα υπόλοιπα έργα στον διάδοχο, αν και ενδείξεις για κάτι τέτοιο δεν υπάρχουν.

Γίνεται λοιπόν κατανοητή μια τάση αλλαγής στον τρόπο αντιμετώπισης της γλώσσας και της λογοτεχνίας τον 9^ο και 10^ο αιώνα. Η κοινή χρησιμοποιείται σε αγιολογικά έργα, όπως στον *Βίο του Αγίου Στεφάνου του Νεότερου*, του *Αγίου Φιλαρέτου* ή τα *θαύματα του Αγίου Δημητρίου*, αλλά και σε έργα ιστορικής φύσεως, όπως τα *Χρονικά* του Γεωργίου Συγκέλλου, του Θεοφάνη και του Πατριάρχη Νικηφόρου. Φαίνεται λοιπόν ότι και μορφωμένοι άνδρες της εποχής επέλεξαν

³²⁸ Browning, "The Language of Byzantine Literature", σ. 104.

³²⁹ Αλεξίου, *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, σ. ιε'.

συνειδητά να εκφραστούν σε μια πιο απλή γλώσσα.³³⁰ Παρόλο που τον 9^ο αιώνα αρχίζει μια προσπάθεια ανασύστασης του πολιτιστικού παρελθόντος της εποχής του Ιουστινιανού, τα τεχνικά εγχειρίδια του 10^{ου} αιώνα και άλλα έργα πρακτικής χρήσης συνέχισαν να γράφονται σε μια γλώσσα κοινή και δεν περιορίζονταν κάτω από τις επιταγές των κλασικών προτύπων γραφής.³³¹ Σύμφωνα με τον R. Browning, οι διασωθείσες παραλλαγές του ακριτικού έπους έχουν συντεθεί σε γλώσσα που ταιριάζει στην κοινή, σαφώς από άνθρωπο που είχε κάποια εξοικείωση με την ρητορική τέχνη.³³²

Είναι γνωστό επίσης ότι οι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι δεν περιορίζονταν μόνο σε λαϊκά στιχουργήματα και σκωπτικά άσματα, αλλά απαντούν συχνά στη θρησκευτική λυρική ποίηση, που ήταν γραμμένη στη λόγια γλώσσα (Συμεών Νέος Θεολόγος), και στη θύραθεν ποίηση του 10^{ου} αιώνα.³³³ Η εύρεση ενός παπύρου του 2^{ου} αιώνα με ίχνη πολιτικού στίχου αποδεικνύει τη σχέση του ήδη από νωρίς με τη λόγια λογοτεχνική παραγωγή. Δεν ήταν ποιήματα γραμμένα μόνο για αυτοκρατορικές τελετές, αλλά ποιήματα με διδακτικό περιεχόμενο, των οποίων το επίπεδο ύφους φανερώνει ότι γράφτηκαν από ικανούς λογοτέχνες για λογαριασμό της αυλής.³³⁴ Αφενός η υμνογραφία, και αφετέρου το περιβάλλον της αυτοκρατορικής αυλής, συνέβαλαν στη δημιουργία στιχουργημάτων σε δεκαπεντασύλλαβο στίχο. Τα πρώτα σωζόμενα, άλλωστε, ποιήματα σε δεκαπεντασύλλαβο είναι τα ποιήματα για τον θάνατο του Λέοντα Στ', τα οποία έχουν περίτεχνη δομή.³³⁵ Μαρτυρείται λοιπόν ότι ο δεκαπεντασύλλαβος στίχος είχε καθιερωθεί και στην αυλή, αφού λόγια κείμενα του 10^{ου} αιώνα που έχουν σωθεί σχετίζονται με το παλάτι. Πρόκειται για έξι μονωδίες για τον Λέοντα Στ', τον Χριστόφορο Λεκαπνό και τον Κωνσταντίνο Ζ', τέσσερα αλφάβητα, τα εξαποστειλάρια του Κωνσταντίνου Ζ' και το *Τραγούδι της Άνοιξης στο Περί βασιλείου τάξεως*.³³⁶ Πρόκειται για μια ακόμη ένδειξη που επιτρέπει την αποδοχή

³³⁰ Browning, "The Language of Byzantine Literature", σ. 115.

³³¹ Browning, "The Language of Byzantine Literature", σ.118.

³³² Browning, "The Language of Byzantine Literature", σ. 123.

³³³ Beck, *Ιστορία*, σ. 51.

³³⁴ W. Horandner, «Poetic Forms in the Tenth Century» στο Α. Μαρκόπουλος (εκδ.), *Κωνσταντίνος Ζ' ο Πορφυρογέννητος και η Εποχή του. Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών. Β' Διεθνής Βυζαντινολογική Συνάντηση (Δελφοί 1987)*, Αθήνα 1989, σ. 137.

³³⁵ W. Hörandner, *Η ποίηση στη βυζαντινή κοινωνία. Μορφή και λειτουργία*, Μετάφρ. Ι. Βάσσης – Μ. Λουκάκη, Αθήνα 2017, σσ. 45 – 49.

³³⁶ M. Lauxtermann, *Οι απαρχές του ρυθμού. Ένα δοκίμιο για τον πολιτικό στίχο και άλλα βυζαντινά μέτρα*. Μετάφρ. Ε. Καλτσογιάννη, Θεσσαλονίκη 2007, σ.27.

της θέσης ότι η δημιουργία ενός τέτοιου έργου δημόδους χαρακτήρα, που χρησίμευσε ως πρότυπο για την παραλλαγή του 12^{ου} αιώνα και μετέπειτα την παραλλαγή του Escorial που διασώθηκε, δεν αποκλείεται να σχετίζεται με τον αυτοκρατορικό κύκλο του β' μισού του 10^{ου} αιώνα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΠΟΥ ΕΞΕΤΑΣΤΗΚΕ

ἀνάστασιν δωρούμενος κάμοι τῷ πεπτωκότι	60
ἀνεμοζάλη	65
ἀνέσπερον φῶς	56
ἄνθος τῶν ἐρώτων	50
ἀνταρεύγομαι	64
ἀπλικεύω	19
ἀτσουπάς	31
ἄφραστος πρόνοια	57
βάδεος	21
βάρσαμον ἐκ τῆς Αἰγύπτου	34
βένετον χρυσωμένον	17
βιβάριν	34
βίγλα	19
βλαττία	28
βλεμματίζω	65
γαυριασμένος	51
γομώνω	67
γοργὸν τὸ στρέμμα	46
γρίβας	21
γύρισμα	18
δαμαλίνα	63
δίδω λογάριν	50
δισσουμέα	65
ἐγκόλφιν	29
εἰκόνες ὀλοχύμευτες	31
εἰς θλίψιν ἐσεβήκασιν	55
ἐμᾶς ὁ θεὸς μᾶς ἔσμιξεν, ἄνθρωποι οὐ χωρίζουν	58
ἔναι ὁ θεὸς ᾗ τοὺς οὐρανοὺς καὶ διακρατεῖ τὸν κόσμον	58
ἐντροπὴν μὴ ποιήσης	48
ἐντρυχώνω	62

ἐξάκουστον εἰς ἅπασαν τὸν κόσμον	55
ἐξαρέσκεια	69
ἐξυπολύθη	29
ἐπιλαλῶ	65
ἐπισφίγγομαι	67
ἥλιον τὸν φωσφόρον	56
θαμπούριν	41
θαυμαστοὶ καὶ ἀνδρειωμένοι	54
θέαμα	62
θεὸς ὁ πολυεύσπλαχνος	60
ἱγκλα	23
ιδέαν τοῦ ἀγγέλου	59
ἱπάριν	21
καβαλάρους ἔστειλεν	18
καβαλικεύω	26
κακοδοικῶ	64
καλιγοκάρφιν	24
καλιγώμενος	24
καλίκιν	28
κανόνια	36
καρδιοπονῶ	46
κασιδολίτσιν	16
καταζουλῶ	27
καταλαγχάνω	66
κατάσκια δένδρη	50
καταφιλεῖ τὰ ὀμμάτια	49
κατωμάγουλον	68
καύκαλον	29
κιβούριν	39
κλεισούρα	18
κοπανίζω	46
κοράσιον	55
κόρδα	43
κορνιακτὸς ἐστύλωσεν	48

κούρβα	24
κουρευτός	65
κουρτίνα	19
κουτάλα	27
κρεβάτιν	36
λαβοῦτον	41
λέοντες καὶ ἄρκτους	52
λιθάρια ἀτίμητα	31
λίτρες κινητῆνάρια	48
λουρίκιν	15
λυσιάζω	46
λυχνίτες καὶ ὑάκινθοι	32
μὰ τὸν ἐξουσιαστήν Χριστόν, ὃν τρέμει πᾶσα ἡ κτίσις	58
μασγίδιν	62
μαῦρος	21
μισεύω	62
μοναπλούτσικον	28
μόνος καρδιογνώστης	61
μουτάτος	29
μπροστοκούρβιν	23
νεροφόρος	67
ξυλαλόην	45
ὁ ἥλιος ὁ φαίνων εἰς τὸν κόσμον	56
ὁ συρισμὸς τοῦ δράκοντα	54
ὁ τὸν τερπνὸν παράδεισον χειρὶ καταφυτεύσας	60
όλοσίδερος	16
ὀξυκάστορος	17
ὀξὺν μετάξιν	36
ὀρδινιάζω	19
ὀρθομαρμάρωσις	33
οὐ θέλει τὸν παράδεισον μὲ τὰ μυρίσματά του	55
οὐράδιν	25
παγκάλου σου υἱοῦ	56
παγκόπελον	64

πάντερπνος	69
παράβουνον	33
πεύχιν	37
πιλωτὸς	37
πισταπόδισμα	18
πλάσματα ἢ μύθους	68
πολυορεκτικός	65
πρασινορόδινος ἀετὸς	25
προκαρτερεύω	70
πρόλοιπος	65
πρὸς ἀνατολὰς τὰς χεῖρας ἐκπετάσας	60
προσεγείρομαι	65
πρωτοστράτωρ	68
ῥαβδὶν	16
ῥοδόσταμον	45
σαρακηνὸν ὑπάντησαν	48
σελοχάλινα	24
σκουτέλιν	66
σπαθὶν	16
σπαθοκοπημένος	62
στένωμα	18
στρατήγισσα	69
στράφου	65
συρτὸν	22
σωληνωτός	37
τά ῥέτενα γυρίζουν	25
τετρακάμαρος	39
τὸν νοῦν σου ἐπαρασάλευσεν	49
τουβία	17
τοὺς ὀφθαλμοὺς ἠγρίωσεν	48
τρίκλινος	49
τριπάριν	43
τσαπωμένος	27
τσιγκριάζω	70

τσουκάνα	43
συγκρίνω	70
υἱὸς τῆς ἀπωλείας	58
ὑπολούρικος	15
ὑποστρώνω	26
ὑποχαλικώνω	26
ὑφάπλωμα	38
φισκίνα	33
φιτυλός	22
φύρομαι	63
φωστήραν τὸν αὐγερινὸν	55
χαρζανιστὸς	25
χεῖρας...δεδεμένας σταυροειδῶς	60
χεροσκουτάριν	17
χρυσοκλιβανιασμένος	15
χρυσόπτερος αἰετὸς	48
ψιττακὸς	36
ὥς δράκοντες ἐσύριζαν καὶ ὥς λέοντες ἐβρυχοῦντα	52
ὥς θάλασσα ἀγριωμένη	53

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΠΟΥ ΑΠΑΝΤΑ ΣΕ ΕΡΓΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ζ' ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΥ

ἀνέσπερον φῶς	Ἐπιστολές (11.26)	56
βάδεος	Ἱππιατρικὰ (61.5/201.3)	21
βένετον χρυσωμένον	Περὶ βασιλείου τάξεως (588.19)	17
βιβάριν	Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν (28.42)/ Βασιλικά (50.2.2.25)	34
βίγλα	Περὶ βασιλείου τάξεως (447.18)	19
βλαττία	Περὶ βασιλείου τάξεως (473.18)/ Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν (6.8)	28
γοργὸν τὸ στρέμμα	Ἱππιατρικὰ (9.4.1)	46
γρίβας	Ἱππιατρικὰ (201.5)	21
δίδω λογάριν	Περὶ βασιλείου τάξεως (661.13)	50
ἐντροπὴν μὴ ποιήσης	Περὶ πρεσβειῶν (507.5)	48
θαμπούριν	Περὶ βασιλείου τάξεως (2.182.9)	41
ἱπάριν	Περὶ βασιλείου τάξεως (459.19)	21
καβαλικεύω	Περὶ βασιλείου τάξεως (1.176.23)/ Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν (15.10)	26
καλιγοκάρφιν	Περὶ βασιλείου τάξεως (480.2)	24
καλιγωμένος	Περὶ βασιλείου τάξεως (480.2)	24
καλίκιν	Περὶ πρεσβειῶν (330.14)	28
καταζουλῶ	Ἱππιατρικὰ (60.7)	27

καύκαλον	Ἱππιατρικὰ (21.8)	29
κιβούριν	Περὶ βασιλείου τάξεως (534.15)	39
κοπανίζω	Ἱππιατρικὰ (68.11)	46
κόρδα	Περὶ βασιλείου τάξεως (676.10)	43
κουρτίνα	Περὶ βασιλείου τάξεως (451.8)	19
κρεβάτιν	Περὶ βασιλείου τάξεως (53.481)	36
λίτρες κινητῆνάρια	Περὶ βασιλείου τάξεως (654.9)	48
λουρίκιν	Περὶ βασιλείου τάξεως (669.18)	15
λυσιάζω	Ἱππιατρικὰ (103.2)	46
μασγίδιν	Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν (12.114)	62
μουτάτος	Περὶ βασιλείου τάξεως (412.19)	29
ξυλαλόην	Περὶ βασιλείου τάξεως (7.50)	45
οὐράδιν	Γεωπονικὰ (20.27.1.1)	25
πεύχιν	Περὶ βασιλείου τάξεως (546.4)	37
πλωτός	Περὶ βασιλείου τάξεως (465.15)	37
πισταπόδισμα	Περὶ βασιλείου τάξεως (656.18)	18
πρωτοστράτωρ	Περὶ βασιλείου τάξεως (490.8)	68
ρόδοσταμον	Περὶ βασιλείου τάξεως (466.8)	45
σελοχάλινα	Περὶ βασιλείου τάξεως (1.72.32)	24
σκουτέλιν	Περὶ βασιλείου τάξεως (582.21)/ Βασιλικά (2.3.158.2)	66
στρατήγισσα	Περὶ βασιλείου τάξεως (2.65.29)	69
στράφου	Ἱππιατρικὰ (102.4)	65

σωληνωτός	Περὶ βασιλείου τάξεως (1.72.17)	37
τὰ ρέτενα γυρίζουν	Περὶ βασιλείου τάξεως (463.5)	25
τουβία	Περὶ βασιλείου τάξεως (470.4)	16
τρίκλινος	Περὶ βασιλείου τάξεως (774.11)	49
ὕπολourικος	Περὶ βασιλείου τάξεως (505.11)	15
ὕποστρώνω	Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν (5.1.204)	26
ὕποχαλικώνω	Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν (5.1.204)	26
ὕφάπλωμα	Περὶ βασιλείου τάξεως (618.8)/ Βασιλικά (2.2.42.15)	37
φισκίνα	Βασιλικά (19.8)	33
χαρζανιστὸς	Περὶ βασιλείου τάξεως (623.12)	25
χεροσκουτάριν	Περὶ βασιλείου τάξεως (411.17)/ Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν (38.53)/ Περὶ ἐπιβουλῶν (172.16)	17
χρυσοκλιβανιασμένος	Περὶ βασιλείου τάξεως (506.14)	15